

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

4(6), 2018

Київ

«Пенітенціарна асоціація України»

«Науково-дослідний інститут публічного права»

2018

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

26 ГРУДНЯ 2018 РОКУ.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 4 КВІТНЯ 2018 РОКУ № 326.

Редакційна колегія	
Бараш Є. Ю. , доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, Голова Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (головний редактор, голова редакційної колегії)	Яковець І. С. , доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»
Степанюк А. Х. , доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (заступник голови редакційної колегії)	Ярмиш О. Н. , доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»
Галунько В. В. , доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права	Іноземні члени редколегії
Денисюк С. Ф. , доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права	М. Штука , доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)
Дрозд О. Ю. , доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ	М. Каламан , доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)
Іншин М. І. , доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка	П. Хомчинські , доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)
Ковальська В. В. , доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права	М. Шикут , доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)
Колб О. Г. , доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка», член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»	Айрапетян А. С. , кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (м. Єреван)
Крикушенко О. Г. , кандидат юридичних наук, начальник Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України	Г. Міканадзе , кандидат юридичних наук, керівник апарату парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (м. Тбілісі)
Музика А. А. , доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України	Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент Сокальська О. В.
ISSN 2523-4552 Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraini (Print) Abbreviated key title: Visn. Penit.і asoc. Ukr. (Print) Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine	Адреса редакції: вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035, тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

4(6), 2018

Kyiv

**«Penitentiary association of Ukraine»
«Scientific-Research Institute of Public Law»
2018**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY**SCIENTIFIC JOURNAL****ASSOCIATION OF UKRAINE 2018/№ 4(6)**

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC-RESEARCH INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE RESEARCH INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON DECEMBER 26, 2018

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 326 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF APRIL 4, 2018

Editorial Board	
Ye. Barash , Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (Head of the Editorial Board)	I. Yakovets , Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»
A. Stepaniyk , Doctor of Law, Prof., Professor of the Criminology and Criminal-Executive Law Chair of the Yaroslav Mudryi National Law University (Vise Head of the Editorial Board)	O. Yarmysh , Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»
V. Galunko , Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific-Research Institute of Public Law	Foreign members of the editorial board
	M. Sztuka , Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)
S. Denysiuk , Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific-Research Institute of Public Law	M. Kalaman , PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenshohov (Poland)
O. Drozd , Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs	P. Chomczynski , PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)
M. Inshyn , Doctor of Law, Prof., Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chairman of the Labour Law and Social welfare Law Department of Law Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv	M. Shykut , PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)
V. Kovalska , Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific-Research Institute of Public Law	A. Hayrapetyan , PhD in Law, Director of Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Yerevan)
O. Kolb , Doctor of Law, Prof., Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»	G. Mikanadze PhD in Law, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Tbilisi)
O. Krykushenko , PhD in Law, Head of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine	Executive secretary: PhD in Law, Associated Professor O. Sokalska
A. Muzyka , Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine	
ISSN 2523-4552 Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraїni (Print) Abbreviated key title: Visn. Penit.і asoc. Ukr. (Print) Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine	Adress of Editorial Board: 2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035, tel. 067 174 92 01 E-mail: visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

*Шановні автори та читачі
журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України»!*

Наше сьогодні багато в чому зумовлене нашим минулим. Спадкоємність позитивних традицій і поступальний розвиток для діяльності державних органів, зокрема і системи виконання покарань, не менш важливі, ніж для інших соціальних інституцій.

Нині гостро стоїть проблема становлення національної юридичної науки, яка, осмислюючи відповідно до сучасних потреб історичний досвід минулого та здобутки інших держав, буде творити наукову основу розвитку України як демократичної, правової, соціальної держави.

В'язничні моделі провідних країн світу не виникли раптово, а є результатом продуманої кримінально-виконавчої політики, поетапних перетворень, що тривали упродовж десятиків або й сотень років. Без ґрунтовного дослідження історико-правових витоків, першоджерел вітчизняної системи виконання покарань, об'єктивного аналізу надбань і прорахунків годі сподіватися на успіх реформ у цій сфері.

2018 рік ознаменувався для України багатьма пам'ятними дата-

ми. Символічний він і для вітчизняної кримінально-виконавчої системи: 100 років тому вперше в історії української державності за доби Центральної ради та Гетьманату П. П. Скоропадського було створено національну в'язничну службу. Також цього року ми відзначаємо 150-літній ювілей одного з перших українських учених-пенітенціаристів, академіка ВУАН О. О. Малиновського та 80-річчя першого очільника Державної кримінально-виконавчої служби незалежної України генерал-полковника внутрішньої служби І. В. Штанька.

Саме тому черговий номер наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» вирішено присвятити проблемам історії формування пенітенціарних (в'язничних) систем на різних етапах розвитку державності, окремим персоналіям та знаковим історичним подіям. Сподіваємося, що наукові розвідки провідних учених у галузі кримінально-виконавчого права, істориків права, практиків і молодих науковців будуть цікаві й корисні широкому колу читачів.

Є. Ю. Бараш,
головний редактор наукового журналу
«Вісник Пенітенціарної асоціації України»,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 343.81(520)

*Кириченко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових
дисциплін Харківського національного
університету внутрішніх справ*

ПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ДОСВІД ЯПОНІЇ – ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

Досліджується процес перебудови пенітенціарної системи Японії, успадкованої від сьогунату. Трансформація відбувалася під знаком рецепції передових європейських систем, але завжди зі збереженням власної самобутності та за умов крайнього японського педантизму.

Ключові слова: пенітенціарна система; реформа; Японія; злочинність; тюрма; ув'язнений; покарання.

Исследуется процесс реформирования пенитенциарной системы Японии, которая была получена в наследство от сёгуната. Трансформация проходила под знаком рецепции передовых европейских систем, но всегда с сохранением собственной самобытности и в условиях крайнего японского педантизма.

Ключевые слова: пенитенциарная система; реформа; Япония; преступность; тюрьма; заключенный; наказание.

Постановка проблеми. Про те, що система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, яка діє сьогодні і побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму й поваги до прав та свобод людини, автори Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України сповістили світ ще в листопаді 2012 р. [1]. Хоча ця констатація лунала певним дисонансом у контексті того, що 2003 року прийнято

Кримінально-виконавчий кодекс України, у якому законодавець намагався закласти якісно нові засади виконання покарань. Утім нині, і тут варто погодитися з концептуалістами, в Україні під реформістськими нашаруваннями фактично ховається радянська система управління виправними закладами з притаманними їй адміністративно-командними рисами, що перешкоджає належному виконанню завдань, покладених на Державну кримінально-виконавчу службу України. Тому потреба в реформуванні все ж таки залишається.

І за реформами справа не стала. Але складається враження, що мало кого цікавить власне результат, бо від самого процесу також можна отримувати зиск. У черговий раз Мін'юстом розроблено, а Кабінетом Міністрів затверджено Державну цільову програму реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 р. [2], а вже через рік відбулося дострокове її припинення [3]. Сьогодні настав час для нової Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої 13 вересня 2017 р. [4], що передбачає комплекс реформаторських заходів упродовж трьох років.

Безсумнівно, реформування пенітенціарної системи – це складний та тривалий у часі процес, що потребує наукового супроводу, який би дозволив забезпечити раціональне використання зарубіжного досвіду. Звісно, готуючи згадані програму, концепції, а ще раніше – Кримінально-виконавчий кодекс України, фахівці, уряд та вітчизняний законодавець спиралися на досягнення демократично розвинених країн. Проте мусимо відзначити, що використовувався досвід, в основу якого покладено виключно європоцентристське сприйняття світу. Природно, що більшість європейців переконана: «західна цивілізація» є основною рушійною силою світової історії, взірцем усього найкращого та прогресивного, що створено людством, а європейське світосприйняття є еталоном способу мислення. Разом з тим вони не помічають або відверто ігнорують надбання та традиції інших суспільств, що становлять більшість населення планети.

Здається, уже лише те, що такий простий показник, як рівень інкарцерації (кількість ув'язнених на 100 000 одиниць населення), який у Японії є одним з найнижчих у світі, повинно було привернути увагу до досвіду країни, де встає сонце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однак, попри вражаючі результати в галузі боротьби зі злочинністю, які демонструє японське суспільство, зацікавленість цим феноменом у вітчизняних дослідників не є високою. В інформаційному просторі домінують науково-популярні статті [5; 6], що створюють міфи про надмірну нелюдську жорстокість пенітенціарної системи Японії, чим і пояснюється її висока ефективність. Чого не можна сказати про американських фахівців, які системно ставляться до досліджень у цій галузі, зокрема Harvard «East Asian Legal Studies» Program («EALS»), Harvard Law School.

Але слід відзначити, що ще за часів Російської імперії стали з'являтися розвідки, присвячені японському досвіду. Це статті Р. Мірбаха про тюрму в м. Нагасакі [7] та А. Д-в'є – про в'язницю в м. Кобо, ґрунтовне дослідження М. М. Васильєва, предметом якого стали японські тюрми, при науковому керівництві відомого тюрмознавця проф. С. В. Познишева [8]. Цікавий огляд щодо токійського тюремного досвіду зроблено А. Моняковим [9]. Як це не дивно, але перші наукові студії в самій Японії з'являються лише наприкінці XIX ст. – роботи Д. Такахасі, І. Такано. Пізніше дослідження К. Кацумото, Х. Сано ознайомили японців з кримінологічними теоріями Ч. Ломброзо, Р. Гарофало, Ф. фон Ліста. І нарешті праці С. Огави, автора чинного зако-

ну про трюми. Сьогодні в російських учених, зокрема В. М. Єрьоміна, І. Б. Тьо [10], Н. А. Морозова [11], зберігається академічна зацікавленість японським досвідом. Щодо вітчизняних дослідників, то варто відзначити Є. С. Назимко [12] та ін.

Постановка завдання. За умов поступального реформування української пенітенціарної системи, яке не приносить бажаних позитивних результатів, відсутність зацікавленості до позитивного досвіду країни, що довела ефективність свого підходу до вирішення проблеми, не можна вважати виправданою. Дослідження японського досвіду функціонування системи виконання покарань, пов'язаного з особливостями його історичного, соціально-економічного, політичного та культурного розвитку, обумовлює певні теоретичні досягнення, його систематизацію та подальше ефективне застосування на вітчизняному ґрунті.

Виклад основного матеріалу. Досвід японського суспільства характеризується не тільки унікальністю та маловідомістю – йому притаманна й висока ефективність, і не лише в галузі кримінальної політики. До того ж приваблює схожість вітчизняних соціально-правових проблем з тими, які довелося долати післявоєнній Японії, просуваючись від авторитарного державного регулювання до ринково-демократичної моделі держави.

Японське право традиційно формувалося за допомогою рецепції. За часів феодалізму, після «перевороту Тайка» (645 р.) та подальших реформ, взірцем для «кодексу Тайхо» (Тайхорьо) були китайські зразки права періоду династії Тан, а вже в умовах капіталістичної реальності –

західні. Як колись китайські, так і потім запозичені західноєвропейські елементи правової системи, упроваджуючись у японське середовище, не зберегли своєї первозданності. Японська самобутність значною мірою трансформувала їх при зіткненні з місцевими традиціями. Це не означає, що транзиція правової системи шкодила японській традиції, – навпаки, синтез новацій і традицій народжував нову сутність, здатну продуктивно функціонувати задля досягнення позитивного результату.

Західні експерти майже одностайно визнають за Японією найнижчий рівень злочинності серед розвинутих країн; його коефіцієнт на початок ХХІ ст. у рази менший, аніж у країнах Європейського Союзу та Сполучених Штатах [13]. З точки зору рівня злочинності Японія є найбільш безпечною країною, чим небезпідставно пишаються як її очільники, так і пересічні японці. Такий стан можна пояснити багатьма чинниками: соціально-політичною стабільністю держави, справедливістю розподілення в суспільстві результатів економічного розвитку, національно-психологічними особливостями японців (груповою згуртованістю, повагою до авторитетів, міцністю родинних зв'язків тощо), – проте не менш важливою є висока ефективність функціонування системи кримінальної юстиції. Дієвим інструментом державної політики боротьби зі злочинністю в Японії є Плани щодо створення суспільства з низькою злочинністю (The Action Plan to Create a Crime Resistant Society), які приймаються урядом та неухильно впроваджуються, інтегруючись із соціально-економічними планами розвитку, державним бюджетом та законодавством.

Утім сучасна високоефективна система боротьби зі злочинністю Японії пройшла доволі непростий шлях розбудови та еволюції, звільняючись від притаманних довоєнним часам жорстоких елементів, наповнюючись гуманістичним змістом, який багато в чому і забезпечив успішність системи. Як влучно відзначив С. Оока, простий перегляд законів не може вирішити всі проблеми. Потрібен час, час і час, щоб нові правові інститути міцно увійшли в людську свідомість [14, с. 356].

Власне, японські тюрми XIX ст., утім, як і європейські, починали однаково, використовуючи загальну систему для утримання та виховання своїх в'язнів. Хаос та безлад панували у в'язницях тривалий час. І лише з відновленням Великої Японської Імперії 1868 р., а формально – з 1890 р., коли набрала чинності Конституція Мейдзі (упровадила в японський державний устрій елементи прусської політичної системи з її монархічними принципами) [15], почала зазнавати змін і пенітенціарна система. Очолив реформи тюремної справи Сігетіка Обара, якому довелося у період бакумацу – останні роки перед реставрацією Мейдзі – відсидіти за тюремними ґратами як відданому прихильнику ідей «ісін» [16, с. 24].

Розбудова прозахідного як кримінального, так і власне пенітенціарного законодавства, у Японії розпочалася в другій половині XIX ст. на ґрунті розвитку капіталістичних відносин. Розроблений 1882 р. за французькою моделлю (Code penal) Кримінальний кодекс відредаговано у 1907 р. з урахуванням німецького, бельгійського та італійського досвіду. Після цього кодекс змінювався в 1947, 1986 та 1995 рр. і досі залиша-

ється чинним [17]. Слід підкреслити, що його післявоєнні редакції зазнали відчутного впливу національної традиції, відійшовши від західних зразків, які були покладені в його основу.

Так само давнім є і Закон «Про тюрми» 1908 р., що запровадив процедуру виконання покарань у Японській Імперії. Незначний обсяг тексту закону (лише 75 статей) компенсувався Правилами його застосування та численними відомчими актами [16, с. 183]. Лише у 2006 р. його оновлено прийняттям нового Закону «Про місця утримання під вартою і поводження з ув'язненими».

Проте, як уже зазначалося, недостатньо створити нове законодавство, заснувати управління в'язницями, побудувати тюрми та укомплектувати штати – потрібен певний режим функціонування в'язниць, система принципів та методів, напрацьованих досвідом і науковою думкою. Постає потреба в системі, спрямованій на виправлення злочинців, яка б стала сукупністю засадничих правил організації тюремної справи. І в будь-якій подібній системі провідну роль відіграє питання режиму ув'язнених та їхнього розміщення в камерах.

На початку XX ст. європейським тюремним системам були відомі лише два варіанти – загальне (спільне) утримання та одиночне. Хоча дуже швидко практика довела брак цих підходів, а перемогу отримала прогресивна англо-ірландська система, яка виходила з того, що режим та умови відбування покарання протягом усього строку покарання повинні змінюватися залежно від поведінки засудженого. Але Японія, не дочекавшись завершення цих європейських перегонів, обрала ще раніше чинну у

Франції модель боротьби зі злочинністю та пішла шляхом доєднання до загальної ще й системи одиночного утримання. Точніше, спільне утримання і так було традиційним для японських в'язниць, хоча розгледіти там системність було важко. Камери надмірно переповнені, класифікація ув'язнених відсутня, правил не існувало. Тому реформаторам довелося не лише запроваджувати систему одиночного утримання, а й навести лад в установах загального утримання, що вже існували.

А вже з 1899 р., після внесення змін у чинне тюремне законодавство, почали запроваджувати систему одиночного ув'язнення. Систему, відому у світі як «філадельфійська» або «пенсильванська», яка була започаткована квакерами у м. Філадельфія у другій половині XVIII ст. [18] та вважалася більшістю європейських експертів найбільш жорстокою з відомих, бо посягала на одне з природних прав людини – мислити та розмовляти. Почалося будівництво нових в'язниць, за американськими та європейськими зразками, де цілі корпуси складалися з одиночних камер. В існуючих тюрмах тривала перебудова загальних камер, відмовлялися від їх перевантаження ув'язненими, створювалися карцери, будувалися майстерні (саме в цей час японська пенітенціарна система почала орієнтуватися на працетерапію). Але перевести всі в'язниці на одиночну систему утримання не змогли з економічних міркувань. І як тільки в статистичних відомостях тюремного управління став зростати відсоток душевно хворих ув'язнених, адміністрація збагнула свою помилку щодо захоплення одиночною системою та змушена була знайти ком-

проміс між двома системами [8, с. 1426].

До того ж система одиночного утримання не передбачала активного використання праці ув'язнених, що також не сприяло самоокупності. Тому з'явилися спроби запровадити так звану «обернську» («оборнську») систему (данина досвіду тюрми в м. Оберн (англ. Auburn) поблизу Нью-Йорка), де ув'язнені вночі утримувалися поодиноці в камерах-келіях, а вдень працювали разом, дотримуючись повного мовчання [19]. Наприкінці XIX ст. серед європейських країн ця система користувалася найбільшою популярністю у Франції. Її апологети вважали, що злочини вчиняють через лінощі, незвичність до праці, неохочість підкорятися порядку та прагнення до плотських утіх. Виправити такий стан речей можна лише залученням злочинця до праці, вихованням акуратності та дисципліни. В'язниця повинна була перетворитися на робітний дім.

Утім все той же брак фінансування дозволив запровадити обернську систему лише в межах наявної матеріальної бази одиночної системи, а це становило не більше 10 відсотків. Решта припадала на загальну систему утримання в'язнів. Таке співіснування двох систем спеціально не обговорювалося, а лише констатувалося як об'єктивна дійсність у правилах застосування закону про тюрми. Треба також урахувати, що ці системи на практиці мало чим відрізнялися між собою: виснажлива праця займала увесь день, і тих негараздів, які виникали в умовах спільного проживання, скажімо, у європейських тюрмах, японській адміністрації вдавалося уникати за допомогою жорсткої дисципліни, режиму

повного мовчання і того, що в спільній камері утримувалося не більше ніж 10 засуджених.

Висновок про існування кількох систем можна зробити зі змісту оновленої у 1908 р. Інструкції щодо виконання постановлень тюремного статуту, де йдеться про обидві системи. До того ж вона містить статті, присвячені «нічним ізоляторам» (фр. «cellule d'isolement nocturne»), що дає підстави говорити про застосування обернської системи. Водночас М. М. Васильєв, який особисто ознайомився зі станом тюремної справи в Японії, відзначив, що окремі в'язниці застосовували хоча й спрощену, але все ж таки прогресивну систему на зразок тієї, яка діє в багатьох кантонах Швейцарії [8, с. 1426].

Цікавою з цього приводу є думка Р. Мірбаха, який у 1894 р., оглянувши нагасакську в'язницю, звернувши увагу на рису характеру, завдяки якій японці спромоглися досягти вражаючих результатів у суспільному та державному житті: їх властивість будь-яку запозичену зовні систему розвинути до найменших подробиць та неухильно застосовувати її у всіх дрібницях. Жодна британська чи американська в'язниця не утримується в такому порядку, як японська. Представники жовтої раси, і особливо японці, знаходять найвище моральне задоволення в педантизмі. І саме певний ступінь педантизму є бажаним при безпосередньому управлінні тюрмами [7, с. 532].

Окрема сторінка в японській історії виконання покарань тісно пов'язана з імперськими амбіціями країни. Опанування колоніальним порубіжжям у багатьох країнах світу було «органічно» пов'язане з практикою застосування каторжної праці

(північноамериканські колонії, Австралія, російський Сибір тощо). Реставрована імперська влада взяла на озброєння і цей досвід. Пілотний проект було запроваджено на найпівнічнішому з чотирьох основних островів Японії – Хоккайдо, який у XIX ст. був заселений переважно айнами.

Про направлення засуджених на о. Хоккайдо замислювалися ще при сьогунаті, проте ресурсів для цього масштабного проекту не вистачало. За часів Мейдзі першим, хто висловився за примусові роботи на північному острові, був І. Томомі. Виданий на підставі його доповідної записки урядовий указ 1868 р. встановлював, що після побудови відповідних установ у землі Едзо всі ув'язнені, засуджені до заслання, будуть спрямовуватися саме туди [20, р. 141].

Зробити о. Хоккайдо центром пенітенціарної реформи запропонував один з батьків першої японської конституції та перший прем'єр-міністр – Іто Хіробумі. Політик зауважував, що на острові багато землі, а злочинців можна використати для її розчищення, праці на шахтах та в майстернях. Після завершення строку каторжних робіт вони зможуть залишитися обробляти землю або бути задіяними на виробництві, стануть народжувати дітей та посприяють зростанню населення острова. Ця програма знайшла підтримку в Державній раді (Дайдзьокані), і вже 1881 р. розпочалося будівництво двох в'язниць – Кабатто та Сораті. Успішна праця в'язнів Сораті на копальнях Хоронаї дала підстави для створення у 1885 р. нової в'язниці Кусіро на сході о. Хоккайдо [21, р. 20].

Праця в шахтах, копальнях, прокладення залізниць, телефонних ліній – урядовці були задоволені. За підсумками інспекції тюремної системи о. Хоккайдо у 1885 р. секретар Дайдзюкану К. Кентаро та довірена особа І. Хіробумі зазначали, що коли кількість закоренилих злочинців така значна, як зараз, витрати держави на утримання тюрем зростають неосяжно. А тому, якщо ми спрямуємо ув'язнених на необхідні роботи, і вони, не витримавши важких умов праці, будуть умирати, то скорочення їх кількості слід розцінювати як позитивний захід у справі зменшення вартості утримання в'язниць [20, р. 189]. І справді, вартість утримання знижувалася: за підрахунками фахівців, рівень експлуатації ув'язнених та їх смертності на о. Хоккайдо дорівнював показникам сталінських таборів [22, с. 153].

Водночас обмежена кількість місцевого населення обумовлювала перетворення в'язниць на політико-адміністративні центри віддаленого острова імперії. Місцеві мешканці користувалися послугами тюремних лікарень, для їх дітей у тюремних приміщеннях влаштовувалися школи, забезпечувалося поштове сполучення. До кінця XIX ст. в'язнями виправних установ Кабато, Сораті, Кусіро, Абасірі та Токаті на острові побудовано дороги, мости, мережі електропостачання та всю інфраструктуру, необхідну для його заселення.

З цього часу досвід застосування терапії працею в японській пенітенціарній системі визнано корисним та економічно доцільним. Фінансова складова є визначальною при формуванні будь-якої інституції, і тюремна система Японії є лише підтвердженням цієї детермінанти.

Після Другої світової війни японська пенітенціарна система продовжувала розвиватися, консервативно зберігаючи здобутки та обережно застосовуючи нововведення, утримуючи за собою світове лідерство в боротьбі зі злочинністю і змушуючи всіх рахуватися з «японським феноменом».

Більшість західних фахівців у галузі кримінальної політики сприймають злочинність як непереборне зло, а відтак завдання держави вони вбачають в утриманні цієї соціальної вади на мінімальному рівні. Саме тому в демократично розвинутих країнах уникають словосполучення «боротьба зі злочинністю» – гасла, яке було дуже поширеним у радянській кримінальній науці. Вважається доречним вести мову про контроль над злочинністю. Проте японці переконані, що боротьбу зі злочинністю вести не лише можливо, а й конче необхідно, і мають сподівання створити суспільство, позбавлене злочинності. Більш того, звільнення країни від злочинності виступає ідеєю, яка об'єднує націю, спонукає її на великі звершення.

І дослідники, і, власне, ті іноземці, хто на собі випробував ефективність японської тюремної системи, відзначають репресивний характер та жорсткість режиму утримання, архаїчну драконівську дисципліну, безкомпромісне поводження з ув'язненими, обмежене спілкування із зовнішнім світом, закритий характер системи. Позбавлення волі в Японії має на меті прищепити ув'язненому відчуття сорому. Злочин дорівнює втраті моральності, що виправдовує самоочищення через страждання. Проте для успіху кримінальної політики в «боротьбі зі зло-

чинністю» цього замало. Г. Кларк наполягає, що японське суспільство і сьогодні можна назвати партикулярним, тобто таким, що акцентує людські стосунки звичаєвим правом і статево-віковою ієрархією, а тому в суспільстві легко підтримується злагода і гармонія [23, с. 37].

Висновки. Історичний досвід формування та застосування кримінальної політики в Японії довів, що масовість і суворість покарання не є дієвим запобіжником злочинності. Японська система впливу на злочинність найбільш приваблює тим, що в ній майже ідеально вдалося поєднати відносну м'якість з високою ефективністю [24, с. 272]. Тут навіть позбавлення волі, не кажучи вже про смертну кару, застосовують лише тоді, коли вчинений злочин, його суспільна небезпека та особистість злочинця роблять це неминучим. Отже, суворість не виключається, а є конче обґрунтованою. Вітчизняна кримінально-виконавча наука повинна дійти висновку, яким бути процесу відбування покарання – максимально гуманізованим чи, навпаки, таким, що потребує посилення. Досвід доводить, що гуманність тюремного ув'язнення не завжди ви-

правдовує себе. Найнижчий рівень рецидиву має місце там, де велику увагу звертають трудове використання ув'язнених, а найвищий – там, де ув'язнення мало чим відрізняється від звичайних умов життя, де покарання зводиться лише до «позбавлення волі» в комфортних умовах.

Здається, що феномен соціально-правової стабільності японської держави криється саме в гармонійному поєднанні власного традиційного партикуляризму та прагматичного універсалізму західного зразка. На жаль, і сьогодні наші уявлення про стан справ у Країні Вранішнього Сонця є фрагментарними і залежать від багатьох чинників – насамперед традиційного європоцентризму, мовного питання, складності теми, нерозвиненості наукових зв'язків тощо. Вивчення закордонного досвіду боротьби зі злочинністю завжди є корисним, а в умовах вітчизняної криміногенної ситуації – надзвичайно потрібним. Отже, коли в японців була нагальна потреба, вони запозичували краще, педантично втілювали його у власне життя та досягали феноменальних результатів. То ж, можливо, нам також варто скористатися такою ефективною технологією?

Список використаних джерел

1. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012. *Урядовий кур'єр*. 2012. 14 листоп. № 209.
2. Державна цільова програма реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 р. № 345. *Урядовий кур'єр*. 2013. 28 трав. № 93.
3. Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проєктів, економії бюджетних коштів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 р. № 71. *Урядовий кур'єр*. 2014. 20 бер. № 51.

4. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. 22 вер. № 178.
5. Див.: Пон Ф. Японские тюрьмы. *Закон. Интернет-журнал Ассоциации юристов Приморья*. URL : https://law.vl.ru/analit/show_atr.php?id=879&pub_name=%DF%EF%EE%ED%F1%EA%E8%E5+%F2%FE%F0%FC%EC%FB.
6. Торопов М. Хуже, чем смерть. Чем так ужасны японские тюрьмы. *Умный журнал*. URL : <https://www.anews.com/p/70221369-huzhe-chem-smert-chem-tak-uzhasny-yaponskie-tyurmy>.
7. Мирбах Р. Тюрьмы дальнего Востока. Нагасаки. *Тюремный вестник*. 1895. № 10. С. 526–532.
8. Васильев Н. Н. Японские тюрьмы. С предисловием и под редакцией профессора Императорского Московского Университета С. В. Познышева. *Тюремный вестник*. 1913. № 5. С. 799–839; № 6. С. 1424–1462.
9. Монаков А. Японские тюрьмы *Тюремный вестник*. 1903. № 1. С. 73–80.
10. Тё И. Б. Проблемы назначения и исполнения смертной казни и других видов наказаний по уголовному праву Японии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Владивосток, 2005. 21 с.
11. Морозов Н. А. Япония: преступность и уголовная политика / под ред. и вступ. статья В. Е. Квашиса. Санкт-Петербург : Юрид. центр – Пресс, 2016. 400 с.
12. Назимко Є. С. Особливості застосування засобів кримінально-правового впливу до неповнолітніх за законодавством Японії (матеріальний та процесуальний аспекти). *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2015. № 1 (4). С. 172–184.
13. За відомостями: World Prison Brief Data. URL : <http://prisonstudies.org/world-prison-brief-data>.
14. Оока С. Уголовное дело. Москва : Прогресс, 1987. 424 с.
15. Див. докладніше: Ярмиш О. Н., Кириченко В. Є. Зовнішні чинники в конституційному будівництві. *Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр.* / редкол. : В. Я. Тацій та ін. Харків : Право, 2014. № 3 (78). С. 95–105.
16. Уэда, Кан. Преступность и криминология в современной Японии. Пер. с яп. Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и В. Н. Еремина. Москва : Прогресс. 1989. 256 с.
17. Уголовный кодекс Японии / Науч. ред. А. И. Коробеева. Пер. с яп. яз. В. Н. Еремина. Санкт-Петербург : Юрид. центр – Пресс, 2002. 226 с.
18. Шевцов Ю. Л. Пенсильванская (филадельфийская) тюремная система. *Белорусская юридическая энциклопедия*: В 4 т. Минск: ГИУСТ БГУ, 2009. Т. 3 : П–С. С. 22.
19. Шевцов Ю. Л. Оборнская тюремная система. *Белорусская юридическая энциклопедия* : В 4 т. Минск : ГИУСТ БГУ, 2009. Т. 2 : К–О. С. 447–448.
20. Botsman, Daniel V. Punishment and Prisons in the Making of Modern Japan. Princeton : Princeton University Press, 2005. 312 p.
21. Mitchell, Richard H. Janus-faced Justice: political prisoners in Imperial Japan. Honolulu : University of Hawaii Press, 1992. 235 p.
22. Котек Ж., Ригуло П. Век лагерей. Лишение свободы, концентрация, уничтожение. Сто лет злодеяний. Москва : Текст, 2003. 688 с.
23. Кларк Г. Сякай-но барансу га уму сэйтё: ёрёку (Рожденные социальным балансом резервы роста). Токио : Нихон кейдзай кэнкюю сэнта кахоо, 1979. № 355. С. 37.
24. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. Москва : Норма, 1997. 374 с.

V. Kyrychenko,
*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of
General Law of Kharkov National
University of Internal Affairs*

PENITENTIARY EXPERIENCE OF JAPAN – HISTORICAL AND LEGAL DISCOURSE

The process of restructuring the Japanese penitentiary system, which was inherited from the shogunate, is explored. The process that took place under the sign of the reception of advanced European systems, but always with the preservation of its own identity and under the conditions of extreme Japanese pedantry. Unique in this experience is the ratio of borrowing and identity, which may be useful to the domestic legislator. Because Ukraine, in transit from the totalitarian past to Western democratic traditions, is moving in many ways on the path that has already passed Japan. The phenomenon of the social and legal stability of the Japanese state lies precisely in the harmonious unification of its own traditional particularism and the pragmatic universalism of the Western type. In addition, the inhabitants of the Land of the Rising Sun are convinced that the fight against crime is not only possible, but also absolutely necessary, and has the hope of creating a society that is devoid of criminality. Releasing the country from crime is an idea that unites the nation, prompting it for great accomplishments, and this is also not a problem for Ukrainians.

Mastering effective foreign experience in the fight against crime is always positive, and in the conditions of the domestic crime situation is extremely necessary. Therefore, when the Japanese had an acute need for the achievements of foreign penitentiaries, they did not hesitate to borrow the best experience, meticulously implement it in their own lives and achieve phenomenal results.

Keywords: *penitentiary system; reform; Japan; crime; prison; prisoner; punishment.*

Надійшла до редакції 10.12.2018

УДК 340.15:343.26

Сокальська О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-
дослідного центру з питань діяльності
органів та установ Державної
кримінально-виконавчої служби України
і пробації Інституту кримінально-
виконавчої служби

ВИТОКИ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЮРЕМНОЇ РЕФОРМИ (XVI–XVIII СТОЛІТТЯ)

У статті досліджено тюремну систему Англії XVI–XVIII ст., проаналізовано пам'ятки пенітенціарної думки Англії XVI–XVIII ст., висвітлено погляди та ідеї правників, громадських і релігійних діячів на стан тюрем та шляхи реформування тюремної системи, що стали підґрунтям формування англійської пенітенціарної моделі наприкінці XVIII ст.

Ключові слова: Англія; тюремна система; тюремна реформа; пенітенціарні ідеї; Томас Брей; Джонас Хенуей.

В статье исследуется тюремная система Англии XVI–XVIII вв. Автором проанализированы памятники пенитенциарной мысли Англии XVI–XVIII вв., отображены взгляды юристов, общественных и религиозных деятелей на состояние тюрем и пути реформирования тюремной системы, ставшие основой английской пенитенциарной модели, сформировавшейся в конце XVIII в.

Ключевые слова: Англия; тюремная система; тюремная реформа; пенитенциарные идеи; Томас Брей; Джонас Хенуей.

Постановка проблеми. Пенітенціарні системи як концепт виправного покарання, ключовим елементом якого є ізоляція й утримання особи в умовах, які б сприяли покаянню і моральному переродженню, сформувалися в США на початку XIX ст. Однак, як зазначав один із піонерів пенітенціарної науки, професор Харківського університету О. Полюмбецький, «думка про перетворення тюрем в Англії виникла у той же час, що і в Америці, можна навіть сказати, що раніше» [1, с. 46]. Аналіз передумов виникнення американських тюремних систем свід-

чить, що і квакери Філадельфії, і тюремні реформатори Нью-Йорка базувалися на цілком розробленій у Старому світі пенітенціарній доктрині, яка була лише реалізована ними в конкретних історичних та економічних умовах. За основу ж було взято ідеї англійських тюремних реформаторів і гуманістичні принципи французьких просвітителів.

На момент війни за незалежність американських колоній у метрополії уже понад 100 років активно обговорювалися питання реформування тюрем, було розроблено теоретичні концепти, ухвалено низку

законодавчих актів та намічено напрями реалізації тюремних перетворень. Тому, на нашу думку, вивчення історії пенітенціарних систем неможливе без розуміння еволюції англійської тюремної системи та пенітенціарної думки, аналізу ідей та поглядів англійських релігійних, державних діячів, філантропів та правників.

Постановка завдання. В історико-правовій літературі та пенологічних дослідженнях англійську тюремну реформу частіше всього пов'язують з іменем Джона Говарда (John Howard) як родоначальника реформаторського руху за покращення тюрем. Однак в англійському громадському та науковому дискурсі упродовж XVII–XVIII ст., задовго до Дж. Говарда, було сформовано теоретичне підґрунтя тюремних перетворень і окреслено практичні шляхи їх реалізації. Мета статті – дослідити та проаналізувати пам'ятки пенітенціарної думки Англії, зокрема раніше невідомі вітчизняній історіографії: «Есе про реформування тюрми Ньюгейт та інших в'язниць Лондона й околиць» («Essay Towards the Reformation of Newgate and Other Prisons in and about London») 1702 р. Томаса Брея [2] та «Одинокі ув'язнення: з належною прибутковою працею і відповідним утриманням як найбільш гуманний і дієвий засіб покарання злочинців...» («Solitude in Imprisonment: With Proper Profitable Labour and a Spare Diet, the Most Humane and Effectual Means of Bringing Malefactors...») 1776 р. Джонаса Хенуея [3], що є цінним джерелом для вивчення витоків тюремної реформи; уточнити хронологію формування пенітенціарних ідей; висвітлити погляди правників, громадських і релігійних діячів

на стан тюрем та шляхи реформування каральної системи Англії в конкретних історичних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще М. Таганцев писав, що література з тюремного питання в Англії є неосяжною [4]. З того часу досліджень з історії англійської в'язничної системи лише побільшало. Однак в українській історико-правовій літературі ця тема майже не висвітлювалася. Тож звернімося до зарубіжної історіографії. Насамперед, слід акцентувати увагу на першоджерелах, а саме роботах англійських філософів, філантропів, релігійних діячів і правників, зокрема Т. Мора (T. More), Дж. Фокса (G. Fox), Т. Брея (T. Bray), В. Ідена (W. Eden) та Дж. Хенуея (J. Hanway) [5; 6; 2; 7; 8]. Також нами використано класичні праці з окресленої проблематики М. Ігнат'єва (M. Ignatieff), Р. МакГовена (R. McGowen), Ш. Мак-Конвіла (S. McConville), Д. Мелосці (D. Melossi) та М. Паваріні (M. Pavarini), Б. Вебб (B. Webb) і С. Вебб (S. Webb) [9; 10; 11; 12; 13]. Одними з перших авторів, які досліджували ранню історію англійської тюремної системи в Російській імперії, були О. Полюмбецький і Г. Сліозберг [1; 14]. З-поміж сучасної історіографії на особливу увагу заслуговують ґрунтовні дослідження Р. Андреященко, С. Васильєвої, О. Марукова й П. Тепляшина [15; 16; 17; 18; 19].

Виклад основного матеріалу. Ідеї щодо реформування тюрем в Англії зародилися в той період, коли в інших країнах в'язниці лише формувалися як каральна інституція. Це можна пояснити тим, що англійська тюремна система сформувалася доволі рано. У другій половині XII ст. відповідно до Кларендонської ассизи

було започатковано державні тюрми графств, що перебували у віданні шерифів. Крім того, існувала мережа місць ув'язнення, підконтрольних місцевим феодалам та церкві [15, с. 14]. Міста також були зобов'язані утримувати в'язниці для боржників і підслідних.

Упродовж наступних століть стрімко збільшувалася кількість правопорушень, які каралися тюремним ув'язненням. На початку XVI ст. їх було вже понад 180, серед них – бродяжництво, лжесвідчення, порушення громадського порядку або моралі, наклеп тощо [17, с. 20–21]. Ще у XIII ст. постала проблема переповнення державних тюрем. Спеціально створені комісії проводили інспекції тюрем графств з метою прискорення правосуддя – звільняли засуджених для того, щоб вивільнити місця для інших [17, с. 23].

Однією з перших робіт, що порушувала питання ефективності покарання й устрою тюрем, була «Утопія» Томаса Мора (1516 р.). 500 років тому відомий філософ наполягав на застосуванні до засуджених заходів виховного впливу, відводячи позбавленню волі з примусовими роботами ключову роль у системі покарань. Злодіїв же слід було карати громадськими роботами без позбавлення волі. Пенітенціарна практика Утопії не була спрямована на заподіяння злочинцю зайвих і непотрібних страждань, праця засуджених мала використовуватися ефективно, а тих, хто старанно працював, замикали б у камерах лише на ніч [5]. Ідеї Т. Мора, як слушно зазначав М. Гернет, «були провісниками того, що з'явилося лише через сотні років, або залишаються провісниками й нині невідомого майбутнього» [20, с. 473]. І справді,

лише через 300 років було впроваджено оборонську систему, коли злочинців замикали в одиночних камерах на ніч, а вдень вони працювали під суворим наглядом. Нині ж вільне перебування засуджених у закритому периметрі установ виконання покарань – звична практика в західно-європейських в'язницях, лише після відбою їх замикають у камерах.

Погляди на систему покарання і режим утримання злочинців в «Утопії» значно випереджали свій час і були протиставлені існуючим в Англії на початку XVI ст. засобам боротьби зі злочинністю.

Індустріальний розвиток Англії зумовив створення в середині XVI ст. нових місць несвободи – виправних будинків для утримання і використання праці волоцюг, міської бідноти, дрібних правопорушників. 1553 року для потреб нужденних передано королівський палац Брайдуел (Bridewell Palace), у подальшому так стали називати й інші подібні заклади. Указ 1576 р. приписував відкрити виправні будинки в кожному графстві [19]. Підпорядковувалися вони не шерифам, а мировим суддям. Брайдуели не лише повинні були виконувати функцію своєрідного соціального контролю, а й приносити прибуток, за рахунок якого утримувався б заклад. Однак, на практиці, в економічному сенсі брайдуели не витримували конкуренції з мануфактурами, а в соціальному – були не школами виправлення та смиренної праці, а «клоаками» гріха та злочинності. 1609 року на законодавчому рівні приписано утримувати в брайдуелах винятково осіб, що відбували покарання, з обов'язковим залученням їх до важкої праці. Саме через це злочинці всіляко намагалися уникнути перебування у

виправних будинках, воліючи відбувати покарання у звичайних тюрмах [19].

Окремою проблемою були боргові тюрми. 1618 року Джеффри Міншулл (Geoffrey Mynshull) опублікував книгу «Essays and Character of a Prison and Prisoners», у якій з власного досвіду описав реалії боргової тюрми, назвавши її школою підлості, будинком аморальності й осередком розпусти [14, с. 111]. Лише 1670 р. ухвалено парламентський акт, який приписував утримувати боржників окремо від злочинців.

Переповненість тюрем спонукала владу шукати як альтернативні види покарання (1596 р. розширено застосування кримінального заслання (транспортизації)), так і додаткові кошти на утримання в'язнів. За відсутності державного фінансування шериф самостійно повинен був опікуватися бюджетом тюрми. Це призводило до того, що тюрми фактично перетворювалися на приватні, де панувало беззаконня та свавілля тюремників. Праця в'язнів за таких обставин розглядалася не як засіб виправлення, а як спосіб самоокупності в'язниць.

Наприкінці XVII ст. у роботі англійського економіста, квакера Джона Беллєрса (John Bellers) трудова зайнятість названа ключовим елементом у процесі виправлення злочинця. Саме Дж. Беллєрс одним із перших озвучив ідею виправного покарання. Мислитель, виступаючи проти смертної кари, підкреслював економічну недоцільність для держави вбивства злочинців. Натомість слід використовувати їхню працю, але не для покарання, а для відшкодування спричинених злочиним збитків. У своєму есе 1699 р. Дж. Беллєрс порівнював су-

спільство із сім'єю, член якої оступився, учинивши злочин; за таких обставин сім'я зробила б усе, щоб зберегти йому життя і направити на правильний шлях. Так і суспільство, створивши в тюрмах гідні умови утримання, підтримувало би свого «блудного сина», даючи йому можливість змінитися на краще [16, с. 67]. Теза Дж. Беллєрса, що «суспільство робить достатньо для свого захисту, коли знешкоджує вбивцю, помістивши його в тюрму, а щось більше – вже помста» [21] не втратила своєї актуальності.

Дж. Беллєрс також був автором концепції промислового коледжу для бідноти [22]. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. проблема боротьби з пауперизмом в Англії постала досить гостро. Було організовано робітні будинки, що являли собою щось середнє між нічліжкою, фабрикою, виправною тюрмою і богадільнею. Умови утримання в робітних будинках були досить схожими з виправними будинками. Закон про робітні будинки 1723 р. приписував створити подібні заклади в усіх графствах. Досвід англійських робітних будинків пізніше буде використано при розробленні концепції виправного покарання англійськими просвітителями XVIII ст.

На початку XVIII ст. основними місцями позбавлення волі для правопорушників в Англії залишалися тюрми графств (Goals) та виправні тюрми (Bridewell), що перебували у віданні місцевої влади – шерифів і мирових суддів відповідно. 1699 року парламент ухвалив Goal Act, яким на суддів покладалася відповідальність за побудову, ремонт та утримання тюрем графств. Саме в них, а не в приватних установах, слід

було утримувати засуджених за тяжкі злочини [10, с. 112].

Центральна влада майже не опікувалася проблемою тюрем. Першими, хто закликав політиків і громадськість звернути увагу на їх жахливий стан, були релігійні товариства методистів та квакерів. Методисти, поряд з іншими соціальними проектами, організовували регулярні відвідини в'язниць, опікувалися санітарним станом тощо. Результатом їх палких проповідей у тюремних камерах стало навернення не лише сотень прихильників серед засуджених, а й тюремників [23, с. 93]. Визнані владою поза законом англійські дисиденти на собі нерідко відчували всі злидні тюремного ув'язнення. Каральна політика держави, часті смертні вирoki, тюремне ув'язнення за віровідступництво гостро критикувалися ідеологами квакеризму. «Тюремні наглядачі не повинні бути п'яницями, лихословами та гнобителями людей, – писав у середині XVII ст. засновник Релігійного товариства друзів Джордж Фокс, – а навпаки, хорошим прикладом для засуджених. Не слід утримувати нікого в тюрмі надто довго, оскільки тюрма лише псує людину – перебуваючи серед злочинців, засуджений вчиться злу [...] В'язниці мають бути влаштовані у відповідних місцях з гідними умовами утримання». Також він вимагав скасування тюремних зборів, без сплати яких засуджених не міг вийти на свободу навіть після закінчення строку ув'язнення [6].

Систематичні інспекції тюрем проводили також представники англіканської церкви. Члени Товариства поширення християнських знань упродовж 1699–1702 рр. відвідали

місця ув'язнення Лондона і виявили численні недоліки та зловживання в тюрмах «Ньюгейт» і «Маршалсі». Крім звіту про стан тюрем, головою товариства Томасом Бреем підготовлено пропозиції щодо реформування тюремної системи та режиму утримання – «Essay Towards the Reformation of Newgate and Other Prisons in and about London» (1702 р.). Англійський публіцист Вільям Діксон назвав цей документ однією з перших пам'яток пенологічної думки Англії [2, р. 33].

В есе перелічено всі вади тогочасних англійських в'язниць: персонал – аморальний і не відповідає жодним вимогам, а лише розбещує засуджених, особливо жінок; тюремники нерідко перебувають у змові зі злочинцями, за гроші дозволяють приводити в камери жінок; засуджені постійно вживають алкоголь, який їм продають наглядачі, богохульствують і лихословлять, грають в азартні ігри; через спільне утримання запеклі злочинці «псують» новачків; у в'язницях не дотримуються церковних обрядів тощо. Відповідно до визначених проблем, задля покращення тюремного режиму пропонувалося:

- *щодо управління в'язницею і тюремних службовців*: 1) установити жорстку дисципліну для тюремників; 2) при відборі кандидатів на посади наглядачів оцінювати їх моральні якості; 3) ті, хто купив посади, але ведуть себе непристойно, мають бути звільнені; 4) заборонити будь-які преференції засудженим з боку адміністрації та їх неформальні контакти; 5) запобігати і не допускати підкуп службовців засудженими; 6) тюремники мають утримуватися від будь-якої грошової винагороди,

крім заробітної плати, також вони забезпечуються житлом та їжею; 7) у кожній в'язниці мають бути «ордери» (Table of Orders) з чітким переліком обов'язків тюремників і засуджених, а також видів дисциплінарних покарань та заохочень, їх слід зачитувати один раз у місяць засудженим і наглядачам;

- *щодо засуджених*: 1) за можливості, утримувати злочинців слід в одиночних камерах, як це практикується в лікарнях; 2) запеклих злочинців необхідно утримувати окремо від тих, хто вчинив злочин уперше; 3) жінки повинні відбувати покарання в особному приміщенні, а наглядачів, які б дозволяли контакти засуджених чоловіків з жінками, крім їхніх дружин, слід суворо карати; 4) засуджені повинні тяжко працювати багато годин на день; 5) слід заборонити вживання алкогольних напоїв і продаж їх тюремниками, а також «тюремні традиції», пов'язані з уживанням алкоголю, як то пригощання співкамерників новоприбулими злочинцями; 6) заборонити і суворо карати за азартні ігри, богохульство, лихослів'я; 7) на кожного засудженого мають бути заведені облікові картки, де б фіксувалися всі проступки, порушення дисципліни, а також позитивні зміни в їх поведінці; ці картки обов'язково мають пред'являтися в суді, а також при звільненні; негативна поведінка в тюрмі має враховуватися суддею як обставина, що обтяжує покарання; 8) особу, після звільнення з в'язниці, бажано було би певним чином підтримувати: запеклих злочинців слід направляти в робітні будинки, де б за ними здійснювався нагляд, їх звільнення можливе було лише за умови сумлінної праці, а тим, хто добре

поводився під час ув'язнення, – підшукувати роботу, щоб вони не повернулися до злочинної діяльності;

- *щодо релігійного впливу*:

1) увести оплачувані посади священників, які б регулярно (один раз на тиждень) відвідували в'язниці та складали звіти про їх стан; до таких священнослужителів висувати високі вимоги щодо їх побожності та порядності; 2) у тюрмах мають проходити богослужіння, кожного дня обов'язково зранку і ввечері читати молитви; 3) священники повинні вести бесіди із засудженими, навчати їх, спонукати до законотворчої поведінки в майбутньому; 4) засуджені мають забезпечуватися релігійною літературою [2, р. 33–40].

Наприкінці свого есе Т.Брей висловив сподівання, що Лорд-мер і шериф Лондона візьмуть справу тюремної реформи під свій контроль. Автор акцентував увагу на тому, що тюремні перетворення можуть стати вагомим складовою загальносоціальних змін, оскільки саме тюрми мають виправляти злочинців; і якщо тюрма виконає своє завдання, то людина вже не буде становити небезпеки для суспільства. На практиці ж, зазначав Т.Брей, виходить так, що після в'язниці засуджений стає ще гіршим, а якщо туди потрапляє невинуватий, то він піддається розпусті й порокам, перетворюючись на професійного злочинця [2, р. 41].

Доповідь Т.Брея залишилася не поміченою владою, як і виявлені в ході перевірки 1696 р. численні зловживання в тюрмі Фліт. Однак його ідеї мали неабиякий вплив на члена парламенту, генерала Джеймса Оглторпа (James Oglethorpe), який особисто був знайомий з Т.Бреем [11, р. 55]. З ініціативи Дж.Оглторпа 1729 р.

створено парламентський комітет з вивчення стану тюрем. Поштовхом до цього стала особиста трагедія – близький друг Дж. Оголторпа Роберт Кастел потрапив до боргової тюрми. Оскільки йому нічим було заплатити тюремникам за гідні умови утримання, то його помістили в камеру разом із хворим на віспу, у результаті чого Р. Кастел захворів і незабаром помер.

Члени комітету, очолюваного Дж. Оглторпом, декілька місяців провели, інспектуючи в'язниці. Результати їх розслідування були невтішні й набули неабиякого розголосу не лише в метрополії, оскільки виявили жахливі умови утримання засуджених, підслідних і боржників, численні зловживання тюремної адміністрації, велику кількість ув'язнених за борги. Після оприлюднення звіту комітету багато очільників тюрем було притягнуто до відповідальності, а жорстоке поводження з ув'язненими заборонено.

Джеймсу Оглторпу також удалося провести через парламент закон про боргові тюрми, згідно з яким боржники, які би погодилися переселитися до Північної Америки й заснувати там колонію, звільнялися би з боргової тюрми. 1732 року для реалізації цього соціального проекту Дж. Оглторп отримав дозвіл на заснування колонії, названої Джорджія [24].

1730 року Вільям Хей подав до парламенту законопроект про будівництво нових місцевих тюрем, діяльність яких контролювалася б інспекторами, призначеними Лорд-канцлером [11, р. 55]. Це було одним із перших кроків на шляху встановлення централізованого державного контролю за діяльністю в'язниць.

Розгляд питання про стан тюрем на рівні парламентського комітету дав поштовх до гострої критики англійського кримінального права, системи покарань (смертна кара призначалася більше ніж за 200 злочинів: від убивств до дрібних крадіжок та проступків) та устрою тюрем. За редакцією знаного юриста Соллома Емліна (Sollom Emlyn) 1730 р. опубліковано шеститомну збірку «A complete collection of state-trials, and proceedings for high-treason, and other crimes and misdemeanors: from the reign of King Richard II to the end of the reign of King George I», у якій автор досить негативно оцінював тогочасне англійське судочинство, що вимагало реформування, і звертав особливу увагу на незадовільне управління тюрмами [25]. 1750 року створено парламентський комітет з перегляду кримінального законодавства, тоді ж уперше порушено питання про гуманізацію покарання [26, р. 28].

1750 року вибухнув новий скандал у столичній тюрмі King's Bench Prison. Розслідування зловживань, фактів жорсткого поводження із засудженими та переповнення в'язниці призвели до ухвалення 1754 р. парламентського акта (King's Bench Prison Act), що приписував звести нову будівлю тюрми, оскільки діюча була непридатна для утримання засуджених. На це парламентом виділено 7800 £ та придбано 2½ акра землі. У новій тюрмі були справді розкішні умови для боржників: два магазини, великі кімнати, можливість короткочасних «відпусток», але лише для тих, хто міг за це заплатити [27].

У переважній більшості в'язниць начальники й тюремники активно торгували не лише продуктами харчування та алкогольними на-

поями, а й певними привілеями. Для того, щоб залишити тюрму після завершення строку ув'язнення, слід було заплатити; якщо в засудженого таких коштів не було, то він лишався у в'язниці на невизначений період. Так, у тюрмі Фліт членами парламентського комітету виявлено п'ятдесят дві особи, залишені там незаконно упродовж дев'яти, десяти й одинадцяти років.

Англійські в'язниці у XVIII ст. перебували у вкрай жалюгідному стані та були віддані на відкуп тюремникам (офіційної зарплатні у наглядачів і начальників в'язниць не було – *О. С.*). Ось як описував англійські тюрми відомий філантроп Дж. Говард: жодного розділення засуджених за категоріями; нерідко разом з боржниками перебували їхні сім'ї; у переповнених камерах – задуха і сморід, в'язні в лахмітті, напівголоді й голодні; рідко коли в тюрмі були відхожі місця. У таких антисанітарних умовах засуджені постійно хворіли. Неодноразово підсудні заражали «тюремною лихоманкою» членів суду та всіх присутніх на судовому засіданні, інколи її жертвами ставали цілі міста [4].

Призначення Дж. Говарда 1773 р. шерифом Бедфордширу було зумовлене активною діяльністю місцевої політичної еліти з лобювання «тюремних» законів, що регламентували питання утримання у в'язницях представників духовенства та боржників. Серед прихильників законопроекту були депутати від Бедфордширу в Палаті громад Роберт Хенлі Онглі (Robert Henley Ongley) та Семюел Вітбред (Samuel Whitbread). З останнім Дж. Говарда пов'язували дружні стосунки ще з дитинства. Так Дж. Говард, який відповідно до зако-

ну не міг обіймати таку високу посаду в місцевій адміністрації, оскільки не відповідав професійним вимогам і не належав до англіканської церкви, став шерифом і розпочав активну діяльність з інспектування тюрем задля реалізації тюремних перетворень [28].

Слід зазначити, що після видання 1770 р. англійського перекладу праці Чезаре Беккарія «Про злочини і покарання» серед політичної еліти активізувався інтерес до проблеми кримінальних покарань і, зокрема, позбавлення волі в умовах оновленої тюрми, яка б виправляла злочинців. Того ж року створено черговий парламентський комітет з тюремних питань.

1771 року Вільям Іден опублікував працю «Принципи кримінального права», у якій наполягав на широкому застосуванні строкового тюремного ув'язнення як покарання за більшість злочинів і кримінальних проступків. Він звертав увагу на необхідність опіки держави над засудженим, гуманне ставлення до нього задля збереження людини для суспільства [7].

1775 року побачила світ книга Дж. Хенуея «The Defects of Police». Автор був противником спільних робіт ув'язнених і наполягав на одиночному утриманні, що давало б засудженому можливість більше заглибитися у свій внутрішній світ, переоцінити свої моральні установки тощо. Ідеальну, на думку Дж. Хенуея, тюрму, де душа людини змінювалася б, він назвав реформаторієм. Засуджені мали забезпечуватися достатньою кількістю їжі, утримуватися в комфортних, безпечних для здоров'я умовах, не повинно бути насильства ні словом, ні ділом. Особлива роль

відводилася священику, який би щодня відвідував засуджених і стежив за їх виправленням. Сам дух тюрми, уважав Дж. Хенуей, повинен нести покаєння; тоді найзапекліший злочинець буде змінюватися. У своїй праці автор детально описав, якою повинна бути будівля, устрій виправного закладу, розмір камер тощо. Фактично, це був перший проект тюрми нового зразка [8].

Принцип одиночного утримання засуджених із залученням до праці та відповідними умовами утримання Дж. Хенуей називав найбільш гуманним та дієвим засобом покарання злочинців та перетворення їх на законслухняних громадян. Його роботу з відповідною назвою – «Solitude in Imprisonment: With Proper Profitable Labour and a Spare Diet, the Most Humane and Effectual Means of Bringing Malefactors...» опубліковано 1776 р. Саме в ній більш детально окреслено погляди автора на устрій та функціонування місць ув'язнення.

Дж. Хенуей сформулював правила гуманного управління брайдуєлами, у яких відбували покарання переважно повії: жінок-засуджених слід було утримувати в окремих одиночних камерах, достатньо освітлених та провітрюваних, з ними слід було проводити виховні бесіди, ознайомлювати з релігійною літературою, вчити молитов, тих, хто не вміє читати – навчати, привчати до гігієни; їжа та одяг засуджених мали бути достойними. Матрона та жінки-наглядачки мають бути благочестивими та релігійними, призначати їх слід за погодженням з представниками місцевої влади [3, р. 29–32]. Дж. Хенуей був переконаний: якщо звичкою засудженого стане заняття корисними справами, то після пере-

бування у в'язниці чи виправному домі він зможе чесно заробляти на життя.

У зазначеній роботі Дж. Хенуей фактично заклав основи концепції одиночного утримання з урахуванням специфіки людини як істоти, що замислюється над своєю поведінкою, здатна до внутрішніх рефлексій і розкаяння через усвідомлення своєї вини, що повинно посилюватися в умовах самотності. Наполягаючи на виключності суворого одиночного утримання і палко відстоюючи його, Дж. Хенуей усе ж полемізував і наводив закиди противників такого режиму: «Єдині заперечення, які я чув щодо свого плану, це: по-перше, що Ви хочете зробити в'язницю у в'язниці. На що я відповідаю, що і за існуючого режиму засуджені замкнені у своїх камерах. Чи це не в'язниця у в'язниці? До них не допущені жодні відвідувачі. По-друге, запропоноване покарання занадто м'яке. На це я відповідаю. Ви вважаєте, що самотність не достатньо страшна або що вона не дасть ніякого доброго ефекту? Третє застереження порушує більш серйозну проблему: одиночне ув'язнення занадто суворе, жах самотності спонукатиме засудженого до самогубства» [3, р. 103–104]. Як бачимо, ще 1776 р., при формуванні концепції одиночного утримання постало питання про ментальне здоров'я засуджених в умовах усамітнення і про можливі самогубства – тобто те, що змусить через 100 років відмовитися від системи суворого одиночного утримання в європейських тюрмах. Думаємо, послідовники Дж. Хенуея – пенсильванські тюремні реформатори, палкі прихильники суворого одиночного утримання – просто проігнорували

це застереження. Сам Дж. Хенуей, відповідаючи на нього, зазначав, що не зустрічав випадків самогубств у тюрмі, крім злочинців, засуджених до публічної ганебної смертної кари. На його думку, в умовах одиночного ув'язнення особа навпаки повертається до чеснот, а чесноти – це шлях до щастя, а не самогубства. Особисто автор, якщо потрібно було б обирати, волів би відбувати тюремне ув'язнення в одиночній камері, де було б письмове приладдя та книги, аніж у товаристві небезпечних злочинців. Хоча і він визнавав, що людина не створена для того, щоб залишатися на самоті [3, р. 105].

Ідеї Дж. Хенуея про організацію тюремного режиму, обов'язкове залучення засуджених до праці та одиночне утримання надалі лягли в основу англійської пенітенціарної моделі та філадельфійської пенітенціарної системи. Саме вони були використані тюремними реформаторами, у тому числі Дж. Говардом, наприкінці XVIII – на початку XIX ст., на першому етапі реалізації тюремної реформи в Англії.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що тюремна система Англії, яка включала мережу місцевих тюрем графств, підпорядкованих шерифам, тюрми феодалів та міські в'язниці, почала формуватися у другій половині XII ст. Тюремне ув'язнення як вид покарання утвердилося в системі каральних заходів англійського права, починаючи з XVI ст. І відразу ж постало питання умов та режиму утримання засуджених і боржників.

Ідеї виховного впливу, а не лише ізоляції, під час тюремного ув'язнення, поєднаного з обов'язковим залученням до праці з метою

утилітарного використання засуджених без спричинення їм зайвих страждань уперше викладено 1516 р. в «Утопії» Т. Мора. Заклики до реформування в'язниць та покращення умов утримання постійно лунали в роботах англійських дисидентів, зокрема представників релігійного Товариства друзів. Засновник квакеризму Дж. Фокс у середині XVII ст. сформулював вимоги до тюремного персоналу («тюремні наглядачі не повинні бути п'яницями, лихословами та гнобителями людей, а хорошим прикладом для засуджених») і наполягав на шкідливості тривалого тюремного ув'язнення («не слід утримувати нікого в тюрмі надто довго, оскільки тюрма лише псує людину – перебуваючи серед злочинців, засуджений вчиться злу»). 1659 року Дж. Фокс озвучив вимогу про гідні умови утримання засуджених у відповідних спеціалізованих закладах.

Залучення засуджених до праці, навчання ремеслам задля подальшого працевлаштування повинно було стати основою виправного покарання, вперше обґрунтованого Дж. Беллерсом 1699 р. Опіка квакерами осіб, що вчинили злочин, у Дж. Беллерса переростає в загальну тезу, що суспільство, подібно сім'ї, несе відповідальність за свого члена, який оступився, і має дбати про нього, давати шанс змінитися на краще.

До початку XVIII ст. зазначені ідеї були лише складовою реформаторських тез філософів і релігійних діячів. Першою власне програмою пенітенціарних перетворень з упевненістю можемо назвати есе Т. Брея про реформування тюрем 1702 р., у якому системно викладено всі вади тогочасних англійських в'язниць і

запропоновано шляхи реформування за напрямками: управління в'язницею і тюремний персонал, режим та умови відбування покарання, духовна опіка та діяльність в'язничного священика. Т.Брей першим запропонував одиночне утримання як найбільш ефективний спосіб реалізації покарання у виді позбавлення волі, а також ведення письмового обліку стягнень і заохочень засуджених, що в подальшому враховувалося в суді; озвучив ідею постпенітенціарної опіки.

Як бачимо, принципи, що стали основою пенітенціарної моделі реалізації покарання у виді тюремного ув'язнення XIX ст., були вперше сформульовані 1702 р. Але в Англії вони лишалися незатребуваними понад 150 років. І лише у другій половині XVIII ст., з початком трансформації системи покарань, основним видом яких мало стати тюремне ув'язнення

з метою виправлення злочинця, погляди державних і громадських діячів звернуто на тюремні реформи, оскільки «стара» в'язниця для реалізації цієї мети підходила мало.

Ідеї попередників узагальнено та доповнено Дж.Хенуеєм. У його роботах 1775–1776 рр. викладено основні погляди на засади організації виправної тюрми-реформаторію, а саме одиночне ув'язнення в гідних умовах, релігійна опіка та спокута, примусове залучення засуджених до праці.

Утілення в життя ідей щодо реформування тюрем, започаткованих мислителями та релігійними діячами, лягло на плечі філантропів та членів парламентських комісій у 80-х роках XVIII ст. І хоча найбільш відомим з них залишається Дж.Говард, його діяльність була лише частиною в системному поступі до тюремних перетворень.

Список використаних джерел

1. Полюмбецкий А. О происхождении и распространении пенитенциарной системы. Харьков : Университетская тип., 1854. 105 с.
2. Dixon W. H. John Howard, and the prison-world of Europe. 1850. New York : R. Carter & Brothers, 428 p. URL: <https://archive.org> (дата звернення: 04.10.2018).
3. Hanway J. Solitude in Imprisonment: With Proper Profitable Labour and a Spare Diet, the Most Humane and Effectual Means of Bringing Malefactors, who Have Forfeited Their Lives, Or are Subject to Transportation, to a Right Sense of Their Condition; with Proposals for Salutary Prevention. London : Printed for J. Bew. 1776. 144 p.
4. Таранцев Н. С. Уголовное право (Общая часть). Часть 2. По изданию 1902 года. Allpravo.ru. 2003. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrument106/item1006.html> (дата звернення: 04.11.2018).
5. Мор Т. Утопия. Золотая книга столь же полезная, как забавная, о наилучшем устройстве государства и о новом острове Утопия. Перевод и комментарии Малеина А. И. Предисловие Волгина В. П. Москва – Ленинград : Academia, 1935. 239 с. URL: <http://goliard.ru> (дата звернення: 11.10.2018).
6. Fox G. Fifty nine Particulars laid down for the Regulating things, and the taking away of Oppressing Laws, and Oppressors, and to ease the Oppressed. London. 1659. URL: <https://universalistfriends.org/quf2002.html> (дата звернення: 01.09.2018).
7. Eden W. Principles of Penal Law. London, 1771. 300 p.

8. Hanway J. The Defects of Police, the Cause of Immorality, and the Continual Robberies committed, particularly in and about the Metropolis. London, 1775. 288 p.
9. Ignatieff M. The Ideological Origins of the Penitentiary. *Crime and Society: Readings in History and Theory* / Fitzgerald M., McLennan G., Pawson J. Routledge, 1981. С. 31–49.
10. Мак-Говен Р. Добре організована в'язниця: Англія, 1780–1865 рр. *Оксфордська історія в'язниць: практика покарання в західному суспільстві* / за ред. Норвала Морріса та Девіда Дж. Ротмена : пер. з англ. Київ : Всесвіт, 2009. С. 107–143.
11. McConville S. A History of English Prison Administration: 1750–1877. London : Routledge & Kegan Paul, 1981. 534 p.
12. Melossi D., Pavarini M. The Prison and the Factory. Origins of the Penitentiary System (Critical criminology series) / Translated by G. Cousin. London : The Macmillan Press LTD, 1981. 244 p.
13. Webb S., Webb B. English prisons under local government. London : Longmans, Green. 1922. 261 p.
14. Слиозберг Г. Тюрьма в Англии (по книге Dr. Aschrott. P. S. Strafsystem and Gefängniswesen in England. Berlin 1887). *Юридический вестник*. Г. 20. 1888. Т. 27 [№ 1]. КН. 1 (январь). С. 103–131.
15. Андреещенко Р. А. Пенитенциарная система Англии и Уэльса в XVI–XX вв. : Историко-юридическое исследование : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2006. 26 с.
16. Васильева С. А. Идеология квакеров и возникновение филадельфийской системы тюремного содержания. *Вестник Рязанского государственного университета имени С. А. Есенина*. 2015. № 4 (49). С. 64–74.
17. Маруков А. Ф. Тюремная политика Англии и Уэльса: Историко-правовое исследование : дисс. ... д-ра юрид. наук 12.00.01. Москва : РГБ, 2003 (Из фондов Российской Государственной библиотеки). URL : <http://dl1.lib.ua-gu.net/files/dfd/242/030522035.doc> (дата звернення: 11.11.2018).
18. Тепляшин П. В. Европейские пенитенциарные системы (теоретико-прикладное и сравнительно-правовое исследование) : дисс. ... д-ра юрид. наук 12.00.08 / Сибирский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации. Красноярск, 2018. 496 с.
19. Тепляшин П. В. Истоки и развитие английского тюремоведения: монография. Красноярск : Сибирский юридический институт МВД России, 2005. 253 с. URL: <http://textarchive.ru/c-1673069-p5.html> (дата звернення: 04.11.2018).
20. Гернет М. Н. От Томаса Мора до УК. *Избранные произведения*. Москва : Юридическая литература, 1974. С. 469–497.
21. Квакерская вера и практика. Книга христианской дисциплины Годового Собрания Друзей (квакеров) в Британи. П. 23.95. URL: <http://quakers.ru> (дата звернення: 04.09.2018).
22. Bernstein E. Cromwell and Communism: Socialism and Democracy in the Great English Revolution. Stuttgart. 1895. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/bernstein/works/1895/cromwell/17-bellers.htm> (дата звернення: 04.09.2018).
23. Сокальська О. В. Вплив англійських протестантів на формування західних пенітенціарних систем. *Пам'ятки права як відображення історичних процесів і рівня культури суспільства: до 500-річчя Реформації* : матеріали XXXVII Міжнародної історико-правової конференції, 14–17 вересня 2017 р., с. Колочава / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), О. О. Малишев (відп. секр.), А. Ю. Іванова, В. Є. Кириченко, Н. М. Крестовська, І. В. Музика, Є. В. Ромінський, О. Н. Ярмиш. Київ–Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2017. С. 93–99.

24. James Oglethorpe (1696–1785). *New Georgia Encyclopedia*. URL: <https://www.georgiaencyclopedia.org/articles/government-politics/james-oglethorpe-1696-1785> (дата звернення: 14.11.2018).

25. Watt F. Emlyn, Sollom Dictionary of National Biography. 1885–1900. Volume 17. URL : [https://en.wikisource.org/wiki/Emlyn,_Sollom_\(DNB00\)](https://en.wikisource.org/wiki/Emlyn,_Sollom_(DNB00)); A complete collection of state-trials, and proceedings for high-treason, and other crimes and misdemeanors : from the reign of King Richard II to the end of the reign of King George I. Emlyn, Sollom 1697–1754., Salmon, Thomas 1679–1767. London : Printed for J. Walthoe sen. [etc.]. 1730. V 1–6. URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/010460391> (дата звернення: 04.11.2018).

26. Vazquez I. R. Criminal Law Reform in the Eighteenth Century Europe. A Comparative Study: England, France, Spain. *International Journal of Humanities and Social Science*. Vol. 2 No. 4 [Special Issue – February 2012]. P. 26–37.

27. King's Bench Prison. *Exploring Southwark and discovering its history*. URL: <http://www.exploringsouthwark.co.uk/kings-bench-prison/4593418850> (дата звернення: 14.10.2018).

28. Parliamentary Initiatives Motivated Howard's Prison Investigations. URL: <http://www.acrosswalls.org/howard-prison-investigations/> (дата звернення: 21.11.2018).

O. Sokalska,
*PhD in Law, Associate Professor,
Senior Researcher of the Scientific-Research
Centre on Activities of the Bodies and
Establishments of the State Criminal-
Executive Service of Ukraine Probation of
Institute of Criminal-Executive Service*

ORIGINS OF ENGLISH PRISON REFORM (XVI–XVIII CENTURIES)

The article examines the prison system of England in the XVI–XVIII centuries. The author analyzes the memory details of the penitentiary thought of England of that period, namely the views and ideas of the lawyers, public and religious doers on the state of prisons and the ways of reforming the prison system, which became the basis of the English penitentiary model. The latter was formed at the end of the XVIII century.

In particular, the following memory details of the penitentiary thought of England were introduced to the scientific circulation: «Essay Towards the Reformation of Newgate and Other Prisons in and about London» by T. Bray and «Solitude in Imprisonment: With Proper Profitable Labour and a Spare Diet, the Most Humane and Effectual Means of Bringing Malefactors...» by J. Henway.

It was cleared up that, for the first time, the idea of the educational influence, which is combined with the obligatory labour engagement for the purpose of the utilitarian use of the convicts without causing them unnecessary suffering during the imprisonment, was expressed in «Utopia» by T. More in 1516. In the middle of the XVII century the Quakerism's founder G. Fox formulated the demands to the

prison staff and stressed on the harmfulness of the long-term imprisonment. In 1699 J. Bellers, for the first time, justified that the convicts' labour engagement and the crafts training for the purpose of their further employment should be the basis for the correctional punishment.

The first program of the real penitentiary transformation was introduced in 1702 in the essay of T. Brey about the prison reforms. He revealed systematically all the defects and gaps of the English prisons and proposed the ways of reforming them in the following directions: prison personnel, the regime and conditions of serving the sentences and the regular involvement of the prison priests into the spiritual care of inmates.

In the second half of the XVIII century, with the beginning of the punishment system transformation, the offenders correction became the main purpose of their imprisonment. The attention of the state officials and public figures was drawn to the prison reforms at that time. During 1775–1776 the ideas of the predecessors were generalized and deepened by J. Henway. In his works he introduced the main views on the principles of the organization of the correctional prisons, in particular the solitary confinement and proper living conditions, religious care and redemption, the obligatory labour engagement. J. Henway's ideas about the organization of the correctional prisons formed the basis of the English penitentiary model and the Philadelphia penitentiary system. They were used by the prison reformers, including J. Howard, at the first stage of the prison reform implementation at the end of the XVIII – early XIX century.

Keywords: *England; prison system; prison reform; penitentiary ideas; Thomas Bray; Jonas Henway.*

Надійшла до редакції 02.12.2018

УДК 343.8

*Колодяжний М. М.,
провідний науковий співробітник
науково-дослідного центру з питань
діяльності органів та установ
Державної кримінально-виконавчої
служби України і пробації Інституту
кримінально-виконавчої служби*

ГРОМАДСЬКИЙ ВПЛИВ НА ПЕНІТЕНЦІАРНУ СИСТЕМУ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНСИЛЬВАНСЬКОГО ТЮРЕМНОГО ТОВАРИСТВА)

У статті розглянуто діяльність Пенсильванського тюремного товариства – однієї з найстаріших громадських організацій США, що упродовж 230 років здійснює пенітенціарну опіку засуджених, окреслено його внесок у формування пенсильванської тюремної системи, простежено еволюцію форм громадського впливу на в'язничну систему штату, визначено основні аспекти діяльності товариства на сучасному етапі.

Ключові слова: пенітенціарні системи, Пенсильванське тюремне товариство, квакери, виправне покарання, система одиночного утримання.

В статье рассмотрена деятельность Пенсильванского тюремного общества – одной из старейших общественных организаций США, которая на протяжении 230 лет осуществляет пенитенциарную опеку осужденных, определен его вклад в формирование пенсильванской тюремной системы, анализируется эволюция форм общественного влияния на тюремную систему штата, определены основные аспекты деятельности общества на современном этапе.

Ключевые слова: пенитенциарные системы, Пенсильванское тюремное общество, квакеры, исправительное наказание, система одиночного содержания.

Постановка проблеми. Сфера виконання покарання, безперечно, перебуває в площині публічних інтересів, які варто розглядати крізь призму потреб усього суспільства, а не лише держави. Не «машина примусу» чи «безособовий механізм» зацікавлені в ефективній кримінальній політиці, а насамперед, громадяни, які оплачують, у виді податків, утримання злочинця в місцях несвободи, а потім живуть поруч з тим, хто

відбув покарання і, нерідко, став ще більш небезпечним.

Концепт «виконання покарання та реабілітації в громаді», що актуалізується нині в Україні, не є нововведенням, і при послабленні ролі державних інституцій як тотального єдиного інструменту повертає нас до традиційних форм опіки громади над особою, яка порушила норми суспільного співжиття. Один з піонерів ідеї виправного покарання, англійсь-

кий економіст, квакер Дж. Беллерс порівнював суспільство із сім'єю, член якої оступився, учинивши злочин. За таких обставин сім'я зробила б усе, щоб зберегти йому життя і направити на правильний шлях. Так і суспільство, створивши в тюрмах гідні умови утримання, підтримувало б свого «блудного сина», даючи йому можливість змінитися на краще [1, с. 67].

Ідеї ранніх протестантських просвітителів розвинуто у Новому світі, де невдовзі з'явилися товариства тюремної опіки, у результаті активної діяльності яких сформувалися перші пенітенціарні системи. У більшості країн світу такі громадські організації, відійшовши від виключно релігійної складової, продовжують свою діяльність у сфері пенітенціарної чи постпенітенціарної опіки й сьогодні. Цей досвід вони накопичували упродовж десятиліть. Для України, держави, що лише формує власну в'язничну, кримінально-виконавчу чи то пенітенціарну систему, він становить неабиякий інтерес у контексті вдосконалення правового регулювання та здійснення громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми громадського впливу на сферу виконання покарань досить широка у кримінально-виконавчому науковому дискурсі. Серед останніх робіт виділимо дисертаційне дослідження О. С. Турчиної, у якому розкрито місце та роль громадського впливу в системі засобів виправлення і ресоціалізації засуджених і, зокрема, проаналізовано зарубіжний досвід [2]. Трансформацію громадського контролю за виконанням покарань в іс-

торичній ретроспективі простежено В. М. Пальченковою [3]. Загальнотеоретичні засади та досвід громадського контролю за дотриманням прав засуджених у США висвітлено в монографії Я. Ю. Реєнта «Организация и правовое регулирование взаимодействия общественных наблюдательных комиссий с органами и учреждениями УИС» (2017). Але в більшості значених праць тюремні благодійні товариства згадуються лише побіжно.

Окремо слід виділити дослідження американських теологів, юристів та істориків, безпосередньо присвячені діяльності Пенсильванського тюремного товариства (Товариства) та історії формування пенсильванської пенітенціарної системи (Н. Е. Barnes, К. Considine, Л. В. DePuy, Н. Johnston, С. R. Henderson, М. W. Meskell, Negley К. Teeters). Саме вони та звіти Пенсильванського тюремного товариства, що охоплюють період з 1787 по 1966 рр., лягли в основу цього дослідження. Аспекти діяльності Товариства на сучасному етапі висвітлено на його офіційному сайті та в довідкових буклетах.

Постановка завдання. Метою цієї статті є характеристика та аналіз основних аспектів діяльності Пенсильванського тюремного товариства як в історичній ретроспективі, так і на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Досвід держави з розвинутими демократичними інституціями, що традиційно плідно взаємодіють з пенітенціарними установами і надають реальну допомогу засудженим, видається досить актуальним для України. Сполучені Штати Америки – одна з перших країн, де було реформовано кримінальне законодавство з метою його гуманізації і сформовано

пенітенціарні системи. Усе це відбувалося саме завдяки зусиллям громадських та релігійних організацій.

У Пенсильванії власник колонії В. Пенн, який і сам був засуджений в Англії за приналежність до релігійного «Товариства друзів» (квакерів), скасував доволі суворий Кримінальний кодекс, що діяв у всіх інших частинах Британської Північної Америки. Новий кодекс залишив покарання у виді смертної кари (що було надзвичайно поширене на той час в Англії та колоніях) лише за вбивство, установивши тюремне ув'язнення з важкими роботами і штрафи як основні види покарання. До того часу у в'язницях утримувалися переважно особи, які чекали суду, та боржники.

Отже, постала проблема реалізації покарання у виді позбавлення волі. Ідеологи квакерів (більшість населення Пенсильванії належало до «Товариства друзів»), визнаючи відповідальність суспільства за злочинність, закликали сприймати моральне падіння з турботою про спасіння – «зло може бути переможене лише добром». Критикуючи чинну в метрополії каральну систему, Дж. Фокс, Дж. Беллерс та В. Пенн запропонували кардинально нову концепцію тюремного ув'язнення як засобу перетворення злочинця в законослухняного громадянина, а не просто покарання. Оскільки, на їх думку, жодна людина не буває повністю втрачена, наскільки б злочинцем вона не була, єдиний правильний підхід – сприяти її відновленню [4].

Пенсильванія стала піонером у процесі тюремних перетворень. 1773 року у Філадельфії зведено нову будівлю тюрми Walnut Street. Наступного року відбувся перший конгрес, на якому обговорено перспективи

тюремної реформи. Заради справедливості слід зазначити, що рух за покращення умов утримання в'язнів розпочався в Пенсильванії не без впливу тюремних реформ у метрополії, оскільки діяльність та праці Дж. Говарда, Дж. Хенуея, французьких та італійських просвітителів були широко відомі за океаном.

1776 року завдяки зусиллям Б. Франкліна, одного з батьків-засновників США, утворено першу громадську організацію – Товариство допомоги стражденим ув'язненим Філадельфії (Philadelphia Society for Assisting Distressed Prisoners) [5]. Філадельфія в цей період була фактично центром новітніх державницьких перетворень: там відбувався II Континентальний конгрес, 1776 р. підписано Декларацію незалежності США тощо. Під час війни за незалежність товариство було вимушене згорнути діяльність. Після її завершення члени товариства долучилися до розроблення нового Кримінального кодексу штату, ухваленого 1786 р. [6, р. 845]

1787 року члени Товариства допомоги стражденим ув'язненим Філадельфії разом із місцевими філантропами започаткували Філадельфійське товариство полегшення страждань у державних в'язницях (Philadelphia Society for the Alleviation of the Sufferings of State Prisons), сьогодні більш відоме як Філадельфійське чи Пенсильванське тюремне товариство (Pennsylvania Prison Society).

Перше засідання Товариства відбулося 8 травня 1787 року. На ньому були присутні Б. Раш, Д. Моррісон, Т. Ллойд, Т. Вістар, Д. Джеймс та інші. У перші роки існування Товариство об'єднало близько 150 членів, що належали до різних релігій-

них та професійних груп: квакери і євангелісти, промисловці, лікарі та юристи [7, р. 2]. Отже, поширене твердження про те, що Товариство засноване виключно квакерами, є не зовсім правильним. Серед його членів останні становили лише половину. Одним із перших його лідерів був англіканський єпископ В. Вайт, що обіймав посаду президента Товариства до самої смерті у 1836 р.

Конституція Товариства визначала основні засади, мету діяльності та організаційну структуру. У преамбулі зазначалося: «якщо ми, керуючись християнськими заповідями, замислимося над суспільними проблемами: бідністю, голодом, холодом, а також жалюгідними умовами утримання засуджених та зловживаннями тюремників, то безперечно почнемо співчувати тим, хто перебуває у в'язниці. Але завдяки зусиллям громади їх невинуваті страждання можуть бути припинені. Слід віднайти такі види і способи покарання, які б замість примноження пороку, стали б засобом виправлення, давали б можливість нашим «братом» повернутися до чеснот і щастя. Упевнені в цих істинах, члени Товариства об'єдналися задля досягнення цього» [8, р. 9].

Відповідно до установчих документів, до складу Товариства входили президент, два віцепрезиденти, скарбник, два секретарі, чотири лікарі, виборчий комітет з дванадцяти осіб та виконавчий комітет з шести осіб. Останньому було надано повноваження відвідувати в'язниці та дізнаватися про умови утримання, фіксувати факти порушення наглядачами прав ув'язнених, вивчати вплив позбавлення волі на їх моральний стан [8, р. 9].

Члени Товариства докладали неабияких зусиль для покращення умов утримання в державних в'язницях, допомагали засудженим, надаючи одяг та гроші. Його члени здійснювали моніторинг в'язниць, роздавали засудженим Біблії, читали проповіді. Візитери виконавчого комітету після інспектування в'язниць складали звіти [9, р. 3].

Упродовж 80-х років XVIII ст. члени Товариства розробили основні заходи, які слід було б упровадити в практику державних тюрем. Останні мали стати «робочими місцями для правопорушників та нероб» [5]. Однак вони засуджували каторжні роботи, передбачені Кримінальним кодексом, і наполягали на більш індивідуальному підході з урахуванням можливостей та навичок кожного засудженого [6, р. 846]. Товариство вимагало скасувати кайдани, реформувати систему оплати праці тюремних наглядачів, установивши фіксовану заробітну плату, сформувати команду тюремних інспекторів, призначених урядом, упровадити роздільне утримання різних категорій засуджених, організувати окремі заклади для жінок [7].

Однак основним завданням було розроблення концепції виправного покарання. Члени Товариства ставили за мету не лише тюремні перетворення, вони хотіли «реформувати» злочинця, і релігія в процесі морального переродження мала відгравати ключову роль. І хоча члени Товариства належали до різних релігійних груп, за основу взято квакерську ідею «внутрішнього світла». Квакери вірили, що «частинка Бога» існує всередині кожної людини незалежно від віку, статі, соціального статусу, національності, моральних

якостей тощо. Саме це «світло» дасть можливість найбільш запеклому злочинцю покаятися й виправитися. Однак покаяння вимагало глибокої і тривалої спокути в особливих умовах повного усамітнення. Дослідники припускають, що основи філософії одиночного утримання заклав один із засновників Товариства психіатр Б. Раш, який вважав злочин хворобою і наполягав на ізоляції «хворих» на період лікування [1, с. 69]. З приводу впливу одиночного утримання на психіку засуджених члени Товариства неодноразово радились і дискутували з британськими психологами [10, р. 378].

Упродовж перших років діяльності членами Товариства розроблено концепцію виправного покарання, основними складовими якої були утримання в одиночних камерах, праця та релігійне виховання. Пізніше вона стала відома як пенсильванська чи філадельфійська система.

Відповідні пропозиції щодо вдосконалення режиму утримання подано до законодавчого органу штату. У результаті цього 1790 р. ухвалено закон, що дозволяв побудову нового одиночного корпусу в тюрмі Walnut Street і впровадження «виправного режиму». Засуджені повинні були утримуватися окремо один від одного, працювати та молитися задля виправлення та духовного зцілення. В інших же корпусах засуджені продовжували перебувати в переповнених брудних загальних камерах.

14 грудня 1801 р. Тюремне Товариство звернулось до громадськості: «З моменту створення в'язниці ми мали на меті провести експеримент "самотності" і використовувати працю засуджених. Багаторічний досвід показав нам, що в нинішньому

стані в'язниці така спроба практично неможлива. Тому ми просимо, щоб ви виділили такі кошти, які можуть здатися вам найбільш адекватними, щоб відокремити арештантів один від одного та залишити їх наодинці з собою та Богом. Наслідки спроби зобов'язуємось вам надати» [7, р. 3].

З огляду на переповненість в'язниці Walnut Street, члени Товариства вирішили відкрити ще один заклад – Arch Street Prison, де б утримувалися волоцюги, нероби, боржники та підсудні. Перші в'язні з'явилися там 1816 р. Утримання не було роздільним, отже підозрюваний у вбивстві міг знаходитися пліч-о-пліч з малолітнім бродягою. Під час епідемії холери у Філадельфії в Arch Street Prison за день померло 70 осіб. В'язниця на Arch Street проіснувала близько 20 років. Досвід організації режиму утримання в'язнів лише утвердив тюремних реформаторів у необхідності суворого одиночного утримання [11, р. 5].

Але в існуючих в'язницях було доволі складно ефективно впроваджувати суворе одиночне утримання через переповненість тюрем і залучення засуджених до загальних робіт. Виникла необхідність звести кардинально новий тюремний комплекс, що підходив би для цього. Новий заклад мав бути не «тюрмою», а місцем для покаяння, тому й обрали назву «пенітенціарій».

Члени Товариства віднайшли значну суму для будівництва пенітенціарію за принципом одиночного ув'язнення. Слід було спорудити такий комплекс будівель, щоб забезпечував ізоляцію засуджених, їх працю та контроль над ними. Таким закладом мав стати Західний Пенітенціарій у Пітсбурзі, зведений упродовж

1818–1828 рр. Однак він, хоч і вражав своїми розмірами, виявився мало придатним для одиночного утримання.

Реалізувати в архітектурі концепцію одиночного утримання вдалось у Східному державному пенітенціарії у Філадельфії. Революційний проект пенітенціарію подав 1821 р. на конкурс молодий англійський архітектор Дж. Хевіленд. Під час його розроблення враховано всі основні вимоги тюремних реформаторів: виправна мета покарання, роздільне розміщення різних категорій ув'язнених, виключне утримання в одиночних камерах, залучення до праці, унеможливлення будь-яких контактів між засудженими, усамітнення і спілкування з Богом через мовчазну молитву [11, р. 4–5].

Будівництво Східного державного пенітенціарію тривало впродовж 1823–1836 рр. під особистим контролем Дж. Хевіленда. Четверо з одинадцяти членів комісії з будівництва пенітенціарію були представниками Товариства [7, р. 3]. 1829 року виправну установу, що стала взірцевою для організації відбування покарання за одиночною системою, відкрито. Дж. Хевіленд обрав радіальний тип розміщення корпусів пенітенціарію. Від центральної вузлової будівлі віялом відходило сім корпусів з одиночними камерами та критими галереями-переходами. Дворики для прогулянок було спроектовано окремо для кожного засудженого. Лікарня та лазня облаштовувались у вигляді одиночних палат та душових. Церква, що слугувала й для навчання, містила ряди розташованих амфітеатром будок, з яких в'язні не могли дивитися на своїх сусідів ні в бік, ні вгору, ні вниз, а

бачили лише священика. У просторих камерах, крім ліжка, водопровідного крана й туалету, обладнали місце для роботи (засуджені шили взуття, ткали тощо). Будівля була оснащена за останнім словом техніки – мала центральне опалення, загальну систему каналізації та водопостачання [6, р. 854; 11, р. 5]. Східний пенітенціарій став символом «нового виправного закладу», за його зразком зводилися виправні тюрми і в інших штатах та країнах.

Реформаторам вдалося внести зміни до законодавчих актів, і всі подальші тюремні установи мали б споруджувати за таким же планом. Роль Товариства полягала в нагляді та захисті прав засуджених, відвідуванні в'язниць та допомозі особам, які відбували покарання. Власне, за суворой одиночної системи утримання представники Товариства та священнослужителі були єдиними, з ким засудженим дозволялося спілкуватися. Вважалося, що саме вони можуть справити на злочинця позитивний вплив. Згодом членам Товариства на законодавчому рівні надано доступ до всіх виправних закладів. Так було закладено підґрунтя для формування інституту офіційних візитерів.

Однак доволі швидко стало очевидно, що одиночне утримання має багато недоліків: воно дуже дороге, засуджених проблематично зайняти індивідуальною роботою, їх психічний стан викликав велике занепокоєння в лікарів, адже багато хто втрачав розум чи страждав на психічні розлади. Через переповненість в'язниць складно було забезпечувати одиночне утримання.

Слід констатувати, що реформаторам вдалося реалізувати свою концепцію, але на практиці вона не

дала бажаних результатів. І хоча суворе одиночне ув'язнення в Пенсильванії формально скасовано 1913 р., але вже з кінця 40-х років XIX ст. мало де в США застосовувалося [9, р. 11].

Члени Товариства продовжували інспекції тюрем і благодійну діяльність. 1845 року засновано Журнал тюремної дисципліни і філантропії, що публікувався щокварталу. Мета видання – інформувати громадськість щодо питань, пов'язаних з тюремним ув'язненням.

Члени Товариства працювали над розробленням законопроекту про скорочення строку ув'язнення засудженого в разі його хорошої поведінки, який затверджено 1861 р. Великий їх внесок і в прийнятті на загальнодержавному рівні законів про умовно-дostroкове звільнення та покарання з іспитовим строком [5].

1887 року, щоб підкреслити приналежність Товариства до загальнонаціонального руху з реформування сфери кримінальної юстиції, його назву змінено на «Пенсильванське тюремне товариство» [7, р. 4].

Основними цілями роботи Товариства упродовж першої половини XX ст. було покращення умов утримання засуджених та розбудова пенітенціарних закладів, а також захист прав засуджених і надання їм допомоги в утвердженні на шляху виправлення. Члени Товариства почали займатися численними дослідженнями, сподіваючись краще зрозуміти, що спонукає людей до злочинних діянь, і визначити найбільш ефективні та справедливі шляхи покарання.

На початку XX ст., коли відбувся відхід від пенітенціарно-покаяльної системи, капеланів та представників громадських і релігійних організацій

вважали лише перешкодою для управління в'язницею. Їх часто сприймали як непотрібних, оскільки вчителі, психологи та інші фахівці займали їх місце [14]. У 30–50-х роках XX ст. у США переважав медично-реабілітаційний підхід у сфері виконання покарань, тому пасторів у в'язницях переважно замінили психологами, психіатрами та педагогами. Товариство стало більш професійно підходити до питань тюремної опіки: за власні кошти наймало фахівців, які працювали із засудженими та їх сім'ями, надавали правничу, психологічну консультативну допомогу тощо [15].

На сучасному етапі Товариство визначає такі три основні напрями своєї діяльності: інспектування в'язниць і нагляд за дотриманням прав засуджених, відвідини засуджених, допомога після звільнення. Товариство займається розробленням змін до законодавчих актів з питань дострокового звільнення, працевлаштуванням засуджених, допомагає сім'ям засуджених, надає транспорт для відвідин тюрем родичами, проводить регулярні зустрічі з директорами й адміністрацією тюрем та виправних закладів. Також Товариство реалізує низку програм щодо засуджених і осіб, які звільнилися з в'язниці, та їх родин. Наприклад, Reentry Service Programs має на меті надихнути колишніх засуджених стати гідними членами суспільства. Для засуджених, у яких є діти, пропонується інтерактивний курс з оволодіння навичками спілкування з дитиною, позитивного розвитку сім'ї тощо. У межах програми наставництва засудженому після звільнення надається допомога з тимчасовим житлом, працевлаштуванням або ж

його підтримують у родині, надають необхідні консультації [16].

Товариство видає інформаційний бюлетень (Correctional Forum), «Тюремний журнал» («The Prison Journal»), що виходить шість разів на рік і є науковим виданням, на сторінках якого обговорюються нагальні проблеми пенології, реабілітаційних, медичних програм, публікуються звіти про впровадження інноваційних програм у в'язницях тощо, а також видається газета Graterfriends, де друкуються статті та есе засуджених [12, р. 4].

Основними перспективними напрямками вдосконалення своєї роботи на майбутнє очільники Товариства визначають надання громадськості правдивої інформації про стан справ у в'язницях штату, посилення співпраці з іншими громадськими організаціями, ширше використання мережі волонтерів, залучення фахівців для здійснення моніторингу дотримання прав засуджених, зібрання більшої кількості коштів для благодійної діяльності [16].

Незважаючи на трансформацію діяльності Товариства упродовж понад двохсот років, основна його місія залишається незмінною – запроваджувати раціональний підхід до кримінальної політики та гуманізації тюрем. «Нести світло» (Bringing Light) засудженим і всім тим, хто цього потребує, – і сьогодні гасло Товариства.

Ключовою складовою Товариства є волонтери (близько 800 осіб) або, як їх називають, офіційні візитери, які відвідують в'язниці в усій Пенсильванії. Законодавчі акти штату дозволяють Товариству призначати добровольців для відвідування будь-якої в'язниці. Такі офіційні відвіду-

вачі мають право проводити приватні бесіди з будь-яким засудженим. Інколи вони є єдиними, хто відвідує засудженого, до якого не приїжджають родичі чи знайомі, підтримуючи зв'язки з ним. Кожного місяця надходить близько 200 запитів на подібні візити від засуджених чи членів їх родин. Волонтери також надають допомогу особам після звільнення, проводять відповідні програми, інспектують установи.

Товариство є єдиною організацією в штаті, якій надано такі повноваження. Це також єдина некомерційна організація в США з таким широким доступом до в'язниць [17].

Висновки. Формуванню перших пенітенціарних систем передувало створення благодійних організацій допомоги ув'язненим у контексті загальнодержавного руху за гуманізацію покарання в північноамериканських штатах. Одними із піонерів у цій діяльності були релігійні та громадські діячі Пенсильванії, де 1776 р. організовано Товариство допомоги стражденним ув'язненим Філадельфії, члени якого разом із філантропами та активними громадянами штату 1787 р. заснували Філадельфійське товариство полегшення страждань у державних в'язницях, що діє ось уже 231 рік і з 1887 р. має назву «Пенсильванське тюремне товариство».

У процесі діяльності з покращення умов утримання у в'язницях члени Товариства упевнилися в необхідності створення якісно нової установи для правопорушників, у результаті чого, на основі досліджень в галузі пенології та медицини, робіт європейських просвітителів та тюремних реформаторів, праць ідеологів квакеризму, ними розроблено концеп-

пцію виправного покарання, метою якого була зміна свідомості правопорушника внаслідок релігійного впливу і, як наслідок, його покаяння. За основу взято ідею «частки божественного світла», що існує всередині кожної людини і дасть можливість виправитись і покаятися навіть найбільш запеклому злочинцю, лише слід створити відповідні умови. Ключовими складовими концепції визначено такі: роздільне розміщення різних категорій ув'язнених, виключне утримання в одиночних камерах, залучення до праці, унеможливлення будь-яких контактів між засудженими; усамітнення і спілкування з Богом через мовчазну молитву. Найповніше ідеї реформаторів вдалося реалізувати в Східному державному пенітенціарії, спорудженому впродовж 1823–1836 рр. за розробленим на вимогу Товариства проектом архітектора Дж. Хевіленда. Утверджений режим утримання засуджених дістав назву пенсильванської, чи філадельфійської, пенітенціарної системи, або системи роздільного одиночного утри-

мання, яку пізніше запозичено європейськими тюремними реформаторами.

Після невдач у реалізації цієї системи через її високу вартість та переповненість в'язниць, члени Товариства зосередили свою діяльність на підготовці нормативно-правових актів, зокрема законів про умовно-дострокове звільнення та покарання з іспитовим строком, інспектуванні тюрем, наданні допомоги засудженим та особам, що звільнялися.

На сучасному етапі Товариством визначено такі основні напрями діяльності: інспектування в'язниць і нагляд за дотриманням прав засуджених, відвідини засуджених, допомога після звільнення. Усе це реалізують волонтери (офіційні візитери), яким державними органами штату на законодавчому рівні надано досить широкі повноваження щодо інспектування в'язниць, спілкування із засудженими та ін. Товариство видає інформаційний бюлетень, «Тюремний журнал» та газету Graterfriends.

Список використаних джерел

1. Васильева С. А. Идеология квакеров и возникновение филадельфийской системы тюремного содержания. *Вестник Рязанского государственного университета имени С. А. Есенина*. 2015. № 4 (49). С. 64–74.
2. Турчина О. С. Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 217 с.
3. Пальченкова В. М. Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз : монографія. Запоріжжя : Акцент, 2013. 523 с.
4. Квакерская вера и практика. Книга христианской дисциплины Годового Собрания Друзей (квакеров) в Британии. П. 23.95. URL: <http://quakers.ru> (дата звернення: 04.11.2018).
5. Pennsylvania Prison Society. *Henderson C. R. Papers*. [Box 2, Folder 10]. Special Collections Research Center, University of Chicago Library. URL: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/corrections/pennsylvania-prison-society/> (дата звернення: 08.11.2018).
6. Meskeil M. W. An American Resolution: The History of Prisons in the United States from 1777 to 1877. *Stanford Law Review*. Vol. 51. № 4. P. 839–865 URL: <http://www.jstor.org/stable/1229442> (дата звернення: 04.11.2018).

7. The Historical Society of Pennsylvania. Collection 1946; Pennsylvania Prison Society Records, 1787–1966, n.d., 1 box, 29 vols., 5 lin. feet. URL: https://hsp.org/sites/default/files/legacy_files/migrated/findingaid1946prisonsociety.pdf. (дата звернення: 09.11.2018).
8. The Journal of Prison Discipline and Philanthropy. Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons, Pennsylvania Prison Society. January. 1886. URL: <https://archive.org/details/journalprisondi06socioog/page/n8> (дата звернення: 04.11.2018).
9. Considine K. «The Tragedy of the Penitentiary»: The Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons and the Formation of the Eastern State Penitentiary. *Concept*. 2009. Vol. 32. P. 1–14.
10. Teeters N. K. The Pennsylvania Prison Society. A Century and a Half of Penal Reform. *Journal of Criminal Law and Criminology* (1931–1951). Vol. 28. № 3. P. 374–379.
11. DePuy LeRoy B. The Triumph of the «Pennsylvania System» at the State's Penitentiaries. *Pennsylvania History: A Journal of Mid-Atlantic Studies*. Vol. 21. № 2 (April, 1954). URL: <https://ia801608.us.archive.org/10/items/triumphofpennsyl00depu/triumphofpennsyl00depu.pdf> (дата звернення: 09.11.2018).
12. Johnston N. Prison Reform in Pennsylvania. *The Pennsylvania Prison Society since 1787*. URL: http://media.wix.com/ugd//4c2da0_41bed342ea390827839e1ffa4b3dca97.pdf (дата звернення: 04.11.2018).
13. Barnes H. E. The evolution of penology in Pennsylvania : a study in American social history. 1927. 414 p.
14. Dammer Harry R. Religion in Corrections. *Encyclopedia of Crime and Punishment*. Vol. 3. 2002. P. 1375. URL: <http://www.scranton.edu/faculty/dammerh2/ency-religion.shtml> (дата звернення: 04.11.2018).
15. Michel L. Pennsylvania Prison Society. *Encyclopedia of Greater Philadelphia*. URL: <https://philadelphiaencyclopedia.org/archive/pennsylvania-prison-society> (дата звернення: 10.11.2018).
16. Bringing Light. Pennsylvania Prison Society. 2018 Annual Report. 13 p.
17. Pennsylvania Prison Society: офіційний сайт. URL: <https://www.prisonsociety.org/> (дата звернення: 10.11.2018).

M. Kolodiazhnyi,
*Leading Researcher of the Scientific-Research
Centre on Activities of the Bodies and
Establishments of the State Criminal-
Executive Service of Ukraine and Probation of
Institute of Criminal-Executive Service*

PUBLIC INFLUENCE ON THE PENITENTIARY SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES OF THE PENNSYLVANIA PRISON SOCIETY)

The article examines the activities of the Pennsylvanian Prison Society, which is one of the oldest public organizations in the United States. It has been providing the penitentiary care for convicts during 230 years. The religious leaders and state officials in Pennsylvania were among the pioneers in that sphere. In 1776 the Society for the Assistance to the Suffering Prisoners of Philadelphia was founded. In 1787

its members together with the philanthropists and active citizens of the State founded the Philadelphia Society for the Relief of Suffering in the State Prisons. Since 1887 it was called the Pennsylvania Prison Society.

In the process of improving the living conditions in prisons, the members of the Society became convinced that there was the need to create a qualitatively new penal establishment for the convicts. The concept of correctional punishment was developed. Its purpose was to change the offenders' consciousness as a result of the religious influence and their repentance. The key components of the concept were the following: separate location of different categories of prisoners; holding of inmates exclusively in the single cells, their employment and the impossibility of any contacts between the convicts; the solitude and communication with God through the silent prayer. The most complete ideas of the reformers were implemented into practice in the Eastern state penitentiary establishment. The approved regime of holding the inmates was called the Pennsylvanian or Philadelphia penitentiary system. It was the solitary confinement system, which was later followed by the European prison reformers.

After some failures of that system due to the high price of its implementation and overcrowded prisons, the members of the Society focused their activities on drafting the new legal acts, in particular the laws on parole and probation. They took part in inspecting the prisons, as well as providing assistance to the inmates and the released persons. At present Pennsylvania Prison Society have the following main spheres of its activities: inspection of prisons and supervision over the observance of the convicts' rights; visiting and helping the convicts; providing them with the necessary support after their release. All that work is done by the volunteers (official visitors), who are the main component of the Society. The state authorities provided them with quite extensive powers at the legislative level. They make inspections of the prisons and communicate with any convicts, etc. The Society has its printed newsletter, Prison Journal and the newspaper Graterfriends.

Keywords: *penitentiary system; Pennsylvania Prison Society; Quakers; correctional punishment; single imprisonment system.*

Надійшла до редакції 12.11.2018

УДК 340.155 (343.8)

Берлінська К. О.,
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»
Інституту кримінально-виконавчої
служби

РЕФОРМУВАННЯ ТЮРЕМНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто в'язничну систему Франції в роки революції та період відновлення монархії. Визначено характер тюремних перетворень і роль благодійних філантропічних товариств у їх реалізації.

Ключові слова: Франція; в'язнична система; тюремна реформа; Королівське товариство з поліпшення в'язниць.

В статье рассмотрена тюремная система Франции в годы революции и период восстановления монархии. Определен характер тюремных преобразований и роль благотворительных филантропических обществ в их реализации.

Ключевые слова: Франция; тюремная система; тюремная реформа; Королевское общество по улучшению тюрем.

Постановка проблеми. Історія розвитку пенітенціарних систем окремих країн ілюструє еволюційний шлях їх формування. У Франції цей процес розпочався після революції 1789 р. Дослідження й аналіз тюремних перетворень в умовах буржуазної революції та утвердження держави нового типу дає уявлення про загальні та специфічні риси становлення в'язничної системи в транзитивний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжна історіографія проблеми в'язничної системи Франції, особливо її раннього етапу, досить значна. Нами використано праці сучасників тюремної реформи – французьких пенітенціаристів Л.-М. Море-Крістофа та Ч. Лукаса, загальновідому «Карати та наглядати» М. Фуко та огляди французьких тю-

рем російських авторів XIX ст.: М. Зарудного, Н. Ламанського, П. Ткачова. Серед сучасної історіографії окресленої проблеми слід виділити публікації В. Тепляшина, О. Сокальської та Д. Луги.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати процес формування в'язничної системи Франції в роки революції та період відновлення монархії, визначити характер і наслідки тюремних реформ і роль благодійних філантропічних товариств у реалізації тюремних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Питання тюремної реформи постало у Франції наприкінці XVIII ст., відразу після буржуазної революції. 1791 року ухвалено новий Кримінальний кодекс, у якому серед санкцій переважало позбавлення волі. До

його видів належали каторжні роботи, позбавлення волі з примусовими роботами, одиночне ув'язнення, тюремне ув'язнення та заслання [1].

Для реалізації цієї санкції передбачалося створення таких місць ув'язнення, як арештні та судові будинки для утримання, відповідно, обвинувачених та підсудних; кримінальні тюрми – *la maison de force*, у яких відбували покарання у виді позбавлення волі з обов'язковими примусовими роботами; *la maison de gêne* – для суворого одиночного ув'язнення (переважно для політичних злочинців); будинки ув'язнення; виправні тюрми для правопорушників, які вчинили проступки, та неповнолітніх [2, с. 290; 3, с. 19].

У вересні 1792 р. контроль за діяльністю та фінансуванням тюрем було покладено на Комісію із загального нагляду над тюрмами у складі Міністерства внутрішніх справ. 15 листопада Комітет загальної безпеки представив Конвенту доповідь про загальний стан тюрем Парижа. Члени Комітету відвідали тюрми «*La Force*», «*Saint-Lazare*», «*Sainte-Pelagie*», «*Bicetre*», «*L'Abbaye*», «*La Conciergerie*», «*La Salpetriere*». Усі вони виявилися переповненими, хоча ув'язнених у них було не так і багато – близько 900 осіб. З посиленням терору та ухваленням у вересні 1793 р. закону про «підозрілих» кількість ув'язнених збільшилася до 7500 осіб [4, с. 10–11, 111–112].

Прихід до влади якобінців та встановлення режиму, що супроводжувався масовими ув'язненнями, унеможливили реалізацію тюремних перетворень. Старі в'язниці не були спроможні вмістити всіх «ворогів революції». На місця ув'язнення довелося перетворювати монастирі,

коледжі, готелі та казарми. Особливо зріс попит на в'язниці та арештні будинки з утворенням революційних комітетів на місцях.

Проблема режиму утримання й переповнення тюрем владою переважно ігнорувалася. Лише в жовтні 1793 р. ухвалено спеціальні декрети, які забороняли тюремній сторожі отримувати від засуджених будь-які подарунки та мати з ними спільний стіл. Також не повинно бути різниці між умовами утримання заможних і бідних затриманих (при цьому всі видатки лягали на плечі перших), заборонялося разом утримувати родичів [4, с. 113].

У квітні 1794 р. тюремним питанням почали займатися спеціально: створено комісію з нагляду за паризькими в'язницями, яка складала списки усіх затриманих і подавала їх Комітету загального порятунку. Стан тюрем був жахливий, камери – брудні, вогкі, часто в напівпідвальних приміщеннях, переповнені, хворі затримані утримувалися разом з іншими, через що відсоток смертності був високим. Очевидці називали такі в'язниці могилами. Однак були й заклади з досить ліберальним режимом, зокрема «*Port Libre*», але це радше виняток.

Як бачимо, сили, що прийшли до влади на хвилі революції, символом якої стало руйнування Бастилії, не спромоглися створити в'язниці нового типу, що й було неможливим в умовах якобінського режиму.

Після Термідоріанського перевороту у вересні–жовтні 1794 р. проведено інспекцію місць ув'язнення й арештних будинків, звіт про результати якої заслухано в Конвенті. У 1795 р. Директорія підпорядкувала тюремну адміністрацію МВС та упо-

вноважила місцевих комісарів здійснювати моніторинг місць ув'язнення.

Циркуляр від 5 лютого 1796 р. вказував на необхідність відкриття арештних будинків та виправних тюрем при кожній судовій установі, перебудови старих тюрем, облаштування лазаретів та майстерень, створення гідних умов у в'язницях, обов'язкового роздільного утримання арештантів різних категорій (за віком, статтю) тощо [5].

Якщо Директорія більше опікувалася муніципальними тюрмами та арештними будинками, то в період правління Наполеона Бонапарта робота з реформування тюремної системи зосередилася на організації нових центральних тюрем, що фінансувалися з державного бюджету. Їх мережа мала бути створена у всіх регіонах [6].

Подальші зміни у в'язничній системі пов'язані з ухваленням 1808 р. Кримінально-процесуального та 1810 р. – Кримінального кодексів Франції. У першому містилися приписи про обов'язкове розмежування тюрем, арештних та судових будинків, що мали бути підконтрольні префектам та мерам; визначалися гарантії особистої недоторканності; передбачався обов'язковий контроль і нагляд за установами виконання покарань з боку суддів, префектів, мерів та комісарів поліції (розділ VII, глава II, ст. 603–614) [7].

Кримінальний кодекс 1810 р. доповнив систему тюрем, визначену 1791 р., будинками муніципальної поліції, але не передбачав одиночні тюрми. Основними видами покарань, пов'язаними з позбавленням волі, були серед кримінальних покарань – каторжні роботи (довічні та строкові), заслання, позбавлення волі з

обов'язковою примусовою працею від 5 до 10 років; серед виправних – позбавлення волі у виправному домі (до 20 років) [3, с. 19].

Після відновлення монархії 1817 р. МВС намагалося нормативно ввести класифікацію тюрем, яка б відповідала системі покарань, та впорядкувати систему виконання покарань. Місця ув'язнення були розділені на центральні (каторжні й виправні), департаментські та муніципальні [2].

Король Людовик XVIII звернув увагу на жалюгідний стан тюрем і видав припис про влаштування зразкової в'язниці в Парижі та нових установ в інших містах Франції. У них започатковано працю арештантів, змінено вимоги до персоналу тощо. Однак покращення режиму утримання засуджених викликало нарікання громадян на те, що умови перебування злочинців у в'язниці кращі, ніж у найманих робітників, хоча більшість в'язниць країни перебувала в жалюгідному стані. Про це писав і Л. Віллерме [8], і міністр внутрішніх справ Е. Деказ у своїй доповіді королю про стан в'язниць 1819 р. [9].

Людовик Віллерме детально описав одяг ув'язнених, стан тюрем, упровадження тюремних робіт серед засуджених, їх харчування, захворювання, смертність та заходи виправлення. Його книга мала на читача великий вплив, адже автор писав про те, що бачив власними очима. За словами Л. Віллерме засуджені, одягнені в лахміття, а інколи майже зовсім голі, спали на гнилій соломі, а щоб зігрітися – притулялися один до одного. Вікна в камерах були настільки малі, що через них навіть не проникало сонячне світло. Харчування взагалі було жакхливим. Книга Віллерме

стала закликом до французького суспільства звернути увагу на нагальні проблеми відбування покарання [10, с. 33–35].

У доповіді королю міністра внутрішніх справ Е. Деказа теж зазначалося, що майже скрізь будівлі тюрем малі й тісні, нестача коштів на утримання в'язнів спричиняє безлад і хвороби [9, с. 326].

Доповідь Е. Деказа є досить цікавою пам'яткою пенітенціарної думки Франції початку XIX ст. Покарання у виді позбавлення волі автором розглядалося як засіб виправлення винного. Закони, накладаючи на громадянина покарання, особливо позбавлення волі, писав Е. Деказ, не мають на меті мститися йому: з одного боку, вони повинні слугувати цілям загальної превенції, з іншого – унеможливлювати вчинення інших злочинів самим засудженим. Установлюючи певний строк позбавлення волі, закон передбачає, що його буде достатньо для того, щоб особа виправилася. Але щоб «закон не був обманутим у своїх сподіваннях», покарання має справді змінити злочинця, справити на нього такий вплив, щоб він міг повернутися в суспільство законослухняним громадянином. Саме ця мета повинна визначати умови й режим утримання у в'язницях. Задля цього в усіх центральних тюрмах засуджені залучалися до праці, покращилося їх забезпечення їжею, одягом та постільною білизною, проводилися виховні бесіди тощо.

У доповіді визначалися загальнодержавні засади виконання покарань: злочинець не повинен піддаватися жодному покаранню, суворішому ніж те, що встановлене законом; обов'язок і користь суспільства ви-

магають використовувати всі можливі засоби для морального виправлення людини, яка через деякий час повинна в це суспільство повернутися. Якщо правопорушник у тюрмі буде піддаватися стражданням чи карам, не встановленим вироком суду або ж загалом не передбаченим законом, то він не лише не буде вважати рішення суду щодо нього справедливим, а й утвердиться у своїй ненависті та відразі до суспільства й уряду. Закон повинен «прямувати» за злочинцем у в'язницю і «стежити», щоб утримання в ній не було кращим, ніж життя на свободі, але одночасно й не спричиняло зайві страждання [9, с. 280–282].

У доповіді також пропонувалося заснувати Королівське товариство з поліпшення в'язниць (*Société royale pour l'amélioration des prisons*). Подібні організації успішно діяли в США та Великобританії.

Указ про створення Королівського товариства з поліпшення в'язниць підписано королем 10 квітня 1819 р. Президентом товариства став принц Людовик, герцог Англемський. Щомісяця слід було скликати збори членів товариства, вони ж формували центральну раду й місцеві комітети в містах. До складу товариства входили урядовці та представники французької аристократії. Планувалося, що президент товариства щороку буде заслуховувати звіт про виконану роботу, більше того, він особисто мав відвідувати в'язниці й лікарні [11].

Перші збори товариства відбулися в Парижі в будинку архієпископа. Герцог Англемський виголосив промову, у якій закликав членів товариства спрямувати всі зусилля на «переродження душ, знищених по-

роками і згубними пристрастями» [11]. На честь створення товариства виготовлено пам'ятну бронзову медаль, на одній стороні якої зображено короля, на другій – президента товариства.

За роки діяльності (1819–1830 рр.) товариство нараховувало понад 300 членів, а покровительство короля дозволяло швидко організувати фінансування усіх починань. Із членів товариства міністр внутрішніх справ повинен був обрати до складу Загальної тюремної ради 24 особи, до обов'язків яких увійшли співпраця з міністерством внутрішніх справ, збирання та надання всіх відомостей, що стосувалися організації діяльності тюрем [9, с. 326–329]. Так, громадській організації було передано частину функцій держави у сфері виконання покарань. Подібним чином було організовано й Товариство піклування про тюрми в Російській імперії.

Для того щоб виховати в засуджених високі моральні якості, прищепити загальноприйняті ідеали, норми та принципи, товариство започаткувало моральне виховання засуджених. Аби досягти цієї мети, філантропи намагалися розповсюдити спеціальну літературу серед засуджених. При реалізації цього плану виникли труднощі. По-перше, не кожен засуджений умів читати. Рішенням цієї проблеми стало створення шкіл у кожній в'язниці. По-друге, не було відповідної літератури, яка б охоплювала засуджених усіх категорій та могла спонукати їх до виправлення. Для цього товариство оголосило конкурс на кращу книгу для засуджених, у якому перемогли два твори: Лорана де Жюссє «Antoine et Maugise» та Жан-Марі Ашар-Джеймса

«Laurent, ou les prisonniers». В останньому йшлося про життя засудженого в місцях позбавлення волі, про його надії на звільнення та ін. Перша книга описувала чинники, які вплинули на формування злочинної поведінки та призвели до покарання. Червоною ниткою в обох творах проходить релігія, яка допомогла засудженому в пошуках істини. Слова капелана розмежовували добро і зло, лицемірство та правду, сприяли формуванню зразкової поведінки. Головні герої ставали на шлях каяття через релігію і, таким чином, були прикладом для інших засуджених. До недоліків цих творів слід віднести те, що описані в них умови утримання не відповідали реаліям тогочасної тюрми [12].

З утвердженням 1830 р. «Липневої» монархії французький уряд, усвідомлюючи проблеми з рівнем злочинності в державі й відсотком рецидиву, вирішив вдатися до радикальної тюремної реформи. До США було відряджена урядова комісія для ознайомлення з пенітенціарними системами утримання та виправлення засуджених. Їх звіти мали великий вплив на перебіг подальших реформ у Франції.

Упродовж 1831–1834 рр. в'язнична система перебувала у віданні Міністерства торгівлі й громадських робіт. Передача була зумовлена активним становленням в'язничної праці та підпорядкуванням цьому відомству муніципального управління [13]. Однак 1834 р. управління в'язницями повернуто МВС і зосереджено в спеціальному департаменті [14, с. 32–36]. 1836 року ухвалено рішення запровадити одиночне ув'язнення для осіб, що перебували під вартою. Задля цього

було побудовано келійну Рокетську тюрму.

Міністерський циркуляр 1839 р. упроваджував режим мовчання для засуджених у центральних тюрмах. У 1840–1844 рр. проекти актів про одиночне ув'язнення були винесені на обговорення Палати депутатів. Палата перів, перед тим як ухвалити закон, призначила нову комісію для всебічного розгляду питання, що затягнуло реформу на декілька років. Революція 1848 р. не дала реалізувати ці починання. Після революції інтерес можновладців та громадськості до тюремного питання суттєво зменшився.

Висновки. Підґрунтям для змін у кримінально-виконавчій системі Франції наприкінці XVIII ст. стало ухвалення 1791 р. нового Кримінального кодексу, у якому позбавлення волі переважало серед санкцій. Відповідно до цього передбачалося створення арештних та судових будинків для утримання обвинувачених і підсудних, кримінальних тюрем, будинків ув'язнення та виправних тюрем. У період I республіки та якобінської диктатури суттєвих змін у в'язничній системі не відбулося. Режим терору лише посилив жакливі умови у в'язницях, що були переповнені. Влада директоріальної республіки підпорядкувала тюремну адмі-

ністрацію МВС та уповноважила місцевих комісарів здійснювати контроль за станом місць ув'язнення. 1796 року ухвалено окремий циркуляр, що регламентував засади діяльності арештних будинків та виправних тюрем. У період правління Наполеона Бонапарта увага реформаторів була зосереджена на організації нових центральних тюрем.

Подальші зміни у в'язничній системі пов'язані з ухваленням 1808 р. Кримінально-процесуального та 1810 р. – Кримінального кодексів Франції. Кримінальний кодекс 1810 р. доповнив систему тюрем, визначену 1791 р., будинками муніципальної поліції. Основними видами покарань, пов'язаними з позбавленням волі, були каторжні роботи (довічні та строкові), заслання, позбавлення волі з обов'язковою примусовою працею від 5 до 10 років, позбавлення волі у виправному домі (до 20 років).

Після відновлення монархії 1817 р. місця ув'язнення розділили на центральні (каторжні й виправні), департаментські та муніципальні. Упродовж 1819–1830 рр. діяло Королівське товариство з поліпшення в'язниць, якому було передано частину функцій держави у сфері виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Code pénal 1791 URL : http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_25_09_1791.htm. (дата звернення: 08.11.2018).
2. Ткачев П. Тюрьмы во Франции, их историческое развитие и современное положение. *Журнал министерства юстиции*. 1863. Кн. XI. С. 289–316.
3. Сокальська О. В., Луга Д. С. В'язнична система Франції: етапи формування та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 39. Т. 1. С. 18–22.

4. Боровой А. А. История личной свободы во Франции. Т. 1. Старый порядок и революция, Ч. 2. Москва : Типография Императорского Московского Университета, 1910. 478 с.
5. Circulaire Du 5 Février 1796 URL : <https://criminocorpus.org/en/legislation/textesjuridiques-lois-decre/textes-relatifs-aux-p/de-lancien-regime-a-la-restau/circulaire-du-5-fevrier-1796/> (дата звернення: 08.11.2018).
6. Carlier Ch. Histoire des prisons et de l'administration pénitentiaire française de l'Ancien Régime à nos jours. *Revue d'histoire pénitentiaire*. Direction de l'administration pénitentiaire 2009. URL : <https://journals.openedition.org/criminocorpus/246#tocto2n4> (дата звернення: 08.11.2018).
7. Code d'instruction criminelle de 1808 (extrait) URL : <https://criminocorpus.org/en/legislation/textes-juridiques-lois-decre/textes-relatifs-aux-p/de-lancien-regime-a-la-restau/code-dinstruction-criminelle/> (дата звернення: 11.11.2018).
8. Виллерме Л. Р. О тюрьмах в настоящем их положении и о состоянии, в каком оные быть должны в отношении к здоровью и нравственности заключенных и в отношении к политической экономии / Пер. с французского П. Гаевского. Санкт-Петербург : Типография И. Глазунова, 1822. 176 с.
9. Донесение Е. В. Королю Французскому Министра Внутренних Дел о состоянии тюрем во Франции. *Сын отечества*. 1819. № XVIII, XIX. С. 279–285, 326–329.
10. Гернет М. Н. История царской тюрьмы : в 5 т. Т. 2. 1825–1870. Москва : Госюриздат, 1961. 582 с.
11. Королевское французское общество приведения тюрем в лучшее состояние. *Вестник Европы*. 1819. № 12. С. 297–301.
12. Umezawa A. Réformer par le livre : Une initiative méconnue de la Société royale pour l'amélioration des prisons (1819–1821) URL : <https://criminocorpus.revues.org/2741> (дата звернення: 18.11.2018).
13. Сокальська О. В. До історії формування пенітенціарної адміністрації у Франції. *Технології професійної діяльності: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 02 серп. 2016 р.) / редкол. : Тогочинський О. М., Олійник О. І., Чебоненко С. О., Пузирьов М. С. ; Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці : Десна Поліграф, 2016. С. 205–208.
14. Галкин-Враской М. Н. Материалы к изучению тюремного вопроса. Санкт-Петербург : тип. Второго отд. собств. е. и. вел. канцелярии, 1868. 174 с.

K. Berlinska,
*Master student of the Institute of
Criminal-Executive Service*

REFORMS OF THE FRENCH PRISON SYSTEM AT THE END OF THE 18th – FIRST HALF OF THE 19th CENTURIES

The article examines the prison system of France during the years of the bourgeois revolution and the period of the monarchy restoration. The characteristics of the prison reform and the role of the charitable philanthropic societies in its implementation are determined.

The prison reform in France was started at the end of the 18th century, just after the bourgeois revolution. In 1791 the new Criminal Code was adopted. At that time imprisonment prevailed among other sanctions. The following places of deprivation of liberty were envisaged: the arrest houses for the detainees and the court houses for the persons under trial; criminal prisons (*la maison de force*) for the deprivation of liberty of the sentenced offenders; *la maison de gêne* were created for the strict solitary confinement (mainly for the political criminals); isolation houses and correctional prisons for perpetrators, in particular juveniles.

After the 9 Thermidor Revolution, which took place in September – October of 1794, the inspection of all the places of deprivation of liberty was carried out. In 1795 the Directory of France subordinated the Prison Administration to the Ministry of Internal Affairs and authorized the local commissars to monitor the places of detention. Further changes in the prison system are related to the adoption of the Criminal Procedure Code in 1808 and the Criminal Codes in 1810.

After the monarchy restoration in 1817 the Ministry of Internal Affairs tried to make the standardization of the prison classification, which would correspond to the existing system of punishment. The places of deprivation of liberty were divided into the following categories: central (penal and corrective); departmental municipal. In 1819 the Royal Society of the Prison System Development was established. It received several state functions in the sphere of enforcement of sentences.

After the «July» monarchy was established in 1830 the French Government decided to start the radical prison reform. During 1831–1834 the prison system was administered by the Ministry of Commerce and Public Works. The relevant transfer was caused by the active formation of the prison labor system. The municipal governments were also subordinated to that Ministry. In 1834 the Prison Administration was returned to the Ministry of Internal Affairs.

Keywords: *France; prison system; prison reform; Criminal Code; correctional punishment; Royal Society of the Prison System Development.*

Надійшла до редакції 06.12.2018

УДК 343.71(477.82-25):271.2-523.42

Яцишин М. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

КРИМІНАЛЬНА СПРАВА ПРО ПОГРАБУВАННЯ ЦЕРКВИ ЧЕСНОГО ХРЕСТА В ЛУЦЬКУ (1621 РІК)

На підставі вивчення архівних матеріалів проаналізовано хід кримінальної справи про пограбування церкви Чесного Хреста в Луцьку в 1621 році.

Ключові слова: Волинське воєводство; Луцький магістрат; міський суд; святокрадство.

На основании изучения архивных материалов проанализирован ход уголовного дела об ограблении церкви Честного Креста в Луцке в 1621 году.

Ключевые слова: Волынское воеводство; Луцкий магистрат; городской суд; святотатство.

Постановка проблеми. Постановка проблеми. Вивчення конкретної кримінальної справи є важливим для розуміння всіх аспектів функціонування судової влади на початку XVII століття в регіоні. Судовий процес відбувався в міських судах Волинського воєводства на підставі привілеїв, а також німецького міського права. Важливими чинниками, що впливали на хід слідства, суд та вирок, була конфесійна належність підозрюваного та винного. Звернення до історичного минулого матеріального та процесуального права на Волині є шляхом до визначення закономірностей його розвитку й формування високої правової культури в суспільстві сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний історико-правовий аналіз ходу кримінальної

справи про пограбування церкви Чесного Хреста в Луцьку в 1621 році, слідства стосовно підозрюваного й винного та виконання вироку в цій статті здійснено вперше. Опосередковані відомості щодо цієї справи знаходимо в праці М. Довбищенка «Луцьке братство і братський монастир 1617–1833 р.» [1].

Постановка завдання. Мета статті – розглянути межі повноважень у сфері кримінального судочинства війта та лавничого суду, оцінити вплив релігійного чинника на прийняття рішення, установити історичну специфіку процесуальних (процедурних) норм, які регулювали суспільні відносини тогочасного періоду.

Виклад основного матеріалу. Церкву Чесного Хреста в Луцьку побудовано після Люблінської унії

1569 року, коли Луцьк, серед інших міст, став відчувати процеси полонізації. Спорудження церкви стало радше винятком, бо її на свої кошти будувало створене 1617 року Луцьке Христовоздвиженське братство. Уже через три роки братчики спромоглися отримати від Константинопольського патріарха Феофанія право ставропігії, за яким церква стала незалежною від місцевих уніатських ієрархів, ставши центром православного життя в Луцьку.

У ніч з 15 на 16 лютого 1621 року невелика група злодіїв обікрала в Луцьку православну церкву Чесного Хреста. На місці вчинення злочину луцькі братчики зуміли затримати «з лицем» (з речовим доказом) лише одного з крадіїв, римокатолика Валентія Лонського [2]. Того самого дня (16 лютого) у цій справі відбувся суд Луцького магістрату, який очікувано кваліфікував дії Лонського як святокрадство (святотатство), і засудив його до смертної кари шляхом спалення наживо.

Рішення суду виконали вранці 17 лютого 1621 року неподалік від костелу св. Христа в луцькому передмісті. У цей же день ксьондз костелу св. Якуба Мартин Іздебський прибув до Луцького гродського суду і вніс протестацію супроти православних посадовців Луцького магістрату, а саме: «...протестовал напротивко урожоному пану Андрееви Загоровському, войтови дедичному Луцькому, и урядови тогож его милости ландъвойтовскому славетному Парфенови Голузце и лавником его, такъже напротивко славетным: Михайлови Половковичови, бурмистрови, Иванови Стецковичови, наместникови райци пана Алексанъдра Бенъде-

рмана, Шолтанови Василевичу, райцам, и з посполства напротивъко славетным: Павлови Процопе, яко в справе нижей описаной протистацією переднему промоторові, Янови Матвеевичу...».

Іздебський звинуватив їх за трьома пунктами:

- лавники і радники луцькі не дозволили йому сповідати Лонського перед стратою;
- виконання покарання відбулось не в установленому місці;
- тіло страченого не було поховане після спалення [3].

Цей історичний факт давно відомий і, здавалось би, уже не потребує додаткових коментарів, однак, на нашу думку, є одне зауваження до цієї справи, пов'язане, власне, з юридичними обставинами.

За грамотою Великого князя литовського Олександра від 31 липня 1497 року про запровадження в місті Луцьку магдебурзького права, місцевий війт отримав повну свободу дій у кримінальних справах. До того ж, усі звернення райці мали передавати тільки війту, але від нього жодна апеляція уже не мала нікуди надходити, хіба що лише в присутності великого князя [4]. Тобто луцький війт був останньою інстанцією в усіх справах, віднесених до його компетенції. При цьому його юрисдикція поширювалася не тільки на мешканців Луцька, а й на тих осіб, які жили навколо міста [5].

На прохання лучан 26 жовтня 1576 року польський король Стефан Баторій своїм листом надав роз'яснення щодо застосування окремих артикулів (норм права), які були внесені до попередніх міських привілеїв. Зокрема, він підкреслив, що луцькі міщани, підпорядковую-

чись магдебурзькому праву і користуючись міськими вольностями, не мають потреби виходити з-під юрисдикції міського уряду і не повинні позиватися до якоїсь іншої судової інстанції, за винятком тих випадків, коли в міщан існуватиме переконання в заподіянні їм кривди від самої міської влади. І вже тоді, відповідно до посполитого звичаю, вони можуть апелювати до короля і його двору [6].

У XVII столітті розгляд справ у міських судах Волинського воєводства відбувався не тільки на основі наданих привілеїв, а й із застосуванням німецького міського права («Саксону»), яке в інтерпретації писаря вищого суду на краківському замку Бартоломія Гроїцького (Bartłomieja Groickiego) було адаптовано до польських умов. Особливого поширення в руських краях набула його праця «Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego».

Саксонське кримінальне право традиційно передбачало два види покарання за кримінальні правопорушення: покарання смертю та інші (не смертельні) тілесні покарання. Кара смерті підлягала виконанню як звичайним способом – через повішання, відрубання голови та втоплення, так і спеціальним способом – через четвертування, колесування та спалення. Застосування того чи іншого виду смертної кари залежало від кваліфікації злочину. Наприклад, звичайні крадіжки каралися смертю через повішання, розбій з убивством – четвертуванням, а просте вбивство – відрубанням голови. Однак такі суспільно резонансні злочини, як святотатство, підпал і фальшування монети каралися спаленням на відкритому вогні [7].

У контексті нашого дослідження виникає запитання про те, що в XVII столітті вважали святотатством (świętokradztwo), якщо законодавець відніс його до злочинів публічного звинувачення?

З часів Римської імперії святотатство (святотатство) розглядалося юристами як майнове посягання на священні предмети, здійснене шляхом їх викрадення або знищення. У християнський період канонічне, але не кримінальне право розширило традиційний смисл поняття святотатство, розуміючи під ним і умисні дії, спрямовані на зневагу відносин, пов'язаних з релігією, що опосередковано підтверджується і тлумаченням цього терміну, яке подане в етимологічному словнику польської мови: Świętokradstwo, (Świętokrajstwo) – 1) wzięcie, przywłaszczenie jakiej rzeczy świętej, należącej do kościoła; 2) znieważenie, profanacja rzeczy świętej [8].

Тобто, насамперед, ідеться про крадіжку майна, а вже потім – про образу почуття віруючих.

У таких містах, як Луцьк, де магістрат судив за німецьким правом, лаву щороку мали обирати із семи осіб, але протягом 1621 року до її складу входило лише п'ять лавників [9], однак для прийняття рішення (кворуму) цього було цілком достатньо. Засідання лавничого суду в кримінальних справах зазвичай відбувалося в плановому порядку; лише зрідка, у надзвичайних випадках, їх проводили в екстреному режимі (так звані гайні суди – М. Я.), коли вчинений злочин мав вагомий суспільний резонанс, а злочинця впіймали на місці разом із речовими доказами. Саме так і було у випадку з пограбуванням братської церкви.

Можливо, рішення у справі Валентія Лонського справді має яскравий емоційний підтекст, оскільки більшість в обох колегіях Луцького магістрату мали православні. Хоча їхні релігійні почуття і могли бути зневажені вчинком засудженого, проте чинили вони правосуддя з чітким дотриманням вимог законодавства. До того ж, у них не було в цій справі конфлікту майнових інтересів, адже ні луцький війт Андрій Загоровський, ні інші посадові особи не були членами братства [10] і на той час не мали з ним документально зафіксованих господарських відносин. Разом з тим виконання судового вироку над Лонським мало б відбутися не в передмісті, а на ринковій площі Луцька, біля пренгира (pręgierza) – ганебного стовпа (стовпа ганьби), де зазвичай і виконували покарання.

Проте не менш емоційною виглядає і протестація ксьондза Мартина Іздебського, оскільки складається враження, ніби він своєю заявою хотів звинуватити опонентів у блюзнірстві, під яким тоді розуміли злісний наклеп чи образу, особливо ж проти Бога і святих речей (Błuznierstwo – złośliwa potwarz, głupstwo oczewiste, lżenie, osobliwie zaś przeciw Bogu i rzeczom świętym) [11].

Поряд зі святокрадством, блюзнірство в ті часи також відносили до публічного звинувачення, і у випадку з позовом супроти посадових осіб Луцького магістрату воно мало бути розглянуто в королівському суді. Тому нам стає цілком очевидно, що протестація Мартина Іздебського мала би бути вписана до гродської книги й опублікована в «Архиве Юго-Западной России» перед протестаці-

єю мешканців братського шпиталю, а не навпаки. Хоча і той, і інший документ складені 17 лютого 1621 року, але з тексту протестації мешканців шпиталю виходить так, ніби вони дають пояснення своїх вчинків, описуючи весь перебіг подій 16 лютого 1621 року. Звідси виникає інше логічне запитання: а чому протестація мешканців шпиталю була складена не тим же самим числом, а днем пізніше? Думаю, саме тому, що вона з'явилася тільки після протестації ксьондза костелу св. Якуба.

Зазначимо, що з правової точки зору протестація римо-католицького священика не потребувала коментарів, але вона вимагала пояснення обґрунтованості дій супротивної сторони. Не випадково ж верифікація протесту мешканців шпиталю супроводжувалася реляцією (звітом) «возного енерала воеводства Волынского шляхетного Криштофа Озембловского», який у присутності понятих засвідчив факт незаконного проникнення до церковної будівлі «злочиньцов людей свовольных и люжных ... на котрим учинку святокрадства оденъ только неякий Валентый презвиском Лонский на даху при окне ест пойманный» [12].

Отримавши 17 лютого 1621 року від Мартина Іздебського публічну протестацію на дії посадових осіб Луцького магістрату, урядовці луцького гроду зрозуміли, що ця справа буде мати тривалу судову перспективу на найвищому рівні, і тому вирішили вчинити процесуальну дію, яка передбачає письмове нотування фактів, що мають юридичне значення у справі. Саме тому протестацію мешканців братського шпиталю разом зі звітом возного складено дещо пізніше, хоча і того самого дня –

17 лютого 1621 року. Однак вписали її до гродської книги першою, тобто в порядку, який відповідає логіці кримінально-го процесу: спочатку скарга потерпілої сторони, а вже потім апеляція від іншої зацікавленої особи. Як саме розвивалися події навколо протестації ксьондза Іздебського, нам не відомо, хоча «возный енерал воеводства Волынского, шляхетный Станислав Пяновъский» і вручив 20 (26) квітня 1621 року «мандат его королевской милости под печатю меншее канцелярии коронное оче-висто в руки урожоному его милости пану Андрееви Загоровскому войтови Луцкому дедичному...» [13].

У цій історії цілком очевидним залишається тільки той факт, що дідичний луцький війт Андрій Загоровський ще понад тридцять років після того впевнено тримав луцьке війтівство і помер на початку 1652 року [14], однак похований не в крипті братської церкви, а в Загорівському монастирі, на який і пожертвував десять кіп литовських грошей [15].

Висновки. Вважаємо, що аналіз ходу кримінальної справи та визначення повноважень суду Луцького магістрату у виявленні, розкритті, розслідуванні та покаранні злочинця є цінним для коректної та об'єктивної оцінки минулого.

Список використаних джерел

1. Довбищенко М. Луцьке братство і братський монастир 1617–1833 р. *Архів Української Церкви* : Серія 2. Джерела. Випуск 1. Історія Луцького братства і братського монастиря 1617–1833 років. Луцьк, «Терези», 2014. 688 с. Ст. 18–19.
2. Архив ЮЗР. Ч. I. Т. VI. Киев., 1883. № CXIV. С. 491–493.
3. Архив ЮЗР. Ч. I. Т. VI. Киев., 1883. № CXV. С. 493–495.
4. Архив ЮЗР. Ч. V. Т. I. Киев., 1869. № IV. С. 13–14.
5. Архив ЮЗР. Ч. V. Т. I. Киев., 1869. № IV. С. 13–14.
6. Архив ЮЗР. Ч. V. Т. I. Киев., 1869. № V. С. 26.
7. Groickiej B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego.
8. Słownik języka polskiego. Część II. Wilno, 1861. S. 1684.
9. Bilous N. Urzędnicz miejscy Łucka w XV–XVII wieku. Toruń, 2017. S. 84.
10. Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. Т. I. Киев, 1848. № I. С. 1–2 ; № III. С. 9–12.
11. Słownik języka polskiego. Część II. Wilno, 1861. S. 87.
12. Архив ЮЗР. Ч. I. Т. VI. Киев., 1883. № CXIV. С. 492.
13. Архив ЮЗР. Ч. I. Т. VI. Киев., 1883. № CXVIII. С. 500–501.
14. Bilous N. Urzędnicz miejscy Łucka w XV–XVII wieku. Toruń, 2017. S. 39.
15. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ, 2008. С. 529.

M. Yatsyshyn,
*Doctor of Law, Full Professor,
Head of the Theory and History of State and
Law Department of the Lesya Ukrainka
Eastern European National University*

CRIMINAL PROCEEDINGS ON THE HOLY CROSS CHURCH IN LUTSK (1621)

The study of a particular criminal case is important for understanding all aspects of the judiciary functioning in the beginning of the seventeenth century in the region. The trial took place in the municipal courts of the Volyn Province on the basis of privileges, as well as German city law. Important factors influencing the course of the investigation, trial and sentence were confessional belongings of the person suspected and person the guilty.

A comprehensive historical and legal analysis of the criminal case about the robbery of the Church of the Holy Cross in Lutsk in 1621, the investigation and execution of the sentence of the suspect and the guilty in this article was made for the first time.

The article analyzes the course of the criminal case about the robbery of the Holy Cross Church in Lutsk in 1621, examines the limits of authority in the field of criminal justice and the law court and the influence of the religious factor on the decision.

Keywords: *Volyn Province; Lutsk Magistrate; city court; sacrifice.*

Надійшла до редакції 16.12.2018

УДК 340.15

Пальченкова В. М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
Запорізького національного технічного
університету

ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ ТЮРЕМНИЙ ЗАМОК: ДАТА ЗАСНУВАННЯ

У статті на основі сучасної та дореволюційної літератури, архівних джерел реконструюється історія будівництва Олександрівського тюремного замку, який знаходився на території повітового міста Олександрівськ Катеринославської губернії, нині місто Запоріжжя.

Ключові слова: колодники; місто Олександрівськ; Російська імперія; острог; тюремний замок.

В статье на основе современной и дореволюционной литературы, архивных источников реконструируется история строительства Александровского тюремного замка, который находился на территории города Александровска Екатеринославской губернии, в настоящее время город Запорожье.

Ключевые слова: колодники; город Александровск; Российская империя; острог; тюремный замок.

Постановка проблеми. Система місць ув'язнення будь-якої держави нерозривно пов'язана з особливостями її політичного й соціально-економічного розвитку в конкретний історичний період. Вона являє собою складне явище, оскільки є частиною каральних органів та відіграє значну роль не лише у здійсненні репресивної державної політики, а й певним чином впливає на всі сфери суспільного життя. Можна вказати, що відповідний вплив пенітенціарна політика Російської імперії мала на Південний регіон сучасної України, що вимагає необхідності продовження вивчення функціонування місць позбавлення волі в історичній ретро-

спективі, у тому числі на рівні досліджень в окремих регіонах держави, наприклад у Запорізькій області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-правові питання становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України вже не є абсолютно «білою плямою» в історіографії, як це було, коли працював над монографією «Каральний апарат самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст.» О.Н.Ярмиш. Саме ця робота дала поштовх для подальших досліджень різних історико-правових аспектів функціонування пенітенціарної системи України. На монографічному рівні продовжили вивчення історії

в'язничної системи О. М. Григор'єв, І. В. Іваньков, О. П. Неалов, В. В. Россіхін, О. В. Сокальська, М. М. Яцишин. Останнім часом почалося розроблення питань, присвячених регіональним особливостям виникнення та розвитку окремих тюремних установ, дисертаційне дослідження І. О. Левчука присвячене місцям позбавлення волі Волинської губернії. Дослідженням регіональної історії пенітенціарних установ займаються й фахові історики, зокрема історію в'язниць у Запорізькому краї вивчають П. П. Кравчук, С. Д. Рев'якін та ін.

Виклад основного матеріалу.

10 травня 1770 р. військовою колегією Російської імперії були затверджені пункти під назвою «Про улаштування лінії по ріках Берді та Московці», а 2 вересня 1770 р. Катерина II підписала Указ про будівництво Дніпровської оборонної лінії. Відповідно до Указу за п'ять років була побудована укріплена фортифікаційна лінія, що розтягнулася на 196 верст і мала у своєму складі сім фортець – Олександрівську, Микитинську, Кирилівську, Григорівську, Олексіївську, Захарівську та Петрівську. За однією з версій усі вони названі на честь воєначальників російської армії, зокрема Олександрівська – на честь генерал-фельдмаршала Олександра Голіцина. Саме збудівництвом Дніпровської оборонної лінії пов'язано становлення та розбудову в'язничної системи на Запоріжжі.

У 1774 р. головний командир Нової Дніпровської лінії В. О. Чертков написав рапорт Г. О. Потьомкіну з проханням вирішити питання із Сенатом та імператрицею стосовно відсилки всіх засуджених у південному краї до каторги на роботи з будівництва Дніпровської лінії, зок-

рема, Олександрівської фортеці. До кінця XVIII ст. Олександрівська фортеця почала служити місцем заслання «колодників» (арештант, в'язень у колодках або інших кайданах) на строкові каторжні роботи і на постійне їх поселення.

У фундаментальній праці, присвяченій історії виникнення міста Олександрівська, Я. П. Новицький висловлює думку про те, що поява перших партій колодників припадає на 1775 р., рік ліквідації Запорізької Січі. У 1776 р. прийнято рішення про відсилку на каторжні роботи до Олександрівської фортеці всіх засуджених до каторги в центральних губерніях Російської імперії. Заслані прибували в цей регіон до початку російсько-турецької війни у 1787 р. [1, с. 299, 442]. Історик Р. Л. Молдавський, досліджуючи зміни, що відбулися в етнічному складі Запорозьких Вольностей під час будівництва Дніпровської лінії, наводить дані про постійне збільшення контингенту зсильнокаторжних в Олександрівській фортеці, 1774 р. – 130, 1779 – 167, 1782 – 262 [2, с. 126]. З іншого боку, після остаточного знищення царатом Запорозької Січі етапом були відправлені до Сибіру тисячі українців лише за те, що вони були «малоросами» й не схилялися перед російськими загарбниками. А на вивільнені багатющі українські землі масово відправляли з російських губерній здебільшого порочний, розбещений люд. Я. П. Новицький констатує запустіння і знелюднення раніше квітучого краю уздовж Дніпровської лінії та катастрофічне зменшення «сімейного люду» та народжуваності. У зв'язку із цим зсильнокаторжні, як чоловіки, так і жінки, офіційно отримали дозвіл на одруження. Цікавою є

статистика, подана Я. П. Новицьким, за 1775 р. В Олександрівській фортеці народилися від військових – 7 осіб, малоросіян та «поселенців» – 4 особи, а в родинах зсильнокаторжних – 2 особи [1, с. 213–214]. Отже, українці серед народжених в Олександрівську складали щонайбільше 30 %, а зсильнокаторжні – 15 %. Як правильно зауважує П. П. Кравчук, «колодники без перебільшення ставали піонерами багатолікої державної колонізації, що інтенсивно проводилася у Південній Україні в останній чверті XVIII ст.» [3, с. 7].

Отже, цілком зрозуміло: коли є в'язні, то для їх охорони та утримання повинні бути наглядачі й місця утримання. Очевидно, що одним із нагальних завдань першого коменданта Олександрівської фортеці полковника В. Ф. Фредездорфа стало розміщення колодників. Можемо припустити, що спочатку для їх утримання споруджувалися спеціальні землянки, де арештантів охороняли та виводили на роботу солдати.

У 1783 р. у фортеці відзначається значне збільшення чисельності контингенту зсильнокаторжних. Проте, як свідчать документи Олександрівської Ратуші за 1787–1806 рр., до 1803 р. в Олександрівському посаді поліції та, очевидно, і в'язниці як окремої споруди не існувало взагалі. Можемо припустити, що охорону в'язнів та й інші поліцейські функції здійснювали солдати інвалідної роти, що була створена в Олександрівську в 1800 р. Лише у 1803 р. з'являється поліція, і засуджені до позбавлення волі до 1806 р. утримуються в «сінях поліції» [1, с. 254–255, 300]. Треба сказати, що такий стан речей був характерним для того часу майже в усіх повітових містах Росій-

ської імперії – місця ув'язнення облаштовувалися при різноманітних «присутственних» місцях (урядових установах) і конкретно при поліцейських відділках [4, с. 299].

5 червня 1806 р. Олександрівський посад (у Російській імперії – передмістя або селище, де жили ремісники, торговці та міська біднота) був перейменований у повітове місто, тоді ж міська Ратуша, за відомостями Я. П. Новицького, найняла темний, сирий кам'яний погріб (яму), до якого й були переведені арештанти. Але такий погріб, звісно, не міг забезпечити всіх новоприбулих засуджених. З цього приводу виникла суперечка між Катеринославським губернатором і городничим, з одного боку, та Ратушею, з іншого, хто та на які кошти буде споруджувати тюрму [1, с. 254–255]. Очевидно дискусія, що розгорнулася між повноважними посадовцями, була плідною і дала певні результати, оскільки в плані міста Олександрівська за 1806 р., який подано Я. П. Новицьким під номером 22, міститься острог, тобто тюрма, обнесена дерев'яним частоколом.

На жаль, опис Олександрівського острога не зберігся. Але завдяки тюремному інспектору Чернігівської губернії В. Д. Країнському, а пізніше М. М. Гернету, до нашого часу дійшли досить детальні описи острогів у повітових містах Чернігівської та Полтавської губерній (на той час Малоросійська губернія), що існували та функціонували наприкінці XVIII ст. [5, с. 11–38; 4, с. 296–314]. Згідно із цими описами, ділянка острогу мала форму прямокутника чи квадрата, який був огорожений з усіх боків парканом. Паркан складався з колод, здебільшого дубових, загострених доверху. Колоди повинні були бути товщиною 6

вершків (міра довжини, що дорівнює 4,4 см), закопані на три аршини (давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнює 0, 711 м) у землю. Над поверхнею землі ці загострені колоди (частоколи) піднімалися щонайменше на три сажени (давня східнослов'янська лінійна міра, яка дорівнює 2,134 м). У деяких повітових містах частоколи ставилися з усіх чотирьох сторін у два ряди, і тоді колоди зовнішнього ряду вкопувалися глибше колод внутрішнього ряду. Така огорожа була дуже надійною. Арештанти острога здебільшого заковувалися в кайдани та різні ланцюги.

За свідченнями Д. В. Країнсько-го, більшість таких острогів наприкінці XVIII ст. перебувала у вкрай занедбаному, майже зруйнованому стані й не витримувала дедалі більшого навантаження з боку засуджених до позбавлення волі. 20 квітня 1800 р. Сенат Російської імперії виділяє значні кошти на ремонт та будівництво 12 нових острогів у Малоросійській губернії. За розпорядженням губернської адміністрації було розроблено два розряди острогів – один для більших міст, інший – для менших. Згідно з кошторисом, на острог у великих міста виділялася сума в розмірі 4977 крб 20 коп., для менших – 4313 крб 10 коп. Будівництво нових острогів передбачалося за старою схемою, єдине, що відрізняло «новий» острог від «старого» – це проектування кам'яного фундаменту для корпусів. Проте, як, до речі, завжди, кошти на таке масштабне будівництво в державі були відсутні. Завдяки ініціативам Малоросійського губернатора князя О. Б. Куракіна Олександром I 25 квітня 1803 р. видано іменний указ, згідно з яким будівництво острогів санкціонувалося за рахунок

як державних, так і місцевих коштів. Передбачалося споруджувати в Малоросії остроги з розподілом арештантів на три групи: перша – смерто-вбивці, святотатці, зрадники, розбійники, фальшивомонетники; друга – злодії, шахраї, статеві злочинці; третя – затримані за борги та інші. Режим утримання кожної групи засуджених повинен був відрізнятися один від одного. Так, засуджені першої групи, які вважалися найнебезпечнішими, утримувалися у кайданах (залізні або сталеві браслети, з'єднані ланцюгом, що надягають на руки або ноги ув'язнених для обмеження рухів) зі стільцем, вікна в їх камерах повинні бути заграбовані. Злочинці другої групи мали утримуватися в камерах без ґрат на вікнах, а замість кайданів мати на собі колодки (дерев'яна конструкція, з прорізами для голови й рук, однієї або двох ніг людини). А для третьої групи засуджених повинні бути відведені приміщення при городничому [6].

Одним з перших таких «новий-старий» острог було побудовано в місті Чернігові. Він хоча дещо й змінив свій вигляд порівняно з попереднім місцем утримання в'язнів, але не відповідав вимогам часу, тому майже одразу було поставлено питання про його реконструкцію. За проектом князя О. Б. Куракіна відбувається грандіозна перебудова Чернігівського острогу. У 1803 р. він був обнесений цегляним тюремним парканом з чотирикутними вежами. На будівництво цієї споруди витратили 980 тис. цегли і значну для того часу суму – 16 574 крб 10 коп. Острог після цього став нагадувати справжній середньовічний замок, саме так згодом стали називати місця ув'язнення – тюремний замок.

Можемо припустити, що саме за такою схемою розвивалися події тюремного будівництва й у невеликому повітовому місті Олександрівську. Спочатку, у 1806 р., побудовано острог за старим планом, але дуже швидко він морально й технічно застарів, тому наступним кроком стало будівництво тюремного замку. Такий розвиток подій підтверджується нормативними актами, уміщеними в Повному зібранні законів Російської імперії. Так, 14 квітня 1808 р. Олександром I було затверджено доповідь міністра внутрішніх справ (на той час ним став колишній Малоросійський генерал-губернатор князь О. Б. Куракін) про будівництво тюремних замків у всіх губерніях за планом Малоросійських губерній [7], 11 грудня 1811 р. вийшов циркуляр, у якому містилися правила складання планів та кошторису будівництва тюремних замків. 24 квітня 1821 р. вже новий міністр внутрішніх справ В. П. Кочубей, продовживши справу свого попередника, звернувся до імператора із запискою про плани повітових тюремних будівель, на якій імператор наклав резолюцію подати йому особисто розроблені схеми тюремних будівель [8]. І нарешті 28 лютого 1823 р. міністр внутрішніх справ доповідав імператору про будівництво в повітових містах тюремних замків згідно з наданими планами будівель [9].

Одним із невирішених питань, що викликає дискусію в сучасних дослідників історії тюремних установ Олександрівська, є дата побудови тюремного замку. Існує дві основні версії, кожна з яких певною мірою має право на існування.

За першою тюремний замок побудовано в 1839 р. [3, с. 7]. Прибічники цієї версії – відомий запорізь-

кий краєзнавець Л. Адельберг та історик П. П. Кравчук. Основними джерелами доказів стали фото, що зберігається у фондах Державного архіву Запорізької області, під яким є напис «Головний фасад виправної установи міста Олександрівська. Побудови 1839 р.», а також відсутність в описі міста Олександрівська 1837 р. [10] (зроблений Я. Новицьким) будь-яких згадок про тюремний замок.

Іншої версії дотримується С. Рев'якін [11, с. 37–38]. Він вважає, що більш достовірною є інформація, яка міститься в матеріалах Олександрівської міської управи, датованих 28 травня 1904 р. У них повідомляється, що на запит Катеринославського тюремного інспектора про дату заснування тюремного замку чиновник управи відповів: «Ваше Високоблагородіє, тюремний замок існує в Олександрівську з 1825 р. Що стосується місця розташування призамкових інших споруд, таких як-то: тюремної лікарні, кам'яної комори та інше, то такі побудовані Тюремним відділенням у 1883 р. під час перебування предводителя дворянства нині покійного Є. І. Шабельського».

На нашу думку, саме в цьому документі дано чітку відповідь на запитання про час початку роботи Олександрівського тюремного замку – 1825 р. А в наступні роки аж до 1883 р., продовжували добудовувати на території тюрми всілякі господарські об'єкти, у тому числі лікарню. Непрямим свідченням підтвердження достовірності цієї дати є той факт, що в період підготовки відповіді Олександрівської міської управи Катеринославському тюремному інспектору в цій установі працював безсумнівний авторитет історії міста Олександрівська – Я. П. Новицький. Найбільш імо-

вірно, що, готуючи відповідь на запит, чиновники управи радилися з дослідником, і саме він підказав дату побудови місцевого тюремного замку. Крім того, вивчаючи текст складеного Я. П. Новицьким статистично-економічного стану міста Олександрівська за архівними даними 1829 р. (більш ранній період), ми знаходимо відомості про функціонування тюремної установи. Указується, що протягом 10 років, з 1819 по 1829 р., у міській тюрмі утримувався 4641 арештант. За цей час покарано 293 особи. У міській тюрмі утримується 26 осіб [12, с. 306]. І нарешті, С. Рев'якіним було детально вивчено фото, що зберігається у фондах Запорізького архіву. Дослідник звертає увагу на те, що у даті «1839 рік» цифра 9 дописана іншим шрифтом. Хто її дописав і за яких обставин – установити сьогодні важко. Можливо, головний фасад тюремного замку справді побудовано в 1839 р., але це ніяк не є підтвердженням того, що сам тюремний замок споруджено в цей рік. Навпаки, спочатку треба «запустити в роботу» корпуси для утримання арештантів, по-суті дати можливість функціонувати самій тюремній установі, а вже потім, коли держава виділить кошти, цю жакливу цитадель закрити від людського ока пишним головним фасадом, щоб весь люд милувався. Саме так і сталося. Надзвичайно привабливим побачив Олександрівський тюремний замок український письменник, етнограф та мандрівник О. С. Афанасьєв-Чужбинський у 1858 р. під час відвідування міста. Свої враження від Олександрівська він описав, так: «Знаходячись над Дніпром, він ніяк не міг зробитися краще порядного села, й перебиваючись абияк своєю копійчаною торгів-

лею..., не представляє нічого втішного навіть для голодного подорожнього... В місті, зазвичай, мертва тиша, і майже ніякої промисловості... Краща будівля в Олександрівську – острог, який як кажуть наповнюється значною кількістю колодників, тому що це великий повіт» [13, с. 138–141]. Далі на фото зазначається: «Зразковий фасад для будівництва виправних установ по Катеринославській губернії. Січень 1829 року. Реконструкція». Виявляється, що Головний фасад Олександрівського тюремного замку зовсім не єдиний, а лише зразковий для повітових тюремних установ Катеринославської губернії, та й розроблений він на 10 років раніше.

Проіснував Олександрівський тюремний замок до 1919 р. Спочатку в березні 1918 р. під час пожежі були пограбовані тюремна церква та сама тюрма. А в жовтні 1919 р. тюремна будівля була підірвана та остаточно знищена загоном анархістів під керівництвом Н. І. Махна.

Висновки. З будівництвом Дніпровської фортифікаційної лінії тісно пов'язано становлення тюремних установ у місті Запоріжжі (Олександрівську). Цей процес тривав у період з 1775 р. по 1825 р., до початку введення в дію Олександрівського тюремного замку. Становлення в'язниці відбувалося в кілька етапів: перший – з початку 70-х рр. XVIII ст. до 1803 р. характеризувався активним використанням зсильнокаторжних із центральних регіонів Російської імперії на будівництві Олександрівської фортеці та відсутність будівлі в'язниці як такої; другий – 1803–1806 рр. – облаштуванням спеціального приміщення для утримання арештантів у «сінях поліції»; третій – 1806–1825 рр. – збільшення кількості

ті арештантів, утримання їх у дерев'яному острозі до початку роботи тюремного замку. Необхідно підкреслити, що пенітенціарна політика суттєво вплинула на подальший соціально-економічний розвиток Південної України, вона стала частиною великої експансії Російської імперії земель запорозького козацтва.

Сьогоднішня система виконання покарань знаходиться у вкрай незадовільному стані через її хронічне недофінансування, відсутність постійної допомоги з боку суспільства та мінімізованої допомоги з боку держави. Необхідно зазначити, що на території сучасної України значна частина приміщень, у яких розташовані установи виконання покарань, збудовані навіть не за радянських часів, а у XVI–XVIII ст. Це, зокрема, Львівський слідчий ізолятор, розта-

шований на вул. Городоцькій, який є одним з найстаріших в Україні (йому понад 400 років), Лук'янівський слідчий ізолятор – будівля, за визначенням архітекторів, істориків, політиків, є важливою в історичному сенсі, збудована у 1863 р., Чернігівський слідчий ізолятор та інші.

Історичні споруди, що залишили свій кривавий слід в історії України, в'язниці окупаційних режимів, де крім осіб, що скоїли загальнокримінальні злочини, гинули сотні і відбували покарання тисячі українських патріотів, не може бути просто знищено. Ці споруди повинні бути під наглядом та охороною держави як нагадування про геноцид, тортури тоталітарного режиму і з метою недопущення подібного в майбутньому України.

Список використаних джерел

1. Новицький Я. П. История г. Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии (1770–1806 гг). *Новицький Я. Твори у 5-ти томах*. Т. 1. Запоріжжя. ПП «АА Тандем». 2007. С. 184–303.
2. Молдавський В. Л. Зміни в етнічному складі населення Запорозьких Вольностей за часів будівництва Нової Дніпровської лінії укріплень. Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Південної України. Зб. наук. праць. Запоріжжя: ЗНТУ, 2005. С. 125–127.
3. Карпенко В. А., Кравчук П. П. З історії місць ув'язнення Запорізького регіону. Запоріжжя: 38 с.
4. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. Т. 1 (1762–1825). 3-е изд. Москва: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1960. 386 с.
5. Краинский Д. В. Материалы к исследованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения общества попечительного о тюрьмах. Чернигов: Типография губернского земства, 1912. 133 с.
6. Именной, данный Малороссийскому генерал-губернатору князю Куракину «О устроении острогов по Малороссийским губерниям; о разделении колодников на три разряда и о назначении особого режима содержания». ПСЗ-1. Т. XXVII (1802–1803). № 20728.
7. О строении тюремных замков во всех губерниях по планам высочайше утвержденным для Малороссийской губерний. ПСЗ-1. Т. XXX (1808–1809). № 22963.
8. О планах уездных тюремных замков. ПСЗ-1. Т. XXXVII (1820–1821). № 28617.

9. О постройке в уездных городах тюремных помещений, сообразно с приложенным планом. ПСЗ-1. Т. XXXVIII (1822–1823). № 29342.

10. Новицький Я. П. Город Александровск в 1837 году. Статистическое описание по архивным данным. *Новицький Я. Твори у 5-ти томах*. Т. 1. Запоріжжя. ПП «АА ТанDEM». 2007. С. 312–323.

11. Рев'яквін С. Д. Історія запорізьких в'язниць 1806–2016 рр. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2017. 818 с.

12. Новицький Я. П. Статистико-экономическое состояние гор. Александровска и уезда по архивным данным 1829 года. *Новицький Я. Твори у 5-ти томах*. Т. 1. Запоріжжя. ПП «АА ТанDEM». 2007. С. 304–311.

13. Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию. Часть первая. Очерки Днепра. СПб : Типография Морского министерства, 1861. 465 с.

V. Palchenkova,

Doctor Of Law, Professor,

Professor of the department of constitutional,
administrative and labor law Zaporizhzhya

National Technical University

ALEXANDER'S PRISON CASTLE: FOUNDATION DATE

In the article on the basis of modern and pre-revolutionary literature, archival sources, the history of the construction of Alexander's prison castle is reconstructed (was on the territory of the county city of Alexandrovsk of the Katerinoslav province, now the city of Zaporozhzhya).

It was find out the construction of the Dnipro defense line is connected with the establishment and development of a prison system in Zaporozhzhya. This process lasted from 1775 to 1825, before the Alexander's prison castle put in operation.

At the end of the eighteenth century Alexander's fortress began to serve as a place of exile of "convict in the stocks" (a prisoner, a prisoner in the shackles or other shackles) for urgent hard labor and their permanent settlement. The formation of the prison took place in several stages: the first - since the early 70's XVIII century until 1803 was characterized by the active use of exiles from the central regions of the Russian Empire at the construction of the Alexander's fortress and the lack of a prison building as such; the second one: 1803–1806 years – the arrangement of a special room to keep the prisoners in the «police halls»; the third – 1806–1825 years – increase of all the prisoners, keeping them in a wooden prison before the entry into action of the prison castle.

It is emphasized that the penitentiary policy significantly influenced the further socio-economic development of the Southern Ukraine; it became a part of the great expansion of the Russian Empire of the Zaporozhian Cossacks.

Ключові слова: *convict in the stocks; Alexandrovsk city; the Russian Empire; prison; prison castle.*

Надійшла до редакції 02.12.2018

УДК 340.130

Самойленко О. О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
історико-правових досліджень Інституту
держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України

З ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ В'ЯЗНИЦІ

Досліджуються маловідомі сторінки історії створення та функціонування Київської губернської в'язниці – Лук'янівки, у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Головне тюремне управління; Лук'янівська в'язниця; Тюремна реформа; тюремна лікарня; арештантська праця.

Исследуются малоизвестные страницы истории создания и функционирования Киевской губернской тюрьмы – Лукьяновки, во второй половине XIX – начале XX в.

Ключевые слова: Главное тюремное управление; Лукьяновская тюрьма; Тюремная реформа; тюремная больница; арестантский труд.

Постановка проблеми. Друга половина XIX ст. є важливим етапом у становленні, організації та розвитку пенітенціарної системи Росії. Проведення буржуазних реформ, модернізація всього суспільства призвела і до реформування в'язниць – у 1879 році проведено тюремну реформу, яка практично збіглася з проведенням контрреформ. Була створена єдина загальнодержавна тюремна система, розроблена законодавча база пенітенціарної системи. Змінювалися основні засоби поводження з ув'язненими, а також цілі та завдання тюремної системи. Заснований провідний орган централізованого управління тюремним відомством країни – Головне тюремне управління (ГТУ), що як самостійна структурна одиниця увійшло до складу МВС.

Міністр внутрішніх справ був прямим начальником тюремної варти та місцевої тюремної адміністрації, а місця ув'язнення перебували у віданні начальника Головного тюремного управління, а також губернаторів або начальників областей. Поступово пом'якшувався режим ув'язнення: було скасовано обов'язкове таврування каторжників, заборонили покарання жінок-ув'язнених різками, стали утримувати окремо політичних і кримінальних в'язнів. Але, попри всі демократичні зміни, пережитки станового підходу до арештантів усе ж збереглися.

Тож спробуємо дослідити історію створення та функціонування Київської губернської в'язниці – Лук'янівки, також з'ясувати, у яких

умовах утримувалися ув'язнені наприкінці XIX – у першій чверті XX ст.

Аналіз останніх досліджень. Історія та розвиток пенітенціарної системи в Україні вивчені не повною мірою. Це пов'язано, насамперед, із закритістю та специфічністю теми, а також із недостатністю фактичного матеріалу в архівах. Об'єктивне дослідження різних аспектів розвитку в'язничної системи дореволюційного періоду стало предметом наукового пошуку сучасних українських учених і публіцистів. Так, питання правового регулювання тюремної реформи знайшли відображення в дисертаціях О. П. Неалова [1], В. В. Россіхіна [2], питання пенітенціарної теорії та практики досліджені О. М. Григор'євим [3].

Цій тематиці присвячено ряд монографій. У роботі О. Н. Ярмиша «Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.» окрема глава присвячена місцям ув'язнення цивільного відомства та військово-тюремній системі [4, с. 231–249]. Цікавою і корисною є колективна монографія І. Іванькова, А. Чайковського «Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець 19 – середина 20 сторіччя)» [5]. Автори досліджують пенітенціарну систему в історико-правовому аспекті з регіональним акцентом. Не можна залишити поза увагою і хрестоматію з історії пенітенціарної системи України у двох частинах, упорядниками якої є Г. О. Радов, І. І. Резнік [6]. Але праць, присвячених саме Київській губернській в'язниці, майже немає, за винятком статей в енциклопедіях.

Постановка завдання. На основі архівних і опублікованих дже-

рел показати історію створення та реформування Київської губернської в'язниці. З'ясувати й визначити специфічні особливості та нововведення губернської в'язниці. Показати умови утримання арештантів, реалізацію основних заходів тюремної реформи, основні події, спрямовані на виправлення злочинців, головні з яких – трудове і духовно-моральне виховання, а також елементи навчання ув'язнених. З'ясувати чисельність і склад в'язнів у Київській губернській в'язниці.

Виклад основного матеріалу. У 1858 році імператор Олександр II затвердив ухвалу Державної ради щодо спорудження в Києві губернської в'язниці 1-го розряду [7]. В'язниця була збудована в місцевості Лук'янівка за проектом архітектора Михайла Іконникова на Старожитомирському шосе (пізніше, у 1908 році його перейменовано на Дегтярьовську вулицю за іменем купця М. П. Дегтярьова). Побудова в'язниці фінансувалася із залишку земського збору, її кошторисна вартість становила 179 951 руб. 42 коп. сріблом.

Заплановано було збудувати триповерховий з підвалом тюремний замок за три роки, але сталася затримка, і будівельні роботи було завершено в жовтні 1863 року. Під час будівництва в'язниці Комітет опікування про тюрми звернувся до Міської думи про виділення ділянки землі під городи (для їжі арештантів). Спочатку за в'язницею було закріплено 7 гектарів землі, а пізніше збільшено до 12 гектарів.

Після закінчення будівельних робіт в'язницю оглянула і схвалила спеціально призначена приймальна комісія. Київська губернська в'язниця визнавалася однією з кращих у Росій-

ській імперії. Але це було недовго. Якщо протягом 1865 року у в'язниці перебувало загалом 4339 арештантів, то у 1875 році – вже 10 598. В'язниця майже завжди була переповнена. Наприклад, рух ув'язнених за 1871 рік: 14 лютого – 637 арештантів, 28 лютого – 848, 7 березня – 1012, 9 травня – 748, 29 серпня – 536 [8, с. 223]. У 1874 році Київська губерньська в'язниця, що була розрахована на 550 арештантів, перестала відповідати своєму призначенню внаслідок тісноти приміщень, хвороб, постійного збільшення кількості ув'язнених, що доходило останнім часом до 1200 чоловік. У квітні 1880 року у в'язниці перебував 781 арештант, а у 1881 році (середня статистика) – 800 арештантів [9, с. 161, 216].

У другій половині XIX ст., поряд з іншими буржуазно-демократичними реформами, у 1879 році була проведена і Тюремна реформа. Річ у тім, що до цього в Росії було відсутнє централізоване управління місцями ув'язнення. Унаслідок реформи створено єдину загальнодержавну тюремну систему. У складі Міністерства внутрішніх справ утворено Головне тюремне управління (ГТУ). Воно було покликане стати вищою контролюючою і розпорядчою інстанцією, що здійснює безпосереднє керівництво підпорядкованими їй місцевими органами тюремного відомства. Відбулася централізація тюремної системи Російської імперії.

Уводився новий інститут, який не мав аналогів у зарубіжній тюремній практиці – тюремна інспекція. Вона здійснювала ревізії тюремних установ, керівництво їх діяльністю, а також розробляла законодавчі пропозиції. Протягом 5 років створено 24 губерньські тюремні ін-

спекції – в Україні в Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській і Чернігівській губерніях [4, с. 233].

До цього вплив на тюремну систему мала організація, що була поза системою державних органів – Товариство піклувальне про тюрми, створене ще в 1819 році. У 1855 році товариство приєднано до Міністерства внутрішніх справ. Пенітенціарні установи дореволюційної Росії з 1802 по 1895 роки підпорядковувалися МВС, а в період 1895–1917 років – Міністерству юстиції.

Для досягнення мети морального виправлення заарештованих при Київській губерньській в'язниці у 1863 році була збудована і освячена тюремна церква св. Іова з іконостасом, виконаним за проектом М. Іконникова, через рік відкрито єврейську молитовню. При церкві були штатні священики. Обов'язки тюремних священиків докладно регламентувалися Циркуляром № 91 від 1871 року (параграфи 42–57). У ньому вказувалося, що священик тюремної церкви, перебуваючи у віданні духовного начальства на загальних підставах, водночас у виконанні всіх своїх обов'язків у в'язницях перебував у безпосередньому підпорядкуванні начальника [10, с. 16].

На церкву покладалися функції організації бібліотечної справи і навчання ув'язнених. У в'язниці арештантів виводили в недільні та святкові дні на богослужіння в місцеву тюремну церкву. Православні арештанти в камерах були відокремлені від арештантів різних сект. При в'язниці була організована бібліотека, де знаходилися книги і брошури релігійно-морального змісту. Було передплачено журнали «Воскресін-

ня», «Паломник». У 1908 році ГТУ навіть видало Циркуляр з викладенням «загальних вказівок про тюремні бібліотеки і арештантські читання» [11, арк. 318].

Також у Київській губернській в'язниці була влаштована школа, у якій заняття із заарештованими проводив священник і диякон. У 1891 році в школі було 27 малолітніх дітей арештантів і 6 дорослих. Псаломщик тюремної церкви їм викладав Закон Божий, російську мову, арифметику і чистописання. Він навіть створив з них хор, і вони співали при церкві на богослужіннях [12, арк. 41 (зв.)]. У 1892 році у в'язничній школі за рік навчалося 34 малолітніх дітей арештантів і 3 дорослих [13, арк. 38–38 (зв.)].

Однією з головних проблем тюремного побуту було надмірне переповнення в'язниць. Якщо загалом у країні перевищення кількості ув'язнених у тюрмах відносно кількості місць у них на 1 січня 1882 року становило 24 %, то в Україні ситуація була ще складнішою. Так, ще в 1879 році Київський генерал-губернатор у річному звіті про стан губернії так описував стан тюремних приміщень, наявних на території Київської губернії: «З 12 тюремних замків, тільки три – Київський, Уманський, Сквирський влаштовані задовільно. В інших тюремних замках число заарештованих, що містяться в них, майже вдвічі перевищує число місць, на які вони поміщені. При таких умовах мета тюремного ув'язнення, що складається у виправленні злочинців, виявляється вельми важко досяжною» [14, с. 46]. Тіснота в тюрмах через їх переповнення перешкоджала правильному розподілу ув'язнених за родом зло-

чинів і ускладнювала нагляд за ними.

Зрозуміло, що для охорони такої кількості арештантів була необхідна величезна кількість тюремників. Керівництво Київської губернської в'язниці постійно листувалося з МВС щодо збільшення штату наглядачів і підвищення їм платні. Так, у вересні 1878 року керівництво в'язниці пояснювало, що кількості наглядачів вельми недостатньо і що вони, залишаючись довгий час на чергуванні, стомлюються. А це, у свою чергу, призводить до правопорушень. Керівництво доводило необхідність збільшення числа часових наглядачів принаймні по одному на кожному посту, а також одну наглядачку на жіночому коридорі. Усього: додати 6 часових наглядачів і одну наглядачку з платнею 20 руб. на місяць [9, арк. 9–9 (зв.)].

У 1882 році для посилення внутрішнього нагляду в 51 губернському тюремному замку (у тому числі в Києві) було призначено 107 старших та 892 молодших наглядачі з грошовим утриманням по 240 руб. і 180 руб. у рік відповідно [15, арк. 8]. Престиж служби у в'язниці був доволі низьким, це було пов'язано, насамперед, з низьким матеріальним забезпеченням. Щомісячна зарплатня в 15 і 20 руб. не приваблювала гідних охочих знайти роботу, тому спостерігалася плинність кадрів, службові, посадові злочини тощо.

Неблагонадійність певної частини сторожі призводила до втеч і порушення порядку. Так, у Київській в'язниці в лютому 1882 року стався такий випадок. В одній з камер в'язниці між арештантами відбулася бійка. Доглядач, увійшовши в камеру, застав одного з арештантів із

пробитою головою, причому він та інші арештанти в камері були п'яними. Дізнання показало, що в той же день вартовий солдат проніс на замовлення одного з арештантів $\frac{1}{4}$ відра горілки, яку зафарбував молоком для відволікання підозри. Арештанти продавали горілку іншим ув'язненим. При цьому виявлено, що порушення тюремного порядку і нагляду – торгівля горілкою та вином у в'язниці, відбувалося постійно. Тому 8 березня 1882 року київським губернатором розіслано роз'яснення всім начальникам в'язниць щодо відповідальності, якій вони за законом можуть піддаватися за недбале ставлення до своїх обов'язків [15, арк. 2]. Але зловживання продовжувалися. Так, у серпні 1900 року київський губернський тюремний інспектор був змушений видати спеціальний циркуляр, у якому йшлося про заборону тюремній адміністрації використання праці ув'язнених як домашньої прислуги [16, арк. 95].

Задля посилення нагляду в губернських тюремних замках залучалися військові та поліцейські чини. У 1879 році, на виконання наказу ГТУ, Київський військовий округ щодня відряджав у Київську губернську в'язницю офіцерський караул, що складався з 16 постів – 51 нижній чин, конвой – 31. Крім того, на ніч збираються черговими одна піхотна рота – 100 осіб, кінних козаків – 50. Порівняно з 1877 роком – до Київської в'язниці відправлявся щодня офіцерський караул з 6 постів – 23 нижніх чинів і конвой – 32, разом – 55 [9, арк. 63–63 (зв.)].

Як бачимо, кількість охорони після тюремної реформи зростає більш ніж у п'ятеро. Крім того, 15 лютого 1883 року київський губернатор

у листуванні з Міністром внутрішніх справ, описуючи незадовільний склад тюремних наглядачів, просив призначити від одного до трьох жандармських унтер-офіцерів з місцевого жандармського управління для нагляду за ув'язненими і за тюремними наглядачами політичного відділення [9, арк. 396]. Про матеріально-технічне забезпечення тюремних наглядачів в'язниці можна судити з такого випадку. Під час втечі з в'язниці арештантів чини тюремного нагляду намагалися стріляти у втікачів, але безрезультатно – револьвери сім разів дали осічку. Не зрозуміло, чи це було підлаштовано, чи зброя, що знаходилася в тюремних наглядачів, справді була несправною. Але керівництво в'язниці, щоб уникнути таких випадків надалі, просило перевірити наявну в цих чинів зброю, а також вимагало обережного утримання та чистоти револьверів і рекомендувало періодично пробувати придатність патронів до них [17, арк. 46].

У 1879 році розглянуто питання щодо будівництва в Києві нового тюремного замку або пристосування будівель графа Браницького під приміщення для політичних в'язнів. [9, арк. 45]. Для вирішення цього питання до Києва був відряджений директор департаменту виконавчої поліції, таємний радник Косаговський. У своєму звіті Міністру внутрішніх справ він дійшов висновку, що політичні в'язні, які перебували в Київській губернській в'язниці, повинні і можуть бути ізольовані від інших. Для досягнення цієї мети він радив придбати і пристосувати будівлю графа Браницького, у якій можна розмістити ще 250 чоловік. Для переселення арештантів необхідно

побудувати тимчасові дерев'яні приміщення на території садиби тюремного замку. Також надавався кошторис для вирішення цих питань – 181 371 руб. А саме: на придбання будівлі – 80 000 руб, на пристосування цих будівель під в'язницю – 70 785 руб. 38 коп, на облаштування в них водопостачання – 1758 руб.; на будову дерев'яних будівель на території двору тюремного замку 28 262 руб. 69 коп. На влаштування в них водопостачання – 565 руб [9, арк. 46].

У серпні 1879 року губернський архітектор спроектував за підписом губернського інженера Проскурова дерев'яні будови і подав до розгляду в ГТУ. Уже 10 вересня Державна рада прийняла рішення про виділення 28 827 руб. на влаштування дерев'яних приміщень для 250 політичних арештантів при Київській губернській в'язниці. У зв'язку з напливом політв'язнів він радив додатково найняти трьох наглядачів з платнею по 20 руб. кожному на місяць [9, арк. 48].

Згодом дедалі зростала потреба в будівництві нових тюремних будівель і реконструкції старих. ГТУ в 1882 році навіть видало спеціальну інструкцію з вимогами до складання проектів на будівництво, перебудову і розширення тюремних установ [15, арк. 20]. Але плани з модернізації тюремних будівель постійно нашкоджувалися на брак коштів.

Восени 1880 року в Київській губернській в'язниці спалахнула тифозна епідемія. У зв'язку з цим пересування арештантів з південних губерній до Сибіру і північних губерній було тимчасово змінено. Замість слідування до Києва, а звідти – на Курськ, арештанти прямували через Балту на Харків [9, арк. 255].

Епідемія вибухнула з такою силою, що відряджений на місце інспектор ГТУ Доброславін заявив про нагальну необхідність виведення з в'язниці лікарні з улаштуванням для неї тимчасових бараків [9, арк. 319]. Планувалося побудувати два дерев'яних бараки. В одному організувати 23 ліжка для чоловіків і 10 – для жінок, в іншому – на 30 чоловіків, кухню, дезінфектор і комору [9, арк. 237]. Будівельний комітет разом з архітектором М. Іконниковим прорахували суму на проведення будівельних робіт – 59 350 руб. 51 коп. Було прийнято рішення витратити суму, виділену в 1879 році на будівництво тимчасових бараків для політичних в'язнів, оскільки це рішення ще не було виконано. Київський губернатор і генерал-губернатор клопотали про відпуск відсутньої суми. Будівництво розпочали негайно, але рішення про виділення відсутньої суми з ГТУ було прийнято лише 30 червня 1882 року за № 6956. У відання київського губернатора була переведена сума 30 523 руб. [9, арк. 355]. Як бачимо, проблеми з фінансуванням були актуальні завжди. І навіть, незважаючи на критичну ситуацію, пенітенціарна система фінансувалася за залишковим принципом.

9 квітня 1881 року за № 596 Київський губернський комітет подав у МВС і ГТУ проект реорганізації Київської губернської в'язниці. У ньому пропонувалося вивести лікарню, здорових жінок і малолітніх з будівлі в окремі приміщення. Таким чином, на трьох поверхах основної будівлі в'язниці мали зробити 49 загальних камер для ув'язнених різних категорій, що містять близько 600 кубічних сажнів повітря з подальшим поділом – 32 камери по 10 куб. сажнів, 12 ка-

мер по 15 куб. сажнів і 5 камер по 20 куб. сажнів кожна. Також зазначалося, що в правому крилі будівлі знаходяться 26 одиночних камер для політичних ув'язнених злочинців, а в лівому – 9 одиночних камер, 2 двомісних і спеціальне приміщення для аптеки, тому якщо здійснити запропонований проект, не буде потреби в добудовах до споруди в'язниці. Тоді б ліве крило перетворили подібно до правого (за умови вирішення питання з туалетами), і в двох крилах будівлі було би 52 одиночні камери.

Відразу був представлений кошторис на вказані перетворення – заміна штукатурки, підлоги, нар і дверей, ремонт вентиляції тощо. Необхідна сума для капітального перетворення – 45 098 руб. 5 коп. [9, арк. 216–218 (зв.)]. У березні 1883 року за № 226 був представлений проект з планом спорудження при Київській губернській в'язниці спеціальної кам'яної будівлі для жінок і малолітніх злочинців. І знову розпочалося листування з ГТУ з приводу виділення грошей на цей проект [9, арк. 399].

До нас дійшли деякі річні звіти київського губернатора. З річного звіту за 1887 рік зрозуміло, що при Київській губернській в'язниці вже діяла власна повноцінна лікарня [18, арк. 21 (зв.)–23]. Тюремні лікарні на той момент у Київській губернії були в Київській, Уманській, Сквирській тюрмах. Решта ж лікувалися при місцевих міських лікарнях і госпіталі, що викликало занепокоєння керівництва МВС, оскільки з них дуже легко здійснювалися втечі.

Із цього приводу цікавим є Таємний циркуляр Департаменту Поліції від 29 вересня 1907 року за № 114153 на ім'я губернаторів і градоначальників, підписаний власно-

ручно П. А. Столипіним [19, арк. 28]. У ньому йдеться про загальний безлад у в'язницях, що призводить до постійних втеч ув'язнених, які здійснюються з вражаючою легкістю, а із земських і міських лікарень – майже безперешкодно. Усе це викликає необхідність ужити найрішучіших заходів до припинення цього. Указується, що вищим місцевим адміністраціям слід не перекладати всіх турбот з управління місцями ув'язнення на тюремну інспекцію, а вживати своєю владою всіх заходів для попередження втеч арештантів і виникнення серед них заворушень шляхом установлення нагляду за діяльністю осіб тюремної інспекції та варти, належної дисципліни і належного режиму як серед самих службовців, так і ввірених їм нагляду арештантів і установ, забезпечення достатньою і надійною охороною всіх приміщень, у яких поміщені в'язні.

У звіті Київського губернатора за 1891 рік відзначено, що загалом матеріальний стан Київської в'язниці, завдяки розвитку проведених тут робіт, знаходиться в задовільному стані. Так, від обробки і обсіменіння тюремного городу та саду отримано чистого прибутку 890 руб. У поточному році у Київській в'язниці був зроблений ремонт на суму 935 руб. За затвердженням МВС табелем на 1891 рік на продовольство одного здорового арештанта покладено по 6 коп. на добу. У звітному році надлишків і дефіциту в одязі та взутті для арештантів усіх категорій не було [12, арк. 44–45 (зв.)].

У 1892 році в Києві та губернії спалахнула епідемія холери. Було прийнято рішення про припинення виведення ув'язнених на зовнішні роботи. Незважаючи на всі вжиті за-

ходи боротьби з холерою, у Київській в'язниці захворіло 14, померло 6 і видужало 8 осіб. До лікарні Київської в'язниці, крім арештантів, що утримувалися в ній, улаштовувалися і з інших місць позбавлення волі. Так, за 1892 рік у ній додатково обслуговувалися 162 чоловіки та 24 жінки. В інших в'язницях губернії хворі влаштовувалися в місцеві міські лікарні. Утримання в київській тюремній лікарні обходилося 42,16 коп. на добу. Для порівняння: в Уманській – 28,6 коп., Сквирській – 37,6 коп. [13, арк. 37–42]. У поточному році, з дозволу ГТУ, за поданням Тюремної інспекції споруджено другий кам'яний лікарняний барак на 31 особу на вцілілому від пожежі (у 1886 році) фундаменті. Споруду за кошторисом обчислено на 17 618 руб. 32 коп. [13, арк. 37]. У квітні 1883 року додатково асигновано 13 630 руб. 40 коп. на ремонт Київської в'язниці, на малярські роботи побудованих лікарняних бараків і на огорожу до них [9, арк. 404].

Неодмінним елементом реформи тюремної системи стала праця арештантів. Так, Київський, Подільський та Волинський генерал-губернатор Ф. Ф. Трепов зазначав: правильні та постійні роботи для арештантів украй необхідні не тільки для збільшення їх власних і тюремних коштів, а й переважно для морального їх виправлення і зміцнення їх здоров'я. Він пропонував використовувати арештантську працю для дорожніх робіт, які, на думку ГТУ, найбільше відповідають умовам застосування арештантської праці [17, арк. 40, 46]. Спочатку ці роботи зводилися виключно до зовнішніх робіт. Арештанти Київської губернської в'язниці використовувалися для носіння води, очищення міських

площ і вулиць, на польових та городніх роботах, для вивантаження дров і різного роду товарів на пристанях р. Дніпро та ж\д станціях [18, арк. 22]. Подекуди траплялися випадки втеч із зовнішніх робіт, але втікачів, як правило, швидко знаходили [13, арк. 38, 12, 41 (зв.)].

Визнаючи необхідність праці в тюрмах, ГТУ всіляко намагалось організувати виробництво всередині в'язниць. Так, при Київській в'язниці були організовані ткацька, столярна, шевська і кравецька майстерні. У ткацькій майстерні було 75 ткацьких верстатів [12, арк. 41 (зв.)]. Крім шиття і лагодження одягу, білизни та взуття для власної потреби, у майстернях арештанти займалися столярним, бондарським, палітурним, прядильним ремеслами, а також виробленням кошиків і цигаркових гільз. У в'язниці шили білизну та одяг для лікарень київської та уманської в'язниць та для місцевих арештантів [13, арк. 37–42].

Важливе значення мав закон «Про заняття в'язнів роботами і розподіл одержуваних від цього доходів» від 6 січня 1886 року [20]. Законом уведено обов'язкову працю ув'язнених, не працювали тільки хворі арештанти. Запроваджена законом плата за арештантську працю викликала в ув'язнених попит на роботу, незважаючи на всю мізерність плати. За свою працю арештанти отримували, за вирахуванням вартості матеріалів, від однієї десятої до чотирьох десятих доходів. Решта грошей розподіляли в державне казначейство і на користь в'язниці [21, с. 127]. Так, у річному звіті Київського губернатора за 1887 рік доповідалося, що Київська губернська в'язниця у звітному році отримала

заробітки з майстерень і зовнішніх робіт 12 095 руб, і це значно перевищило заробітки попередніх років. Зазначалося, що цьому сприяло застосування нового закону від 6 січня 1886 року, за яким, хоча і введена примусова арештантська праця, але, тим не менш, отримуючи в силу цього закону частину заробітку, ув'язнені виконують роботи більш охоче, ніж це було до введення обов'язкової праці [18, арк. 2 (зв.)–23]. Цікавим фактом є те, що результати праці в'язнів були представлені на Всеросійській промисловій виставці в 1913 році в Києві, де працював окремий павільйон тюремного відомства.

У 1898 році неподалік від в'язниці на добровільні пожертви відкрито притулок для арештантських дітей. Притулок засновано з ініціативи дружини колишнього Київського губернатора, пізніше Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора Єлизавети Сергіївни Трепової [22, арк. 2]. 13 лютого 1899 року затверджено Статут притулку [22, арк. 5]. У цьому ж році притулок придбав власну будівлю. Кошти для нього зібрали члени Дамського відділення Київського тюремного комітету. Але через відсутність постійного фінансування притулок було тимчасово закрито.

Нами в архіві знайдено справу про відновлення роботи притулку для дітей ув'язнених при Київській губернській в'язниці. 14 жовтня 1909 року за № 13222 Київським губернатором Ф. Треповим прийнято рішення про відновлення діяльності притулку. Губернатор клопотав перед тюремною інспекцією про розширення тлумачення п. 13 Статуту притулку з тим, щоб до нього були поміщені діти, що знаходяться при

ув'язнених матерях, віком від 4 до 14 років замість визначеного віку 6–14 років [22, арк. 4].

Київський губернський тюремний інспектор дав розпорядження про інформування щомісяця щодо дітей, які знаходяться у в'язниці у віці 4–14 років, на предмет розміщення таких у разі згоди матерів у притулок при Київській губернській в'язниці. Згідно зі Статутом притулок здійснював нагляд за дітьми. Навчання дітей грамоті і ведення господарства в притулку довірялося наглядачці. Діти навчалися Закону Божому, російському читанню та письму, арифметиці та іншим предметам у межах їх віку. Діти привчалися до праці – чистили власний одяг та взуття, прибирали приміщення і ліжка, двір, сад, город. Вихованці залишали притулок зі звільненням їх батьків або при досягненні 14 років. У разі смерті батьків після досягнення 14 років підопічних притулку віддавали родичам, розподіляли на навчання в ремісничий заклад або до когось у служіння [22, арк. 4–8].

До політичних в'язнів у губернській в'язниці було особливе ставлення. По-перше, їх тримали окремо. По-друге, через їх велику кількість для них були запроваджені деякі демократичні порядки. Це давало можливість готувати і організовувати втечі. Так, 27 травня 1878 року організовано втечу трьох важливих політичних арештантів – Дейча, Боханівського, Стефанович за допомогою спільника-ключника Тихонова, який зник разом з втікачами [9, арк. 10].

Політв'язні могли відвідувати один одного в камерах, влаштовувати дискусії на наукові та політичні теми, під чесне слово, що в обумов-

лений час повернутися до в'язниці, залишати тюрму. Після втечі в серпні 1902 року 11 політв'язнів, серед яких були відомі діячі соціал-демократичного руху Микола Бауман, Максим Литвинов, Осип П'ятницький, для всіх без винятку був установлений суворий тюремний режим [23].

Міністром внутрішніх справ у 1904 році затверджено Правила про порядок утримання у в'язницях цивільного відомства політичних арештантів. Метою цих правил було поставити політичних ув'язнених в умови, однакові з умовами утримання кримінальних арештантів. Хоча політичні в'язні мали деякі преференції – вони могли харчуватися за власний кошт, займатися розумовою і політичною працею. Проте після революційних подій 1905–1907 років ставлення до політичних в'язнів стало ще гірше і жорстокіше. Відповідною була і реакція ув'язнених. Так, нами в архіві знайдено повідомлення начальника київського охоронного відділення від 23 січня 1908 року про підготовку замаху арештантів на начальника київської в'язниці Г.Смирнова [24, арк. 15]. Незважаючи на вжиті заходи щодо запобігання втечам з в'язниць, вони продовжувалися, і навіть з насильницькими діями проти варти з використанням вибухівки, зброї тощо. Цікавим є повідомлення від 9 червня 1908 року судового слідчого 9-ї ділянки Києва про виявлення вибухових речовин у камері № 5 Київської губернської в'язниці, а також повідомлення київському губернатору від 28 вересня 1908 року про зберігання заарештованими в тюрмі двох бомб, бікфордівих шнурів і двох пістолетів [25, арк. 39, 97].

Слід зазначити, що губернська в'язниця, крім утримання підслідних

та строкових ув'язнених, використовувалася і для пересилки. Через Київську губернську в'язницю постійно проходила на заслання значна кількість сімейних арештантів. Становище прибулих етапом регламентувалося Положенням про поліцейський нагляд 1882 р. та Статутом про засланців 1890 р.

На початку ХХ ст. на території в'язниці було десять кам'яних будівель різного призначення, зокрема 4-поверховий головний корпус, де утримували 904 арештантів. У 1908 році затверджено проект та виділено кошти на спорудження лазні, пральні, цейхгаузу, свинарні та інших господарських приміщень. У 1909 році затвердили кошторис на спорудження жіночої в'язниці. За проектом архітектора В. Безсмертного у 1914 році реконструйовано та розширено церкву Св. Іова.

Після Лютневої революції 1917 року в'язниці спорожніли: Тимчасовий уряд одним зі своїх перших актів оголосив широку амністію, але непоодинокими були випадки, коли натовп звільняв і тих, хто не підпав під амністію [26, с. 45]. Центральна Рада за час свого існування не встигла внести серйозних змін у тюремні справи Тимчасового уряду. Прийшовши до влади, гетьман П. Скоропадський хотів реформувати поряд з армією, поліцією, бюрократією і тюремний апарат. Так, ним 14 червня 1918 року затверджена постанова про асигнування в розпорядження начальника головного тюремного відомства 35 777 карб. на вироблення планів будинків місць замкнення. А також постанова про асигнування 108 678 карб. 68 коп. на ремонт будинку Київської губернської в'язниці [27, арк. 1–1 (зв.)].

Усього станом на червень 1918 року на Київщині було 2832 загальних і 106 самотніх ув'язнених. Усього місць для замкнення у в'язницях України перебувало 23 855 осіб [27, арк. 3]. Тюремний режим в українських в'язницях майже не відрізнявся від царського. Його основи регулювалися ще царським законодавством кінця XIX – початку XX століття. Крім того, більшість тюремного персоналу становили колишні царські службовці, які у своїй повсякденній виховній роботі використовували старі форми і методи [28, с. 371].

В архівних матеріалах зберігаються дані про санітарно-медичний стан в'язниць Київської губернії за 1919 рік [29, арк. 13]. В описі всіх 14 в'язниць Київської губернії особливу увагу звернуто на Київську губернську в'язницю. По-перше, вона була найбільшою, по-друге, вона була найбільш «цивілізована», якщо так можна назвати, на відміну від інших повітових в'язниць. У відомості на семи аркушах подається докладний опис тюремних будівель, приміщень, аптеки, лікарні, штатний розклад медичного персоналу: старший лікар, два молодших лікаря, зубний лікар (у тюрмі навіть був свій стоматологічний кабінет – О. С.), п'ять фельдшерів, один провізор. Описується, що фельдшери робили обхід по в'язниці 3 рази в день. Про таке медичне обслуговування в повітових в'язницях могли тільки мріяти. Також був звіт про кількість речей на кожного ув'язненого, повідомлялося про наявність дезінфекторів, ванних кімнат, стан вентиляції. У в'язниці три рази в місяць була баня і зміна білизни. Водопостачання – водопровід і каналізація. Власна пральня бу-

ла також лише в Київській губернській в'язниці [14, с. 48].

Витрати на утримання тюремного відомства постійно зростали. Так, у 1879 році вони обчислювалися в сумі близько 9 млн рублів, у 1906 – майже 18 млн, у 1907 – 20, 5 млн, у 1911 – 31, 5 млн, у 1912 році перевищили 34 млн рублів [21, с. 123].

Висновки. Отже, під час проведення тюремної реформи відбулася централізація пенітенціарних установ. Було створено Головне тюремне управління в структурі МВС. Унікальною контролюючою інстанцією була тюремна інспекція. Було розроблено законодавчу базу, що регламентувала діяльність тюремних установ. Реформування пенітенціарної системи на прикладі Київської губернської в'язниці наприкінці XIX – початку XX століття відбувалося, порівняно з іншими в'язницями, успішно. Вона справедливо вважалася однією з кращих в імперії.

В'язниця постійно добудовувалася і модернізувалася У Київській губернській в'язниці були дезінфектори, ванні кімнати, сучасна вентиляція, баня і регулярна зміна білизни, водопровід і каналізація, а також власна пральня. У ній діяла чудова лікарня, аптека і навіть стоматологічний кабінет. Поступово складалася певна система моральної та просвітницької роботи, налагоджувалася арештантська праця.

При Київській губернській в'язниці діяв притулок для арештантських дітей. І хоча пенітенціарна система фінансувалася за залишковим принципом, і це призводило до незадовільних умов утримання арештантів та неефективного управління, на губернську в'язницю, хоча із запізненням, але знаходилися необ-

хідні кошти. Не останню роль у цьому відігравав Комітет піклувальний про тюрми, який у багатьох випадках сам забезпечував джерела фінансування і підтримки, також деякі кошти в'язні заробляли власною працею. Але, незважаючи на вжиті урядом заходи щодо впорядкування діяльності, тюремна система царської Ро-

сії переживала кризовий стан. Подальший її розвиток вимагав кардинальних змін у сфері матеріального, кадрового, організаційно-правового забезпечення. У період революцій в організацію тюремної системи та її правову регламентацію особливих змін внесено не було.

Список використаних джерел

1. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. Харків, 2003. 197 с.
2. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 219 с.
3. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 21 с.
4. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Харків : Консум, 2001. С. 231–249.
5. Іваньков. І., Чайковський А. Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець 19 – середина 20 сторіччя): Монографія., за заг. ред. докт. юрид. наук. проф. І. Г. Богатирьова. Бровари : ХмЦНТЕІ, 2010. 208 с.
6. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ : ВД «Говард Пресс», 1998. Т. 1. Ч. 1. 414 с., Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ : ВД «Говард Пресс», 1998. Т. 1. Ч. 2. 402 с.
7. Ковалинський В. Лук'янівська тюрма. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <http://esu.com.ua> (дата звернення 12.12.2018).
8. Ковалинський В. Київські мініатюри. Київ, 2003. С. 223.
9. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 53. Спр. 430 а. Арк. 161, 216.
10. Забровская Л. Ю. Пенитенциарное законодательство Российской империи XIX века. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. 16 с.
11. ЦДІАК України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 1733. Арк. 318.
12. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 622. Спр. 344. Арк. 41 (зв.).
13. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 623. Спр. 364. Арк. 38-38 (зв.).
14. Самойленко О. О. Проблеми пенітенціарної системи на прикладі Київської губернії (кінець XIX – початок XX ст.). *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 46.
15. ЦДІАК України. Ф. 1191. Оп. 1. Спр. 401. Арк. 8.
16. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 631. Спр. 217. Арк. 95.
17. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 639. Спр. 817. Арк. 46.
18. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 541. Спр. 144. Арк. 21 об.-23.
19. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 639. Спр. 313. Арк. 28.

20. О занятии арестантов работами и распределении получаемых от сего доходов. Закон Российской империи от 6 января 1886 года. *Собрание узаконений и распоряжений Правительства*. 1886. № 24.
21. Органы и войска МВД России. Краткий исторический очерк. Москва, 1996. С. 127.
22. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 639. Спр. 640. Арк. 2.
23. Білоус Т. Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу» та історія марксизму в Російській імперії. *Снільне*. 2017. № 11. URL: <https://commons.com.ua/ru/kiyivskij-soyuz-borotbi-za-vizvolennya-robitnichogo-klasu-ta-istoriya-marksizmu-v-rosijskij-imperiyi/> (дата звернення 12.12.2018).
24. ЦДІАК України. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 1647. Арк. 15.
25. ЦДІАК України. Ф. № 274. Оп. 1. Спр. 2306. Арк. 39, 97.
26. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. В 5 т. Т. 4. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1954. С. 45.
27. ЦДІАК України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 1–1 (зв.).
28. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української держави (квітень–грудень 1918 р.). Харків, 2000. С. 371.
29. ЦДАВО України. Ф. 1067. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 13.

O. Samoilenko,
*PhD in Law, Senior Researcher of the
Historical and Legal Studies Chair of the
Institute of State and Law of the V. Koretskyi
National Academy of Sciences of Ukraine*

FROM THE HISTORY OF THE KYIV PROVINCE PRISON

The article focuses on the research of the little-known periods of the history of the creation and operation of the Lukianivka prison of the Kyiv province in the second half of the 19th and early twentieth centuries.

On the basis of archival and published sources, the history of the creation and the reform of the above mentioned provincial prison are revealed. The specific features and innovations of the provincial prison are determined. The article describes the prisoners' living conditions, the implementation of the basic measures of prison reform, the main events aimed at correcting the offenders, such as labor, spiritual and moral education, as well as elements of training the prisoners. The number and composition of the prisoners in the Kyiv provincial prison is cleared up. The Kyiv prison was considered as one of the best in the Russian Empire. It was regularly upgraded and rebuilt. It had the shelter for the prisoners' children. The prison system was funded by the residual principle; the provincial prison had the necessary funds, although sometimes with a delay. The important role was played by the Prison Care Committee, which sometimes provided additional funding and support. Despite the Government's efforts to streamline the prison activities, its further development required radical changes in the sphere of the material, personnel, organizational and legal support. In the period of revolutions, the organization of the

prison system and its legal regulation did not undergo any radical changes. It continued to exist on the principles of the previous royal regime.

Keywords: *Main Prison Administration; Lukianivka prison; prison reform; prison hospital; prison labor.*

Надійшла до редакції 12.12.2018

УДК 34:92 (477)

Бернадський Б. В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільного розвитку та
суспільно-владних відносин Національної
академії державного управління при
Президентові України

МІСЦЕ УСТАНОВ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується використання пенітенціарних закладів Російської імперії в забезпеченні її державної безпеки. Розглядаються окремі аспекти оперативно-розшукової роботи в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: пенітенціарна система; контррозвідка; Російська імперія; агентура.

В статье анализируется использование пенитенциарных учреждений Российской империи в обеспечении ее государственной безопасности. Рассматриваются отдельные аспекты оперативно-розыскной деятельности в местах лишения свободы.

Ключевые слова: пенитенциарная система; контрразведка; Российская империя; агентура.

Постановка проблеми. Прийняття Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» докорінно змінило статус цієї діяльності. Вона стала самостійною державно-правовою формою боротьби зі злочинністю, зберігши, водночас, свій негласний вузькопрофесійний характер. Водночас слід відзначити, що існує вона від часу появи держави, хоча тривалий час і не була належним чином формалізована. Маючи, без перебільшення, всеохопний характер, вона не лишила осторонь і установи пенітенціарної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти оперативно-розшукової діяльності в місцях позбавлення волі вже стали об'єктом зацікавлення чималої кількості віт-

чизняних та зарубіжних вчених: О. Ярмиша, І. Богатирьова, Є. Анісімова та багатьох інших. Причому деякі дослідники дійшли висновку про відсутність у Російській імперії оперативного обслуговування місць позбавлення волі. Хоча А. Агарков справедливо вказує на істотні зміни за цим напрямом, однак, підсумовуючи, що ті не мали на меті боротьбу з пенітенціарною злочинністю. На це стали звертати увагу після повстання декабристів. Надалі історичний розвиток правоохоронних органів зумовив необхідність оперативної роботи в пенітенціарній системі [1, с. 7–80].

Постановка завдання. Тому, не беручи під сумнів загальні твердження стосовно оперативної діяль-

ності в місцях позбавлення волі в Російській імперії, слід з'ясувати місце пенітенціарних установ у забезпеченні контррозвідувального режиму.

Виклад основного матеріалу.

Становлення начал контррозвідувального режиму і, власне, пенітенціарної системи ми можемо простежити від часу появи Російської імперії, тобто з епохи Петра I. Держава, що базувалася на ідеї необмеженої монархічної влади мілітаристського характеру, стала розглядатися як найвища цінність. Абсолютна монархія, здійснюючи владу в тоталітарно-авторитарних формах, потребувала надійної інформації про підготовку і скоєння злочинів, передусім політичних. З огляду на популярну концепцію «загального блага» і доктрини «поліцейської держави», Петро I вбачав поліцію ледь чи не єдиним інструментом побудови омріяної регулярної держави і облаштування такого ж регулярного життя підданих. Згідно ж із концепцією камералізму, державний контроль мусив мати всеохопний характер і, з огляду на потреби державної безпеки, відповідні органи не могли не вести розшукової роботи в місцях позбавлення волі.

Істотну роботу тут проводило духовенство, яке стало розглядатися державою як посадові особи, що перебувають на службі поряд з іншими чиновниками. Обмеження таємниці сповіді, що здійснювалось відповідно до особистих вказівок Петра I і яке знайшло своє відображення в Указі Синоду від 17 травня 1722 р. і так званому «Доповненні до Духовного регламенту», передбачало не лише інформування про здійснені державні злочини, а навіть про їх намір. Фактично, так було закладено основу внутрішньокамерної розробки. Священи-

ки виступали в ролі помічників слідчих, схилиючи до зізнання підозрюваних, сповідуючи їх та звітуючи про роботу. Духівник міг зберегти таємницю за умови каяття того, хто сповідався. Водночас він сам визначав щирість особи, і в разі сумнівів був зобов'язаний не допускати того до причастя, паралельно інформуючи про підозри Таємну канцелярію [2, с. 701–702; 3, с. 85–86, 638].

Такі доноси священиків оформлювались у вигляді протоколу. Аналізуючи їх, Є. Анісімов навіть вирішив запровадити поняття «сповідальних показів». Їх значення при розслідуванні державних злочинів було настільки вагомим, що мало місце відтермінування виконання вироків у випадку відмови засуджених від сповіді для з'ясування цього. Адже вважалося, що на сповіді віруючий не може казати неправду [4, с. 435–436].

Водночас стала застосовуватися і класична, так би мовити, розробка з використанням агентури. Щоправда, у XVIII ст. це було справою окремих ентузіастів. Серед них можна вказати легендарного Григорія Левшутіна, що виступав у ролях як в'язня, так і конвоїра. Можна згадати також турецького військовополоненого, захопленого в Очакові і згодом заарештованого за шпигунство, Карла Левія, що не лише робив доноси, а й розробляв проекти вдосконалення розшукової діяльності. До речі, саме йому належить істотна роль у викритті розвідувальної мережі де Шетарді [4, с. 196–197].

Поряд із інституціоналізацією контррозвідки, що здійснювалася в цей час, відбулися зміни і в трактуванні самого ув'язнення. Якщо на початку воно розглядалося як кара, по-

еднана із іншими видами покарань, то у XVIII ст. воно здебільшого виконувало функцію превенції, і на Гетьманщині арешт був основним запобіжним засобом для уникнення втечі підозрюваного під час слідства. Причому найчастішою причиною арешту було якраз т. зв. «безпаспортство», тобто порушення вимог паспортного режиму (35,3 % усіх арештів). Загалом, найбільш поширеними були якраз арешти за злочини проти системи влади, незаконний перетин державного кордону. Використовувався арешт і для нейтралізації потенційно небезпечних осіб. Зокрема, у Києві восени 1702 р. було заарештовано якогось француза Капуна, що становив загрозу успіху посольства П. Толстого в Стамбул [5, с. 32–33, 40; 6, с. 304–305].

Черговим вагомим етапом стало утворення Управи благочиння 1782 р., до обов'язків приставів якої було віднесено роботу в середовищі ув'язнених. Процес формування пенітенціарної системи в Російській імперії завершився 11 грудня 1879 р. із прийняттям Закону «Про основні положення, що мали бути керівництвом при реорганізації тюремної частини і при перегляді Уложення про покарання». З його прийняттям до складу МВС було включено спеціальний орган – Головне тюремне управління, працівники якого мусили залучати засуджених до отриман-

ня інформації про злочини та злочинні наміри. Невдовзі, з 1882 р., в імперії став функціонувати контррозвідувальний режим¹.

Така структура, коли і сама спецслужба, і система тюремних установ входили до складу одного відомства – МВС, значно спрощувала порядок взаємодії між ними. Передусім, у вербувальному процесі. Агентами був і залишається ядром оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності протягом усього часу існування, базуючись на психологічному процесі комунікації. А сильний емоційний стрес, послаблення контролю за поведінкою в умовах ув'язнення лише сприяли успішному вербуванню. З цією метою в тюрмах було розроблено цілу систему маніпуляції психічним станом в'язнів, послаблення їх волі до опору при спілкуванні з оперативними працівниками. Зокрема, коли у 1909 р. проводилася ревізія тюремних бібліотек, перевагу було віддано літературі напівпорнографічного змісту [7, с. 231].

Хоча, якщо вести мову про вербування, то найбільш активно цей процес здійснювався не в тюрмах, а в закладах тимчасового утримання заарештованих. Начальник Волинського ГЖУ полковник Гофман, наприклад, навіть наполягав на тому, що найефективнішим способом є саме вербування при обшуках та арештах

¹ Аналізуючи репресивно-каральну систему самодержавства, Р. Пайпс прийшов до висновку, що добре продумана і гнучка система політичної поліції, створена в Росії на початку 1880-их років була унікальною з двох причин. До Першої світової війни в жодній країні світу не було двох видів поліції: для захисту держави і для захисту її підданих. Крім того, у Росії поліцейські органи були звільнені від необхідності передавати заарештованих судовим властям. А з 1881 р. в справі про політичні злочини Корпус жандармів не підлягав судовому нагляду. Контроль за його діяльністю мав бюрократичний, внутрішньовідомчий характер. У 80-ті роки політичні злочини стали каратись адміністративними заходами, що вживались органами державної безпеки. Ці риси роблять поліцейські установи пізнього періоду царської Росії предтечами всіх органів політичної поліції XX століття.

[8, арк. 26 зв.]. Такої ж думки дотримувався і генерал Герасимов, розпорядившись про вербування за результатами допитів. Не гребував цією практикою і перший керівник російської військової контррозвідки ротмістр Лавров, про що збереглися спогади С. Алілуєва.

Ця практика була узагальнена та отримала нормативне закріплення в Інструкції з організації і ведення внутрішнього спостереження 1907 р. та її вдосконаленому варіанті 1914 р. В останній уперше вже підкреслювалася необхідність залучення до оперативної (контррозвідувальної) діяльності як її суб'єктів працівників пенітенціарної системи. З'являється і такий різновид негласних джерел, як тюремна агентура.

Таким чином, на вимогу Департаменту поліції, роботу спецслужб і в цій сфері було поставлено на агентурну основу. При цьому власне вербуванням вона не обмежувалася. Пенітенціарні установи використовувались і для забезпечення конспірації в роботі з агентом, відведення від нього підозр. При цьому з агентом постійно проводилися співбесіди, які мали на меті не допустити появи в нього почуття образи. Саме таким чином було врятовано від провалу одного з найбільш ефективних агентів російської контррозвідки в роки Першої світової війни Б. Доліна [9, арк. 5–6].

Утім, лише забезпеченням роботи з агентурою співпраця з тюремним відомством не обмежувалася. Специфіка психічного стану заарештованої людини активно використовувалась і при провадженні дізнань. Зокрема, лише таким чином вдалося викрити, змусивши до чистосердечних показів, агента японської, німе-

цької та австро-угорської розвідок ротмістра І. Івкова, доказова база стосовно якого була відверто недостатньою. У всіх випадках при початку дізнання обвинуваченого могли ув'язнювати під варту. Навіть у тому випадку, якщо санкція за протиправне діяння не передбачала ув'язнення. Закон вважав такі дії необхідними задля унеможливлення контактів підозрюваного зі співниками чи між собою. Передача справи до попереднього слідства не припиняла подальших розшукових заходів [10; 11, с. 111–112].

На тісній взаємодії контррозвідки зі слідчими органами та керівництвом пенітенціарних установ акцентувала увагу й Інструкція начальникам контррозвідувальних відділень [12, с. 85–94]. Урешті, з початком Першої світової війни більшість контррозвідувальних заходів звелися до ізоляції підозрілих осіб чи тих, хто ними вважалися, на шкоду ретельному оперативному вивченню всіх обставин справ. При цьому органи військової контррозвідки впадали в крайнощі. Якщо на початку війни вони здійснювали арешти не лише за наявності підозр, а й за можливості їх виникнення в майбутньому, таким чином паралізувавши, через перевантаження, роботу тюремного відомства в прифронтовій смузі, то з 1916 р., навпаки, має місце ігнорування агентурної інформації, а розслідування з майже обов'язковим одностороннім арештом здійснювалося лише за наявності показів свідків. У будь-якому разі саме така практика, на вимогу генерала Каледіна, утвердилася серед контррозвідників 8-ї армії Південно-Західного фронту [13, арк. 508, 511, 513].

Такі дії зумовлювалися вимогами Настанови з контррозвідки у воєнний час від 6 червня 1915 р., що вимагала якнайшвидшого завершення будь-якої відкритої справи, не відволікаючись на ретельну її розробку, щоб «не відставати у розвитку контррозвідувальної діяльності в інших напрямках у відповідності до змін обстановки». За таких обставин контррозвідувальна діяльність штабів армій (фронти все ж мали більший простір) зводилася до процесуальних дій після проведених арештів. Неповноцінність такого підходу усвідомлювали й самі військові контррозвідники, із заздрістю констатуючи ґрунтовність жандармських розслідувань та нарікаючи на власний поспіх, зумовлений побоюваннями того, що невміле спостереження могло призвести до втечі вже викритого шпигуна. Тож у більшості випадків доказова база збиралася, коли підозрювана особа вже перебувала під вартою [12, с. 165–186; 14, с. 58].

Показовим у цьому плані є лист колишнього генерал-губернатора Галичини графа Бобринського до головного начальника постачань Південно-Західного фронту від 2 лютого 1916 року. Намагаючись якось сформулювати думку про кількість справді викритих шпигунів із великої маси заарештованих, він зрештою все закреслив і написав: «більшість яких вислано лише за підозрою у шпигунстві» [15, арк. 338].

Пік правової сваволі припадає на час т. зв. «Великого відступу» 1915 р., після завершення якого Міністерство юстиції змушене було, за погодженням з МВС, створити низку міжвідомчих комісій (на Південно-Західному фронті це була «комісія Кнорінга»), що мали з'ясувати доці-

льність проведених арештів та законність перебування під вартою всіх евакуйованих з Польщі, Прибалтики та Галичини. У тому числі й за підозрою у шпигунстві [15, арк. 338, 47].

На підставі аналізу звітів цих комісій можемо стверджувати, що всі заарештовані за підозрою в шпигунстві особи поділялися на дві категорії: ті, що рахувалися за жандармським управлінням, та ті, що передавалися до тюрем за загальними іменними списками. Поява останніх зумовлювалась істотним зростанням кількості суб'єктів контррозвідувальної діяльності. У ряді випадків військова влада взяла на себе виконання невластивих їй контррозвідувальних функцій, тож і діяла відповідно до притаманного правового невігластва: «Арешти в межах армійських районів здійснювалися різними особами, починаючи з військових чинів, що мали те чи інше відношення до підтримання безпеки і порядку в тилу, як начальники роз'їздів, дозорів, караулів, етапні коменданти, агенти розвідувальних відділень, так і стройовими начальниками. Таке затримання здійснювалося зовсім без дотримання встановлених на те правил (пред'явлення обвинувачення, складення постанов і т. д.)». Заарештовані здавалися на етап або без документів, або із записками: «за шпигунство», «за підозрою у шпигунстві», «вороже ставлення», або просто «для висилки вглиб Росії». Після цього вони потрапляли в розпорядження градоначальника, який і готував постанову про затримання. До розпорядження генерал-губернатора вони перебували в тюрмі. А подальша евакуація повністю дезорганізувала облік у прифронтових установах Головного тюремного управління. Згодом у списках трапля-

лися прізвища, на які ніхто не відгукувався, і навпаки, траплялися особи, яких у списках не було. Доволі звичними були клопотання осіб, що намагалися хоча б дізнатися причину свого перебування в місцях позбавлення волі. Такий стан справ суперечив вимогам ст. 19 Статуту карного судочинства, тож відповідно до ордеру Міністра юстиції незаконно утримувані в тюрмах підлягали негайному звільненню з-під варти [15, арк. 172–173, 86]. Утім, фактів про такі звільнення в нас майже немає.

Ведучи мову про контррозвідку в роки Першої світової війни, не можна не згадати і роботу в середовищі військовополонених, певна кількість яких перебувала в закладах пенітенціарної системи. На початковому етапі в цьому середовищі, як правило, використовували роботу таємних агентів, а в тих приміщеннях, де утримувалися офіцери, навіть установлювалися пристрої для підслуховування. Однак з 1915 р. масовість здачі в полон спричинила і зменшення уваги до них контррозвідальних органів. Це було характерним для всіх сторін, що ворогували.

Та вже в грудні 1916 р. видано вказівку обов'язково пропускати через цензуру всю кореспонденцію, що надходить з Відня і Будапешта для ознайомлення полонених і відсилається назад (наприклад, опитувальні листи). Допускалося, що симпатичним чорнилом туди можуть заноситися відомості шпигунського характеру. Ці побоювання були небезпідставними. М. Ронге визнавав, що австрійські агенти користувалися поштовими картками військовополонених, куди за допомогою шифру заносилася розвідувальна інформація. А інформація про пропаганду

серед військовополонених потрапила навіть у зведення про організацію шпигунства, яку штаб Південно-Західного фронту в 1916 р. надіслав до Департаменту поліції. Мали місце також спроби використання з розвідувальною метою закладів Міжнародного Червоного Хреста [13, арк. 21].

5 червня 1916 року в циркулярі Департаменту поліції для губернаторів і градоначальників повідомлялося, що в різних місцях, призначених для перебування іноземців, стали утворюватися злочинні організації, які за плату передавали їм паспорти та інші документи. Це полегшувалося можливістю спілкування полонених з приватними особами, особливо з комісіонерами. Контроль за належною ізоляцією полонених покладався на 8-ме діловодство Департаменту [13, арк. 522].

Попри небезпеку здійснення диверсійних актів, військовополонені безпосередньо опинялись у середовищі, у якому, при належній організації справи, могли отримувати таємну інформацію. Штаб Корпусу жандармів надав відповідним управлінням право накладати на військовополонених дисциплінарні стягнення, таким чином поклавши на них відповідальність за їх охорону. Унтер-офіцери зобов'язувалися затримувати абсолютно всіх полонених, що з'являлися поблизу станцій. Однак цю роботу ніхто виконувати не хотів.

Висновки. Таким чином, пенітенціарні установи Російської імперії пройшли певну еволюцію від установ лише виконання покарань до важливої структурної ланки забезпечення контррозвідального режиму в країні. Напрацювання того часу були використані й у подальші роки.

Список використаних джерел

1. Агарков А. В. История возникновения и развития оперативных подразделений в местах лишения свободы. *Вестник оперативно-розыскной деятельности*. 2005. Специальный выпуск. С. 7–80.
2. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1 : в 45 т. Т. 6. Санкт-Петербург, 1830. 818 с.
3. Верховский Л. В. Учреждение духовной коллегии и духовный регламент / Л. В. Верховский. Ростов на Дону, 1916. Т. 1. 686 с.
4. Анисимов Е. В. Дыба и кнут. Политический розыск и тайная полиция в XVIII веке. Москва : Новое литературное обозрение, 1999. 720 с.
5. Сапронов А. Л. Тюремне ув'язнення в Гетьманщині середини XVIII століття як фільтр від незнайомих (за матеріалами Стародубського полку). *Сторінки історії : збірник наукових праць*. 2018. Вип. 46. С. 30–44.
6. Станіславський В. Подорож російського посла Петра Толстого до Туреччини теренами Гетьманщини та Правобережжя у 1702 році: дипломатичні прийоми, дорожні випадки, взаємини із Іваном Мазепою та Семеном Палієм. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2017. Вип. 13–14. С. 287–307.
7. Психология предательства (из воспоминаний «сотрудника»). *Былое*. 1924. № 27–28. С. 225–237.
8. Центральний державний архів України у м. Києві. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 429.
9. Центральний державний архів України у м. Києві. Ф. 2233. Оп. 3. Спр. 32.
10. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 102. Оп. 316. Д. 116. Ч. 5.
11. Алфавит полицейских законов, разъяснений и циркуляров / Сост. В. М. Попов. Кобеляки, 1913. 730 с.
12. Из истории русской контрразведки: сборник документов / Сост. И. Никитинский. Москва : ГАУ НКВД СССР, 1946. 353 с.
13. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 1335. Оп. 3. Спр. 200.
14. Устинов С. М. Записки начальника контр-разведки. Белград : Свесловенска книжара, 1922. 148 с.
15. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 896.

B. Bernadsky,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of the Social Development and Relations Between the Civil Society and Authorities, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

OF THE INSTITUTIONS OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITIES

The article analyzes the use of penitentiary institutions of the Russian Empire in ensuring the state security. Certain aspects of the operational-search activities at the places of deprivation of liberty are considered.

The inner intelligence service itself and the prison system in general were the parts of the same agency – Ministry of Internal Affairs. It simplified the order of interaction between them, in particular in the recruiting process of the agents. The use of the secret agents has always been the core method of the operational-search and counter-intelligence activities. It is based on the psychological process of communication. The strong emotional stress and weakening the control over the behavior in custody contributed to the successful recruitment of the secret agents. For that purpose, the system of manipulation by the mental state of prisoners, as well as weakening of their resistance will in dealing with search-operational personnel, was developed in prisons. In particular, when in 1909 the revision of the prison libraries was done, it is revealed, that the preference was given to the literature of the semi-pornographic content.

Along with the institutionalization of counterintelligence, which was carried out at this time, there were changes in the treatment of the inmates and detainees. At the beginning it was considered as a punishment combined with other types of punishment, then it had already performed a preventive function. Specificity of the mental state of the detainees was also actively used in conducting inquiries. Thus, the penitentiary institutions of the Russian Empire passed the evolution from the institutions of the execution of sentences to the important structural unit for the provision of counter-intelligence in the country.

Keywords: *penitentiary system; counterintelligence; Russian Empire; agency.*

Надійшла до редакції 10.12.2018

УДК 34:92 Абрашкевич

*Берзін П. С.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЗАБУТИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ АБРАШКЕВИЧ. АНАЛІЗ НОВИХ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО ПРИВАТ-ДОЦЕНТА В ОДЕСІ ТА КИЄВІ, ЩО ПОРОДЖУЮТЬ ЩЕ БІЛЬШЕ ЗАПИТАНЬ

У статті висвітлюються основні напрями науково-педагогічної діяльності М. М. Абрашкевича, пов'язані з наукою кримінального права впродовж 1903–1919 років. Визначається внесок ученого в розвиток зазначеної науки на основі архівних джерел.

Ключові слова: М. М. Абрашкевич; кримінальне право; наука; наукова діяльність; історія розвитку.

В статье освещаются основные направления научно-педагогической деятельности М. М. Абрашкевича, связанные с наукой уголовного права на протяжении 1903–1919 годов. Определяется вклад ученого в развитие указанной науки на основе архивных источников.

Ключевые слова: М. М. Абрашкевич; уголовное право; наука; научная деятельность; история развития.

Постановка проблеми. Після опублікування другого видання монографії, присвяченої становленню та розвитку Київської школи кримінального права [1], дослідження про окремих її представників продовжувалися в різних напрямках. Так, автор продовжував опрацьовувати архівні джерела про життя і наукову діяльність І. М. Даниловича, Ю. П. Новицького, М. М. Паше-Озерського, С. І. Тихенка, Я. М. Брайніна, а також вивчати історію становлення кримінально-правової науки в стінах Таврійського університету та Севастопольського юридичного інституту впродовж 1917–1921 років. Окремі науко-

ві розвідки, у яких підбивалися підсумки роботи, вийшли друком [1–8; 9, с. 20–47, 59–159, 420–613].

Проте лише архівними й бібліотечними «пошуками» робота не обмежувалася. Як приклад можна відзначити здійснену у 2016 році експедицію до Михайлівської церкви в селі Монастирище Чернігівської області, у якій упродовж 60–70-х років XIX століття служив священик Іоанн Доброчаєв – дослідник звичаєвого кримінального права [1, с. 1076–1078; 10].

Постановка завдання. Одним із напрямів «архівної роботи» було вивчення матеріалів, присвячених

М. М. Абрашкевичу, про які йтиметься в межах цієї праці. Відзначу наперед, що зіставлення змісту окремих із таких матеріалів породжує ще більше спірних питань та не дозволяє зробити однозначну оцінку викладених у них фактів.

Виклад основного матеріалу.

I. Попередні пошуки, які залишили багато невідомого.

Постать Михайла Михайловича Абрашкевича є найменш вивченою в науці кримінального права. Він народився у 1872 році в родині відомого в той час петербурзького інженера-механіка російського флоту Михайла Давидовича Абрашкевича¹. «Походив з сім'ї обрусілої польської шляхти» – зазначалося в рукописній біографії М. М. Абрашкевича [12, арк. 1].

Навчався Михайло Абрашкевич на юридичному факультеті Імператорського Санкт-Петербурзького університету й отримав диплом першого ступеня [12, арк. 1]. Після закінчення навчання М. М. Абрашкевич залишився на факультеті для підготовки до професорського звання. Успішно склавши магістерські іспити, він вирушає у відрядження за кордон. Там він відвідує Берлінський університет, де слухає лекції відомого німецького криміналіста Франца фон Ліста.

«У самому кінці 19-го сторіччя Абрашкевич складає магістерські іспити і одержує закордонне відрядження, де він прослухав низку криміналістичних курсів, у тому числі й курс відомого криміналіста Франца фон Ліста, вдячним учнем якого вважав себе сам Аб[рашкев]ич» [12,

арк. 1], – зазначають біографи Михайла Михайловича.

Після повернення до Росії М. М. Абрашкевич залишає Петербург та переїжджає до Одеси. У цьому місті він влаштовується на посаду приват-доцента юридичного факультету Новоросійського університету. Причини переїзду випускника столичного імператорського університету до «Південної Пальміри» пояснювалися, по-перше, надмірною кількістю в той час «криміналістів у Петербурзькому університеті, поруч з майже повною їх відсутністю в Одеському», а, по-друге, тим, що «за ректора Одеського університету правив тоді рідний дядько Аб[рашкевича] – проф[есор] Шведов» [12, арк. 1].

Крім того, у Новоросійському університеті на той час не було свого штатного викладача кримінального права. Так, ординарний професор кафедри кримінального права та кримінального судочинства Володимир Миколайович Палаузов (1851–1920) читав курс кримінального права, починаючи з 1887 року. Паралельно він викладав студентам курс кримінального судочинства. На момент, коли перед керівництвом юридичного факультету Новоросійського університету постало питання щодо запрошення для викладання курсу кримінального права М. М. Абрашкевича, В. М. Палаузов читав лекції з кримінального права лише тимчасово. Ця ситуація описується в одній із рукописних біографій М. М. Абрашкевича таким чином: «Палаузов давно вислужив свій строк і лишився тільки тимчасово

¹ У російському флоті Михайло Давидович Абрашкевич дослужився до чину генерал-лейтенанта і станом на 1916 рік проживав у Петрограді, продовжуючи службу [11, с. 3].

виконувати обов'язки, якщо штатного професора-криміналіста в Одесі зовсім не було» [12, арк. 1]. Водночас відомий сьогодні одеський вчений-криміналіст Еммануїл Якович Немировський (1874 – ?) на той час ще не приступив до викладання кримінального права в Новоросійському університеті. З огляду на це необхідність залучення керівництвом юридичного факультету для викладання зазначеної дисципліни ще одного викладача була, у принципі, цілком обґрунтованою.

Вступна лекція приват-доцента Абрашкевича в Новоросійському університеті була прочитана 23 березня 1903 року і присвячувалася проблемам «еволюції ідей про злочин та покарання» [13].

В Одесі Михайло Михайлович мешкав до 1908 року, обіймаючи разом з посадою приват-доцента названого вище університету ще й посаду прокурора Одеського окружного суду [14; 15]. Однак серйозне навантаження на службі не завадило Абрашкевичу в цей час підготувати до друку й опублікувати низку наукових праць з кримінального права [16; 17].

Одна з таких праць під назвою «Перелюбство з точки зору кримінального права. Історико-правове дослідження», що вийшла друком окремою книгою в Одесі в 1904 році, була покладена в основу його магістерської дисертації. Цю дисертацію він успішно захистив у раді юридичного факультету Новоросійського університету, отримавши вчений ступінь магістра кримінального права.

Наскільки серйозними були наукові доробки М. М. Абрашкевича в одеський період його життя, можна судити із того, що сучасні науковці

його ім'я ставлять в один ряд з іменами тих одеських процесуалістів, фахівців з кримінального права і процесу того часу, які збагачували загальні основи судочинства [18, с. 86].

В іншій праці, присвяченій відгуку на магістерську дисертацію приват-доцента Петербурзького університету по кафедрі кримінального права Олександра Георгійовича Тимофєєва (1867 – після 1917) «Історія тілесних покарань у руському праві», М. М. Абрашкевич, незважаючи на її підтримку більшістю юридичного факультету, займає принципову позицію і критично оцінює здобутки здобувача магістерського ступеня [12, арк. 1 зв.]. З огляду на його принциповість у думці про присвоєння магістерського ступеня О. Г. Тимофєєву біографи Михайла Михайловича початку 1920-х років зазначають: «як практичний спеціаліст – політичний діяч, доц[ент] Аб[рашкев]ич залишив [про] себе свідомий слід у Одесі» [12, арк. 1 зв.].

На юридичному факультеті Новоросійського університету Михайло Михайлович читав курс лекцій з особливої частини кримінального права та проводив зі студентами-юристами практичні заняття з цієї ж дисципліни [12, арк. 1].

За словами його наступника по зазначеній кафедрі в Новоросійському університеті професора Е. Я. Немировського, «приват-доц[ент] Аб[рашкев]ич покинув Новоросійський університет і Одесу ще наприкінці 1906го року» [12, арк. 1 зв.]. Е. Я. Немировський називає і причину, яка змусила М. М. Абрашкевича залишити викладацьку діяльність у Новоросійському університеті: «він потерпів невдачу зі своєю магістерсь-

кою роботою вищезгаданої книги про «перелюбство» [12, арк. 1 зв.]. Проте, що саме мав на увазі Немировський, говорячи про «невдачу» Абрашкевича з магістерською дисертацією, поки що невідомо. Адже достеменних даних (крім саме слів Немировського), які б спростовували успішний захист Абрашкевичем його магістерської дисертації в Одесі, не знайдено.

Очевидно, з 1908 року Михайло Михайлович обіймає посаду товариша прокурора Санкт-Петербурзького окружного суду, про що збереглися відповідні згадки на шпальтах газети «Русское слово» за 1908 рік [19; 20].

Цікавим є те, що у випуску газети за 23 квітня 1908 року була надрукована замітка такого змісту: «Вчора рано вранці на Єлагіному острові відбулася дуель між членом петербурзького окружного суду П. і товаришем прокурора того ж суду А. Дистанція була 20 кроків. Обидва зробили по два постріли. Дуель закінчилась цілком благополучно. Приводом для дуелі стала книга, написана п. П. (П. С. Пороховщиков), під назвою «Кримінальний захист. Практичні нотатки». Пан А. (М. М. Абрашкевич) написав у відповідь різку критику. Ця полеміка викликала серйозний спір між пп. П. і А. та закінчилась викликом на дуель (Влас. кор.)» [19]. Очевидно, ця «різка критика» мала вигляд підготовленої у 1908 році М. М. Абрашкевичем невеличкої за обсягом книжки під назвою «Новий катехізис кримінального захисту: (критичні нотатки)» [21].

Зацікавившись особистістю П. С. Пороховщикова, було отримано несподівано цікаві результати. Зок-

рема, вдалося з'ясувати, що в ті часи Петро Сергійович Пороховщиков (1867 – ?) був знаним судовим діячем, визнаним класиком ораторського мистецтва. Маючи творчий псевдонім «П. Сергеич», він був автором загальновідомого видання «Мистецтво промови на суді» (ця книга витримала кілька перевидань і нині належить до класики судового ораторського мистецтва [22–25]).

Проте аналіз подальших відомостей про М. М. Абрашкевича продемонстрував, що ця дуель серйозно не вплинула на його просування по службі, адже через кілька місяців у цій же газеті з'явилася згадка про участь Михайла Михайловича як товариша прокурора й обвинувача у справі редактора газети «Речь» Б. Й. Харитона і співробітника цієї ж газети С. В. Яблоновського (останні звинувачувалися в лайці на шпальтах газети «Речь» на адресу члена Державної Думи Ф. Ф. Тимошкіна) [20]. Наскільки були задоволені амбіції учасників цієї дуелі може свідчити принаймні той факт, що 1913 р. П. С. Пороховщиков під псевдонімом «П. Сергеич» опублікував друге видання своїх практичних нотаток з кримінального захисту [26].

Варто зазначити, що дуельні двобої для тих часів не були чимось винятковим не просто серед юристів, а серед випускників юридичного факультету Імператорського Університету Володимира в Києві (далі – Київський університет). Наприклад, 14 травня 1872 року під час дуелі загинув письменник і публіцист, випускник юридичного факультету Київського університету¹ та співробітник 1-го Департаменту Правлячо-

¹ Деякий час навчався також на юридичному факультеті Імператорського Московського університету.

го Сенату Олександр Федорович Жохов (1840–1872). Стрілявся Жохов з присяжним повіреним і публіцистом, випускником юридичного факультету Санкт-Петербурзького факультету Євгенієм Ісааковичем Утіним (1843–1894). Цікаво, що захисником Утіна на судовому процесі в Петербурзі був відомий присяжний повірений В. Д. Спасович. Про цю дуель у своєму щоденнику згадував і О. Ф. Кістяківський: «А. Ф. Жохов, в то время только что выдержавший экзамен на кандидата в нашем у-те, сделавшийся потом несколько известным в обществе и литературе и в 1872 г. погибший на дуэли с Евгением Утиным» [27, с. 224].

Упродовж 1912–1913 навчального року М. М. Абрашкевич викладав у Санкт-Петербурзькому (з 1914 року – Петроградському) Олександрівському інституті курс законознавства [28], що вийшов окремою книгою [29].

У Петрограді Михайло Михайлович не обмежується лише науково-викладацькою діяльністю. Паралельно він працює в першому департаменті міністерства юстиції. Тогочасним директором цього департаменту був Сергій Миколайович Трегубов – відомий криміналіст, ординарний професор Олександрівської військово-юридичної академії та викладач Імператорського училища правознавства, автор фундаментальних праць з кримінального права та теорії розслідування злочинів [30; 31].

Крім директора, до складу першого департаменту міністерства входили «юрисконсультативная часть», перше та друге кримінальні відділення, цивільне відділення, статистичне відділення та канцелярія. Працюючи в першому департаменті

міністерства, М. М. Абрашкевич мав чин статського радника та обіймав посаду юрисконсульта «юрисконсультативной части» департаменту. Старшим юрисконсультом цієї частини департаменту був дійсний статський радник Іван Дмитрович Мордухай-Болтовської [32] (1874–1934) – автор низки праць з адміністративного права та судочинства [33; 34].

У Петрограді Михайло Михайлович Абрашкевич проживав у будинку свого батька за адресою: «Кирочная 52» [35].

Після лютневих подій 1917 року Михайло Михайлович переїжджає з охопленого революцією Петрограда до більш спокійного Києва. Тут у Київському університеті він протягом 1917–1918 та 1918–1919 навчальних років обіймає на кафедрі кримінального права і кримінального судустрою та судочинства посаду приват-доцента [36, арк. 7 зв., 19].

У своїй заяві, написаній 15 січня 1919 року і поданій декану юридичного факультету Київського університету, приват-доцент М. М. Абрашкевич описав свою майбутню викладацьку діяльність наступним чином: «Ввиду состоявшегося избрания меня приват-доцентом по кафедре уголовного права и судопроизводства, имею честь довести до Вашего сведения, что в предстоящем весеннем семестре 1919 г. я предполагаю: 1) вести практические занятия по уголовному праву и процессу (решение юридических задач, рассмотрение подлинных уголовных дел, репетиториум, рефераты) – по 2 ч. в неделю (желательно смежные часы); 2) читать курс тюрьмоведения – по 2 ч. в неделю (тоже в смежные часы)» [36, арк. 19]. На цій же заяві після слів і чисел «Київ, 15

января 1919 г.» була зазначена адреса: «Бульварно-Кудрявская, д. 26» [36, арк. 19].

Зазначену заяву приват-доцента М. М. Абрашкевича розглянуто радою юридичного факультету на засіданні, яке відбулося 14 лютого 1919 року. У журналі цього засідання (від 14 лютого 1919 № 99) з цього приводу зазначено: «слушали заявление приват-доцента М. М. Абрашкевича о предполагаемых им практических занятиях (2 часа) по уголовному праву и по курсу тюремного ведения (2 часа). Определили: принять к сведению» [36, арк. 7 зв.].

Таким чином, відомостей щодо подальшого затвердження М. М. Абрашкевича на зазначеній посаді в документах факультету немає. Тому наскільки тривалою була викладацька діяльність Абрашкевича в стінах Київського університету впродовж 1919 року з достовірністю поки що встановити не вдалося. Донедавна невідомими залишалися подальші життєві події вченого.

II. Відомості з особистого архіву Ю. Д. Абрашкевича, які залишають багато невідомого.

Щоб розібратися в більшості з окреслених проблем автор статті змушений був упродовж кількох років шукати й вивчати неопубліковані документи, що висвітлювали наукові здобутки М. М. Абрашкевича в період до 1917 року та після цього. Найбільш проблемним виявилось опрацювання джерел після 1917 року.

У межах другої частини цього дослідження потрібно розповісти про результати опрацювання мною матеріалів із особистого архіву онука М. М. Абрашкевича – київського професора Юрія Давидовича Абрашкевича, – які проливають світло на

життя та наукову діяльність М. М. Абрашкевича. Саме ці матеріали стали основою другої частини даного дослідження. Сподіваюся, що їх опис та уведення в науковий обіг сприятиме підвищенню інтересу до постаті М. М. Абрашкевича як представника науки кримінального права.

Матеріали з особистого архіву Ю. Д. Абрашкевича (далі – Архів) умовно можна поділити на дві частини:

1) офіційні документи, що стосувалися життя М. М. Абрашкевича та його наукової діяльності;

2) фотографії М. М. Абрашкевича та його родини.

2.1. Офіційні документи Архіву.

Офіційні документи подаються нижче залежно від їх найменувань, зазначених у тексті, у порядку хронології.

2.1.1. «Выпись из метрической книги, часть первая о родившихся, за 1914 год [Копия]» [37], що виконана рукописом (чорними та синіми чорнилами без дати складання та/або видачі копії цієї «Выписи») та включає у вигляді таблиці наступні відомості (у такому порядку):

а) у графах, присвячених дню народження і дню хрещення, доньки М. М. Абрашкевича Наталії вказується відповідно: «7 октября [1914]» та «8 ноября [1914]»;

б) графа про батьків Наталії Михайлівни містить такі відомості: «Юрисконсульт Министерства Юстиции Статский Советник Михаил Михайлов Абрашкевич и законная жена его Ольга Евдокимова, оба православные»;

в) у графі про «звание, имя, отчество и фамилию восприемников» містяться такі відомості: «Прокурор Ташкентской Судебной Палаты Стат-

ский Советник Григорий Валерианов Миллер и жена Генерал-Майора Любковъ Николаева Кара[ч/г]ан»;

г) у графі «кто совершил таинство хрещения» вказується: «Протирей Николай Сперанский с псаломщиком Федором Кудрявцевым».

Внизу документа рукописом зазначається «что настоящая копия в точности верна», після чого зазначений підпис особи, яка завірила цю «Выпись», – «Настоятель Мария-Магдалининской церкви Киево-Мариинского Детского Приюта Священник Н. Ярми[...]». Нижче підпису є

відбиток печатки із зображенням будівлі церкви.

Висновки:

1. У Михайла Михайловича та його дружини Ольги була донька Наталія, яка народилася 7 жовтня 1914 року. Батьки Наталії за віросповіданням були православними.

2. На момент народження доньки М. М. Абрашкевич обіймав посаду юрисконсульта в Міністерстві юстиції та мав чин статського радника.

3. Подальших пошуків потребують відомості про «восприемников» Наталії Абрашкевич.

2.1.2. Посвідчення, видане М. М. Абрашкевичу 31 грудня 1918 року № 2280 за підписом ректора Київського університету Є. В. Спекторського [38], такого змісту:

«УДОСТОВЕРЕНИЕ

Настоящее удостоверение за надлежащими подписями и приложением университетской печати дано от Университета Св. Владимира Михаилу Михайловичу АБРАШКЕВИЧУ, согласно его прошению в том, что он Абрашкевич, согласно избранию Юридического факультета, состоявшемуся 17 октября сего года, определением Совета сего Университета допущен к чтению лекций в Университете в качестве приват-доцента по кафедре уголовного права. –

Ректор [Підпис]

Секретарь Совета [Підпис]».

Висновки:

1. Обрання М. М. Абрашкевича на посаду приват-доцента кафедри кримінального права і кримінального судоустрою та судочинства

Київського університету відбулося 17 жовтня 1918 року.

2. Після цього М. М. Абрашкевич був допущений до викладання дисциплін по зазначеній кафедрі.

2.1.3. Лист М. М. Абрашкевичу від Тюремно-карального відділу Народного Комісаріату Юстиції (діяв у складі Робітничо-Селянського Уряду УСРР) від 5 квітня 1919 року № 1024/131 [39], виконаний машинописом із вставками чорним чорнилом, такого змісту:

«Срочн[о]

Профессору М. М. Абрашкевичу /Бульварно-Кудрявская у[лица.] Народная Аудитория/

Уважаемый Профессор.

В связи с предпринятой коренной реорганизацией тюремного дела, Тюремн[о-] Карательный Отдел Народного Комиссариата Юстиции У.С.С.Р. нуждается в лицах, могущих своим опытом и познаниями, оказать содействие делу реорганизации.

Зная Вас, как специалиста тюрьмововеда и имея настоятельную необходимость в Вашем сотрудничестве. Тюремно-Карательный Отдел Наркомюста убедительно просит Вас явиться для переговоров в помещение Тюремно-Карательного Отдела /Уг[ол] Софиевск[ой] пл[ощади] и Влад[имирской] ул[ицы] здание быв[ших] Присутственных мест./ Во вторник 12 час. дня.

С совершенным уважением
ЗАВЕДУЮЩИЙ ЦЕТКО [Підпис]
Секретарь [Підпис]».

Висновки:

1. Зміст цього листа свідчить, що після захоплення Києва частинами Червоної армії в 1919 році Тюремно-Каральний відділ новоствореного Нарком'юсту УСРР звертався до М. М. Абрашкевича з питання співробітництва на добровільних засадах. Принаймні прямо в тексті

цього листа про залучення М. М. Абрашкевича для так званої «трудової мобілізації», яка широко практикувалась у ті часи, не йшлося.

2. Поки що не вдалося знайти підтвердження тому, чи погодився М. М. Абрашкевич на пропозицію співробітників зазначеного Тюремно-Карального відділу Нарком'юсту.

2.1.4. «Выпись из метрической книги, часть третья, с умерших, за 1919 года. Копия [1920 года, в Киеве № 3]» [40], виконана машинописом з рукописними вставками чорним чорнилом. У «Выписи» міститься таблиця з наступними відомостями (у такому порядку):

а) у графах «месяц и день ... смерти/погребения» зазначається, що смерть М. М. Абрашкевича настала «I/14», тобто 14 січня 1919 року, а похований він був «3/16», що означає – 16 березня того ж року;

б) у графі «Звание, имя, отчество и фамилия умершего» вказано: «Служащий в Министерстве Юстиции Михаил Михайлович АБРАШКЕВИЧ»;

в) у графі «Лета умерш[его]» зазначалось: «44 [года]»;

г) графа «От чего умер» містила наступні відомості: «Крупозное воспаление легких»;

г) у графі «Кто исповедывал приобщал» зазначено: «Протоиерей ПЛАТОН КОНТРАНЕВИЧ»;

д) в останній графі «Кто совершал погребение, и где погребены» вказувалось: «Священник Андрей СКРИПЧИНСКИЙ с диаконом Владимиром Захариевичем на Монастырском Кладбище».

Внизу документа рукописом вказується, що зроблений відповідний запис у «Метрической книге» був «21 мая 1919 года за № 30м», після чого зазначений автор, який зробив «Выпись», – «ПРОТОИЕРЕИ ПЛАТОН КОНТРАНЕВИЧ», його підпис, дата складання «Выписи» – «1920 года, в Киеве № 3» та кругла печатка з написом «Киевский Покровский женский общежительный монастырь» із зображенням православного хреста в її центрі.

Висновки:

1. Текст «Выписи» (як офіційного документа) начебто дає однозначні підстави вважати датою смерті М. М. Абрашкевича 14 січня 1919 року, а місцем поховання – кладовище Київського Покровського жіночого монастиря. На момент смерті М. М. Абрашкевич працював службовцем у Міністерстві юстиції. Проте зіставлення тексту «Выписи» з відомостями, отриманими мною в процесі попередніх пошуків (див. наведену вище першу частину статті), *не дозволяє однозначно дати оцінку окремим фактам* (див. нижче).

2. Виходячи з тексту «Выписи», не можна однозначно відповісти на такі запитання:

а) чи справді смерть М. М. Абрашкевича мала місце 14 січня 1919 року?

Якщо вважати датою смерті М. М. Абрашкевича 14 січня 1919 року, то не зрозуміло, як (на яких підставах) і чому його заява декану юридичного факультету Київського університету, у якій він описував свою майбутню викладацьку діяльність, була зроблена (підписана) 15 січня 1919 року [36, арк. 19]. Оскільки зазначена заява М. М. Абрашкевича розглядалася радою юридичного факультету цього навчального закладу на його засіданні 14 лютого 1919 року (про що в журналі цього засідання від 14 лютого 1919 року № 99 зроблено відповідний запис «слушали заявление приват-доцента М. М. Абрашкевича ... » [36, арк. 7 зв.]), то однозначно оцінити викладені у «Выписи» факти про дату смерті та поховання М. М. Абрашкевича не можна. Тому зміст «Выписи» та зазначеного журналу засідання від 14 лютого 1919 року № 99 *потребує*

подальшої перевірки насамперед для того, щоб з'ясувати, у який із цих офіційних документів закралася «помилка». Крім того, непрямо про те, що ще у квітні 1919 року М. М. Абрашкевич був живий, свідчить також зміст адресованого йому листа Тюрено-карального відділу Нарком'юсту УСРР від 5 квітня 1919 року № 1024/131 [39], наведений вище. Отже, обставини часу настання смерті М. М. Абрашкевича потребують подальшого з'ясування і перевірки;

б) у якому міністерстві працював М. М. Абрашкевич на момент смерті, що сталася начебто 14 січня 1919 року?

Не зрозуміло, про яке міністерство йдеться: у складі Ради міністрів Української держави П. П. Скоропадського, що існувала до 14 грудня 1918 року, чи у складі Ради міністрів Директорії УНР, що функціонувала станом на січень 1919 року. Ураховуючи тривалість хвороби М. М. Абрашкевича, цілком можливо, що вказівка у «Выписи» на службу в Міністерстві юстиції належить до періоду гетьманату П. П. Скоропадського. Отже, *зазначені відомості потребують подальшої перевірки інших офіційних джерел.*

2.2. Фотографії М. М. Абрашкевича та його родини.

У цій статті публікуються окремі фотографії М. М. Абрашкевича з тих, що зберігаються нині в особистому архіві Ю. Д. Абрашкевича.

2.2.1. Фотографії М. М. Абрашкевича, зроблені в Одесі (орієнтовно до 1906 року). *Див. фото № 1, 2.*

2.2.2. Фотографії М. М. Абрашкевича, зроблені, очевидно, після 1906 року, коли він залишив Одесу. *Див. фото № 3, 4.*

Фото 1.

Фото 2.

Фото 3.

Фото 4.

Список використаних джерел

1. Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834–1960 роки): історико-правове дослідження. Монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : «ВД «Дакор», 2013. 1144 с.
2. Берзин П. С. Основные направления понимания уголовного права в Императорском Харьковском университете на протяжении 1804–1834 годов. *Наше право*. 2016. № 2 (100). С. 81–87.
3. Берзин П. С. Основные направления науки уголовного права в Императорском Харьковском университете в период 1804–1919 годов. І. *Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің хабаршысы [Вестник Жетысуского государственного университета им. И. Жансугурова]*. 2017. № 2. Талдықорған [Талдықорған]: І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті [Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова]. Б. [С.] 8–12.
4. Берзін П. С. Брайнін Яків Маркович (Мордухович). *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 31–32.
5. Берзін П. С. Корифей кримінального права. Історико-правовий нарис про Сергія Івановича Тихенка. *Вісник Кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 163–171; № 2. С. 123–133; № 3. С. 113–119; 2016. № 1. С. 70–74.
6. Берзін П. С. Наукова діяльність С. І. Тихенка у галузі кримінального права впродовж 1946–1968 років (на основі аналізу документів із особистого архіву С. А. Тарарухіна). *Європейські перспективи. Науково-практичний журнал*. 2014. № 1. С. 68–82.
7. Берзин П. С. Райнхарт Маурах – немецкий ученый-криминалист и уроженец Симферополя (хроника поисков фрагментов биографии в немецких источниках). *Вісник Кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 87–93.
8. Берзин П. С. Харьковская школа уголовного права (1804–1919): общая характеристика и анализ деятельности преподавателей Императорского Харьковского университета на первом этапе развития науки уголовного права (1804–1834). *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2015. № 4 [Ausgabe 04 / 2015]. S. 298–414. URL: <http://www.reos.uni-goettingen.de/wp-content/uploads/201504-298-4141.pdf>.
9. Берзин П. С. Харьковская школа уголовного права (1804–1919 годы): историко-правовое исследование: В 3-х томах. Монография / П.С. Берзин. Киев : ВД «Дакор», 2018. Том 1: Общая характеристика. Научная школа уголовного права в деятельности преподавателей Императорского Харьковского университета (1804–1834 годы). Киев : ВД «Дакор», 2018. 684 с.
10. Берзин П. В поисках храма. *Купол*. 2014. № 4 (30). С. 14–15.
11. «Весь Петроград» на 1916 год. Адресная и справочная книга г. Петрограда. Двадцать третий год издания. Под редакцией А. П. Шашковского. [Алфавитный указатель жителей города Петрограда, Гатчины, Колпина, Красного села, Ораниенбаума, Павловска, Петергофа, Сестрорецка и Царского села]. [Петроград]: Издание Т-ва А. С. Суворина – «Новое время», [1916]. С. 3.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. Х. Од. зб. 4750. Арк. 1.
13. Абрашкевич М. М. Эволюция идеи о преступлении и наказании. Публичная лекция, прочитанная 23 марта 1903 года в актовом зале Императорского Новороссийского Университета в пользу Одесского исправительного приюта для малолетних пре-

ступников (в пользу Одесского Исправительного Приюта). Одесса : «Экономическая» типография, 1903. 48 с.

14. *Адрес-календарь*. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1901 год. Издание инспекторского отдела Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. Часть I. Власти и места центрального управления и ведомства их. С.-Петербург : Сенатская типография, 1901. Столб. 588.

15. Алфавитный указатель фамилий, содержащихся в I части адрес-календаря на 1904 год. *Адрес-календарь*. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1904 год. Издание Инспекторского отдела Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. Части I и II. Часть I. С.-Петербург : Сенатская типография, 1904. С. 1.

16. Абрашкевич М. М. Прелюбодеяние с точки зрения уголовного права: Историко-догматическое исследование. Одесса : «Экономическая» типография, 1904. 666 с.

17. В Юридический факультет императорского Новороссийского университета приват-доцент М. М. Абрашкевича представление: [Отзыв о дис. прив.-доц. г. Тимофеева «История телесных наказаний в рус. праве»]. Одесса : «Экономическая» типография, 1905. 8 с.

18. Мироненко О. Від «праведного автономізму» до виникнення ідеї Конституційного суду (межа XIX–XX століть). *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 1. С. 86–99.

19. Поединок. *Русское слово*. 1908 (23 апреля).

20. Дело Тимошкина и «Речи». *Русское слово*. 1908 (27 июня).

21. Абрашкевич М. М. Новый катехизис уголовной защиты: (критические заметки). С.-Петербург : Типография М. Меркушева, 1908. 24 с.

22. Сергеич П. Искусство речи на суде. С.-Петербург : Сенатская типография, 1910. 390, II с.

23. Сергеич П. Искусство речи на суде. Москва : Юридическая литература, 1988. 384 с.

24. Сергеич П. Искусство речи на суде. Тула : Автограф, 2000. 320 с.

25. Сергеич П. Искусство речи на суде. Москва : Юрайт, 2008. 395 с.

26. Сергеич П. (П. П-в). Уголовная защита. Практические заметки. Издание второе, переработанное и дополненное. С.-Петербург : Сенатская типография, 1913. IV, 243 с.

27. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). У двох томах / Упоряд.: Шандра В. С., Бутич М. І., Глузь І. І., Франко О. О. Ред. кол. : І. Л. Бутич (відп. ред.). Том 1. 1874–1879. Київ : Наукова думка, 1994. 648 с.

28. «Весь Петроград» на 1916 год. Адресная и справочная книга г. Петрограда. Двадцать третий год издания. Под редакцией А. П. Шашковского. [Отдел I. Установления Центрального и местного управлений с подведомственными им учреждениями]. [Петроград] : Издание Т-ва А. С. Суворина «Новое время», [1916]. Столб. 454.

29. Абрашкевич М. М. Курс законоведения, читанный в С.-Петербургском Александровском институте в 1912-1913 учебном году. С.-Петербург : Литография Кровицкого, 1913. 315 с.

30. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений. Практическое руководство для судебных деятелей С. Н. Трегубова, старшего юрисконсульта Министерства юстиции, ординарного профессора Александровской военно-юридической академии и преподавателя Императорского училища правоведения. Петроград : Издание Юридического книжного склада «Право», 1915. XI, 334 с.

31. Настольная книга криминалиста-практика. Алфавитный указатель юридической литературы, разъяснений Уголовного Кассационного департамента, Общего собрания, Соединенных Присутствий I и Кассационных и I и Уголовного Кассационного департаментов Правительствующего Сената, Высшего Дисциплинарного Присутствия и циркуляров Министерства юстиции по вопросам уголовного права и судопроизводства. Составил С. Н. Трегубов, прокурор С.-Петербургского окружного суда и преподаватель в Императорском Училище правоведения. Том I. 1894–1908 г.г. [б.м., б.р.]. 708, 15 с.

32. «Весь Петроград» на 1916 год. Адресная и справочная книга г. Петрограда. Двадцать третий год издания. Под редакцией А. П. Шашковского. [Отдел I. Установления Центрального и местного управлений с подведомственными им учреждениями]. [Петроград] : Издание Т-ва А.С. Суворина «Новое время», [1916]. Столб. 278.

33. Разъяснения по вопросам административного права, преподанные по делам Первого общего собрания Правительствующего Сената, восходившим на рассмотрение консультации, при Министерстве юстиции учрежденной, за время с июня 1905 г. по июнь 1908 г. Составил И. Д. Мордухай-Болотовской, юрисконсульт Министерства юстиции. Петроград : Сенатская типография, 1909. 453 с.

34. Закон 6 апреля 1915 года об отсрочке и рассрочке исполнения обязательств и судебных решений. Текст и опыт комментария. Составил старший юрисконсульт Консультации, при Министерстве юстиции учрежденной, И. Д. Мордухай-Болотовской. Петроград : Сенатская типография, 1915. 80 с.

35. «Весь Петроград» на 1916 год. Адресная и справочная книга г. Петрограда. Двадцать третий год издания. Под редакцией А. П. Шашковского. [Алфавитный указатель жителей города Петрограда, Гатчины, Колпина, Красного села, Ораниенбаума, Павловска, Петергофа, Сестрорецка и Царского села]. С. 3.

36. Державний архів м. Києва. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 1600.

37. Выпись из метрической книги, часть первая о родившихся, за 1914 год [Копия] [рукопис чорними та синіми чорнилами, без дати складання та/або видачі цієї копії]. Особистий архів Ю. Д. Абрашкевича (Київ). 1 арк.

38. М[инистерство] Н[ародного] П[росвещения]. Ректор Университета Св. Владимира. Удостоверение [от Университета Св. Владимира Михаилу Михайловичу Абрашкевичу]. Декабря 31 дня 1918 г. № 2280. г. Киев [машинопис з рукописними вставками чорними та синіми чорнилами]. Особистий архів Ю. Д. Абрашкевича (Київ). Арк. 1.

39. УССР. Рабоче-Крестьянское Правительство Украины. Народный Комиссариат Юстиции. Тюр[емно-] Кар[ательный] отдел. Профессору М. М. Абрашкевичу /Бульварно-Кудрявская у[лица.] Народная Аудитория/. 5 апреля 1919 г. № 1024/131. г. Киев [Лист] [машинопис з рукописними вставками чорними чорнилами]. Особистий архів Ю. Д. Абрашкевича (Київ). Арк. 1.

40. Выпись из метрической книги, часть третья, с умерших, за 1919 года. Копия [1920 года, в Киеве № 3] [машинопис з рукописними вставками чорними чорнилами, 1920 р.]. Особистий архів Ю. Д. Абрашкевича (Київ). Арк. 1.

P. Berzin,
*Doctor of Law,
Professor of the Department of Criminal Law
and Criminology of the Law Faculty of the Taras
Shevchenko National University of Kyiv*

FORGOTTEN MIKHAYLO MIKHAILOVICH ABRASHKEVICH. ANALYSIS OF NEW ARCHIVAL MATERIALS ABOUT PRIVATE-DOCTOR IN ODESA AND KYIV, WHICH MAKE MORE QUESTIONS

In the article light up basic directions scientific-pedagogical activity of M. M. Abrashkevich, related to science of criminal law during 1903–1919. The contribution of this scientist is determined to development of the indicated science on the basis of the archived sources.

On the basis of archive sources fragments of biography and scientific activity of criminal law scientist M. M. Abrashkevich is described. Sources that served as the basis for the biography is described. The author traced the connection of M. M. Abrashkevich with Odesa during the period until 1920, and described his scientific views and publications.

The information in the reference and of the historiographical sources do not give a complete picture of the life of the Kyiv period M. M. Abrashkevich.

M. M. Abrashkevich scientific activity has been associated with the work in the field of criminal law dogma, sociology of criminal law, theory of crimes and punishments, criminal jurisprudence. Considerable attention is paid M. M. Abrashkevich moral foundations of criminal law.

The main scientific teaching was connected with the history of the influence of society and moral foundations on foundations of criminal law. The main provisions of his scientific work consists in the moral foundations of criminal law and formed the basis of criminal dogmatic position determining penal policy. They are also bound by its ideas about the history of the formation of the science and practice of criminal law.

Keywords: *M. M. Abrashkevich; criminal law; science; scientific activity; history of development.*

Надійшла до редакції 06.12.2018

УДК 340.155.4(929) Рейнбот

Чисніков В. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
Державного науково-дослідного
інституту МВС України

ВІКТОР РЕЙНБОТ – МІНІСТР УРЯДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Розглянуто життєвий шлях і службову діяльність відомого правника Віктора Євгеновича Рейнбота (1869–1956 рр.), який у серпні-грудні 1918 р. входив до складу урядів Української Держави спершу як товариш міністра внутрішніх справ, у другому уряді Ф. А. Лизогуба – міністр внутрішніх справ, а за прем'єрства С. М. Гербеля – міністр юстиції, на посаді якого опікувався реформою та законодавчим забезпеченням діяльності тюремної системи.

Ключові слова: В. Є. Рейнбот; Українська Держава; гетьман П. П. Скоропадський; уряд.

Рассмотрены жизненный путь и служебная деятельность известного юриста Виктора Евгеньевича Рейнбота (1869–1956 гг.), который в августе-декабре 1918 г. во времена гетманства П. П. Скоропадского входил в состав правительства сначала как товарищ министра внутренних дел, во втором правительстве Ф. А. Лизогуба – министр внутренних дел, а во времена премьерства С. Н. Гербеля – министр юстиции, на должности которого занимался реформой и законодательным обеспечением деятельности тюремной системы.

Ключевые слова: В. Е. Рейнбот; Украинская Держава; гетман П. П. Скоропадский; правительство.

Постановка проблеми. Вивчення історичного досвіду функціонування вітчизняних державних інституцій неможливе без вивчення діяльності її керівників. У всі часи саме особа керівника певного відомства держави найбільш суттєво впливала на характер його діяльності, місце в системі державного управління, авторитетність у суспільстві тощо. Був серед таких керівників і Віктор Євгенович Рейнбот (1869–1956 рр.), який у серпні-грудні 1918 р. входив

до складу урядів Української Держави, очолював Міністерство внутрішніх справ та Міністерство юстиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна історіографія про життєвий шлях і службову діяльність В. Є. Рейнбота вкрай незначна і була вперше презентована автором довідковими статтями в енциклопедичних виданнях [1]. Згодом його нарис про В. Є. Рейнбота як міністра внутрішніх справ Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського

з'явився в першому томі збірки «Міністерство внутрішніх справ: події, керівники, документи та матеріали» [2, с. 186–189]. 2016 року побачила світ ґрунтовна праця Р. Я. Пирога «Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір», у якій вміщено розділи про В. Є. Рейнбота як міністра внутрішніх справ та міністра юстиції [3].

Згадка про В. Є. Рейнбота як очільника Головного тюремного управління Міністерства судових справ у першому уряді Ф. А. Лизогуба є в монографії О. В. Тимошука [4, с. 373]. Але, як нещодавно з'ясовано автором, це твердження не відповідає дійсності. Серед сучасних праць, де фігурує прізвище колишнього міністра юстиції гетьманського уряду В. Є. Рейнбота, заслуговує уваги стаття історика В. Р. Мараєва [5]. Спогади В. Є. Рейнбота «Четыре месяца пребывания в кресле гетманского министра. Записки бывшего министра», що зберігаються в Державному архіві РФ, та матеріали щодо затримання та допитів членів уряду, у тому числі й В. Є. Рейнбота, Верховною слідчою комісією Директорії опубліковано в збірці «Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918» [6].

Постановка завдання. Мета статті – доповнити й уточнити деякі обставини біографії В. Є. Рейнбота, акцентуючи увагу на його діяльності як керівника МВС та Міністерства юстиції Української Держави, та визначити його роль у проведенні реформ тюремної системи.

Виклад основного матеріалу. Віктор Євгенович Рейнбот народився 13 (1) червня 1869 р. в с. Василівці Бреусовської волості Кобеляцького повіту Полтавської губернії у дворянській родині обрусілих німців.

Віросповідання, як зазначалося в його формулярному списку, був євангелістсько-лютеранського. Його батько, Євген Антонович Рейнбот (1821–1905 рр.), працював помічником старшого цензора іноземної цензури Міністерства закордонних справ і дослужився до «генеральського» чину – дійсного статського радника. У с. Василівці він мав родовий маєток, у якому проживав після виходу на пенсію, та 1090 десятин землі, а також 500 десятин у Чорноморському окрузі. Євген Антонович був попечителем лікарні Приказу суспільного призиріння в м. Кременчук та обирався повітовим предводителем дворянства.

Крім Віктора, у землевласника Рейнбота було ще двоє синів: Олександр – майбутній член Ради міністрів фінансів та Павло, який став присяжним повіреним, юрисконсультом Міністерства народної освіти і членом ЦК партії «Союзу 17 жовтня» (октябристів).

У травні 1890 р. Віктор Рейнбот закінчив Імператорське училище правознавства в Петербурзі і з чином колезького секретаря призначений на службу до Міністерства юстиції з відрядженням до канцелярії першого департаменту Сенату. Завдяки своїм природним здібностям, старанності та сумлінності, а також неймовірній працездатності, молодий правник досить швидко просувався службовою драбиною.

У листопаді наступного року його перевели кандидатом на судові посади при прокурорі Харківської судової палати, а згодом призначили помічником секретаря названої установи. На цій посаді він прослужив майже два роки, а у квітні 1894 р. призначений судовим слід-

чим 2-ї ділянки Пирятинського повіту Лубенського окружного суду Полтавської губернії. Прокурор Харківської судової палати Закревський, який рекомендував В. Є. Рейнбота на цю посаду, доповідав міністерському керівництву, що «...названий Рейнбот має відмінні здібності та моральні якості, а також видатні обдарування і він повністю підготовлений для успішного виконання обов'язків судового слідчого» [2, с. 186–187].

Судовим слідчим Віктор Євгенович пропрацював усього чотири місяці, але цього було достатньо, щоб призначити його товаришем (заступником) прокурора Усть-Медведицького окружного суду. Характеризуючи свого підлеглого, прокурор Харківської судової палати С. П. Давидов у рапорті від 11 серпня 1894 р. зазначав: «...Рейнбот, незважаючи на те, що на посаді судового слідчого перебуває короткий час, але, як за відгуком колишнього прокурора Харківської судової палати таємного радника Закревського, так і за моїм власним з ним ознайомленням, набув достатні знання для прокурорської посади, обіймаючи тривалий час посаду помічника секретаря прокурора Харківської судової палати, а за блискучими своїми здібностями буде одним з найкращих товаришів прокурора всього округу Харківської судової палати» [2, с. 187].

Надії, які покладало на нього керівництво, Віктор Євгенович виправдав з честю і вже через півроку, у березні 1895 р., отримав підвищення по службі та був призначений товаришем прокурора Полтавського окружного суду.

Блискучу характеристику своєї діяльності на посаді товариша прокурора Полтавського окружного суду

В. Є. Рейнбот отримав після проведення наприкінці 1895 р. ревізії цієї установи. Прокурор з нагляду Полтавського окружного суду в акті ревізії, зокрема, писав, що «товариш прокурора Рейнбот, незважаючи на свою молодість і нетривалість служби колецьким секретарем, повинен вважатися одним з найкращих товаришів окружного суду. Він має видатні здібності, які, дякуючи шляхетному вихованню і природній порядності, прекрасно поєднує». Далі ревізор констатував, що письмові роботи Рейнбота відрізняються зрілою обдуманістю і прекрасним викладенням. Він досить уважно ставиться до попередніх розслідувань, що проводяться на його ділянці, і пильно стежить за діями чинів поліції, дає їм корисні вказівки щодо провадження дізнань. Завдяки виключно його енергії вдалося виявити низку неправильних і навіть злочинних дій чинів Кременчуцької міської поліції. Унаслідок цього губернатор запропонував поліцмейстеру залишити службу і порушити переслідування щодо пристава. «У публічній діяльності, – пише далі прокурор, – Рейнбот має дуже заavidну репутацію. Канцелярський порядок, включаючи книги-наряди і наглядове провадження, не примушують бажати нічого кращого» [2, с. 187].

Прокурорська служба В. Є. Рейнбота на Полтавщині продовжувалася понад два роки, а в листопаді 1897 р. він отримав нове призначення – до Володимирського окружного суду на аналогічну посаду. Згодом йому довелося служити товаришем прокурора Московського і Петербурзького окружних судів, а в лютому 1904 р. він призначений прокурором Єлецкого окружного суду. Прокурором з

нагляду Віктор Євгенович працював також у Костромському, Нижньогородському та Либавському окружних судах. Упродовж 1914–1917 рр. обіймав посаду голови Петроградського окружного суду. За багаторічну бездоганну службу В. Є. Рейнбот нагороджений багатьма орденами та медалями і досяг чину дійсного статського радника, який йому присвоєно в січні 1912 р.

Щодо сімейного стану, то Віктор Євгенович, як зазначалося в його формулярному списку про службу (1916 р.), був одружений із розлученою потомственою дворянкою Софією Андріївною Вигурою (дівоче прізвище Шульц), православного віросповідання. Від спільного життя вони мали сина Андрія, 1902 року народження.

Після Лютневої буржуазної революції у вересні 1917 р. Тимчасовий уряд призначив В. Є. Рейнбота заступником обер-прокурора кримінального касаційного департаменту Правительствующого сенату [3, с. 136]. Улітку 1917 р. його допитували як свідка члени Надзвичайної слідчої комісії Тимчасового уряду, які розслідували злочинні дії вищих чинів самодержавного ладу.

На початку серпня 1918 р. родина Рейнботів «після дев'ятимісячних страждань в Советах» приїздить до України, збираючись відпочити в родовому маєтку на Полтавщині. Про своє прибуття до Києва Віктор Євгенович писав: «...Выехал из Петрограда я около 2 августа 1918 г... По дороге я остановился в Киеве. Здесь я обратился к своим знакомым сослуживцам по Петрограду А. Н. Романову и Завадскому с целью узнать, нет ли для меня подходящей службы. Они ничего подходящего мне не мог-

ли предложить, и я решил ехать в деревню. До выезда меня позвал министр внутренних дел И. Кистяковский, которого я раньше не знал и не видел, и предложил мне должность товарища министра внутренних дел».

У бесіді з міністром Рейнбот досить чітко висловив свої погляди на державне управління: «абсолютная «самостийность» Украины должна быть всецело поддерживаемая, доколе не возродится правовая Россия. Тогда взаимоотношения Украины и Великороссии сами собою возвратятся к единству с известным автономизмом Малороссии [...] Необходимо полностью использовать нынешний украинский национализм, чтобы его противопоставить течениям большевизма,рывающимся из-за советской границы» [6, с. 65].

Слід також зазначити, що в січні 1919 р. під час допиту в слідчій комісії В. Є. Рейнбот щодо мети свого урядування пояснював: «Я считал необходимым работать для поддержания существовавшего тогда порядка впредь до изменения такового законно созданным Украинский Сеймом. Цель нашего уряда заключалась в том, чтоб создать работоспособные аппараты управления, которые могли быть использованы в будущем» [6, с. 781]. Отже, праве крило уряду Ф. А. Лизогуба, до якого належав І. О. Кістяківський і, природно, призначені ним заступники, на відміну від попередніх урядів Центральної Ради, було більше зосереджено на встановленні «твердої влади на основі законності», а не на проголошенні гасел за невизначеності нормативно-правового регулювання.

Рада Міністрів 10 серпня схвалила подання міністра внутрішніх

справ І. О. Кістяківського про призначення В. Є. Рейнбота тимчасово виконуючим обов'язки товариша (заступника) міністра, а 12 серпня він офіційно призначений на посаду товариша міністра [3, с. 136]. В. Є. Рейнбот опікувався департаментами поліції (варти) та загальних справ [6, с. 66].

З огляду на спогади В. Є. Рейнбота та відомості, які він особисто надав під час допиту 16 січня 1919 р., необхідно заперечити О. В. Тимошуку, який, посиляючись, на аркуш 3 архівної справи 218, фонду 1064, опис 1 ЦДАВО України, наголошував, що «4 червня 1918 р. В. Рейнбот... очолював тюремні інституції...», [4, с. 373, 447]. Під час перегляду автором справи 218 «Про закон про асигнування в розпорядження начальника Головного Тюремного управління 35 777 карб. на вироблення планів будинків усіх місць замкнення» встановлено, що подання до Ради Міністрів від 4 червня 1918 р. підписано Міністром судових справ М. П. Чубинським і начальником Головного Тюремного управління А. Г. Вязловим. [7].

На посаді товариша міністра В. Є. Рейнбот пробув два місяці. Після відставки І. О. Кістяківського він отримав портфель міністра внутрішніх справ у новому уряді Ф. А. Лизогуба. З приводу цього призначення сучасники зазначали, що «кандидатура Рейнбота була прийнята, як чисто ділова і тимчасова». Гетьман П. П. Скоропадський у своїх спогадах писав, що в новому уряді «українці страшно хотіли, щоб міністром внутрішніх справ був хто-небудь з них, але самі ж вони не могли мені указати підходящого кандидата, тому на Рейнботі тимчасово й зупинилися» [8, с. 296].

Міністерство внутрішніх справ В. Є. Рейнбот очолював усього три тижні. Його приймальня знаходилася в Палаці на вулиці Олександрівській, 8, і, згідно з Повним довідником-показчиком урядових місць і осіб Української Держави, виданим у Києві 1918 р., прийомними днями в нього були вівторок (з 13 до 14.30 год.) і п'ятниця (з 13 до 15 год.). Охочі могли також зателефонувати до кабінету міністра за номером 5-11 [2, с. 188].

14 листопада 1918 р. в наступному «федералістському» кабінеті міністрів, очолюваному С. М. Гербе-лем, Віктор Євгенович отримав посаду міністра юстиції й одночасно став Генеральним прокурором Української Держави.

Після відречення П. П. Скоропадського від влади і його втечі до Німеччини значна кількість гетьманського уряду залишилася в Києві. Серед них був і экс-міністр юстиції В. Є. Рейнбот. 18 грудня січові стрільці заарештували його разом з групою колишніх міністрів та вищих урядовців Української Держави (С. Гербель, А. Ржелецький, С. Варун-Секрет та ін.). Спочатку їх утримували під домашнім арештом у готелі «Версаль» у центрі Києва, а згодом перевели до Лук'янівської в'язниці. 21 грудня Директорія створила Верховну слідчу комісію з розслідування діяльності уряду Скоропадського, яку очолив міністр юстиції УНР С. Шелухін. Працювала вона в будинку на вулиці Великій Володимирській, 56. Раніше там діяв Державний Сенат Української Держави, а ще раніше – київський військовий окружний суд [5].

Усім арештованим колишнім урядовцям висунули звинувачення у спробі «скасувати українську держав-

ність і прилучити Україну до Московської (Російської) держави озброєною силою, а також розбити тією силою українські народні маси, які повстали для захисту незалежності, державності й суверенності Української Народньої Республіки». Характерно, що під час допитів відповідати українською мовою на запитання слідчих спромігся лише один з экс-міністрів. Решта просто не володіла нею на належному рівні. Так, В. Є. Рейнбот відверто заявив: «Я затрудняюсь выражаться на украинській мові и буду давать объяснения на русском языке» [6, с. 780]. Він, як і всі його товариші, категорично відкидав пред'явлені йому звинувачення і на допитах намагався довести, що діяв винятково в інтересах Української Держави. Доречно буде зазначити, що жоден з экс-урядовців не намагався виправдатися шляхом перекладання провини на своїх колег.

У січні 1919 р., через евакуацію столиці перед більшовицьким наступом, заарештованих відправили спочатку до Вінниці, потім до Жмеринки і, зрештою, до Кам'янця-Подільського. Але судового процесу над ними провести не встигли. Події першої половини 1919 р. склалися таким чином, що під загрозою опинилося власне існування УНР. Наприкінці березня Верховна слідча комісія була евакуйована до Рівного, залишивши в'язнів у Кам'янець-Подільській тюрмі. І лише 11 квітня Рада народних міністрів УНР згадала про них і доручила міністрові юстиції «вжити заходів, до як найскорішого проведення суду над особами, про яких проведено верховною слідчою комісією слідство» [5].

Але тут, як зазначає В. Р. Мараєв, «з'ясувався приголомшливий факт: двома днями раніше

прокурор Кам'янецького окружного суду Нестеровський звільнив арештантів. Свої дії він аргументував тим, що, по-перше, під час переведення їх до місцевої в'язниці не було надано постанови про арешт, а по-друге, їм загрожувала небезпека з боку більшовиків. Після звільнення п'ятеро осіб – Сергій Гербель, Віктор Рейнбот, Микола Гаврилов, Сергій Варун-Секрет і Георгій Ненарокомов – виїхали до Хотина, що контролювався румунами [...] Оскільки відшукати колишніх заарештованих не вдалося, 23 жовтня 1919-го уряд УНР під керівництвом Ісаака Мазепи ухвалив рішення про скасування Верховної слідчої комісії. Як і слід було чекати, майже всі звільнені урядовці ... пов'язали свою долю з російським Білим рухом і, в подальшому, з російською політичною еміграцією» [5]. За спогадами В. К. Винниченка, у квітні 1919 р. новий голова Ради народних міністрів Директорії С. С. Остапенко «тихенько, без гвалту і без усяких постанов звільнив в'язнів. Вони були посаджені у вагон і відвезені до Одеси» [9, с. 278].

Улітку 1920 р. Віктор Євгенович разом з дружиною та військами Антанти на лінійному пароплаві «Генерал Алексеев» залишили Севастополь. Після емігрантських блукань по Європі вони опинилися у Франції. Працюючи в Парижі банківським службовцем, колишній міністр брав активну участь у громадському житті російських емігрантів. Він був членом Союзу російських адвокатів, Союзу колишніх діячів судового відомства, Комітету каси взаємодопомоги правознавців, входив до складу Об'єднання колишніх вихованців Імператорського училища правознавства. У Парижі вийшли друком

його спогади «Четыре месяца в кресле министра гетманского правительства. Записки бывшего министра», у яких ішлося про перебування автора на посадах товариша та міністра внутрішніх справ, а пізніше міністра юстиції у складі урядів гетьмана П. П. Скоропадського.

В останні роки життя В. Є. Рейнбот мешкав на півдні Франції, у красивому курортному містечку Ніцца департаменту Приморські Альпи. Він продовжував займатися громадською діяльністю – був членом Гуртка ревнителів російського минулого, де часто виступав з доповідями щодо актуальних питань російської еміграції (про справу агента ДПУ співачки Н. В. Плевецької, розстріл російського імператора Миколи II, петлюрівські тюрми тощо). У 1954 р. Віктор Євгенович обраний до правління Руського дому в Жуан-ле-Пен. На одному з публічних зібрань його доповідь була присвячена 90-річчю прийняття Судових статутів. У 1955 р. брав участь у святкуванні 200-річчя з дня заснування Московського університету. За спогадами сучасників, В. Є. Рейнбот захоплювався грою в шахи й багато часу віддавав вивченню теорії шахової гри [10].

Слід зазначити, що в Ніцці знайшли політичний притулок чимало російських емігрантів, змушених залишити батьківщину після громадянської війни. Наприклад, там тривалий час проживав Василь Іванович Лебедев (1868–1930 рр.) – відомий російський криміналіст, перший керівник і один з організаторів

загальнодержавної мережі сисної поліції Російської імперії, якого В. Є. Рейнбот добре знав і спілкувався з ним як товариш прокурора та прокурор Петербурзького окружного суду. Гадаємо, що це спілкування продовжувалося і на чужині.

Свого колишнього співвітчизника Віктор Євгенович пережив на чверть століття. Помер В. Є. Рейнбот 6 червня 1956 р., на вісімдесят сьомому році життя, і похований на місцевому Російському кладовищі поряд з дружиною, яка пішла з життя 5 листопада 1941 р.

Висновки. Таким чином, нами уточнено окремі віхи професійної кар'єри В. Є. Рейнбота в урядах Української Держави, зокрема спростовано попереднє твердження, що він у червні 1918 р. керував тюремними інстанціями. Головним здобутком В. Є. Рейнбота, який очолював в урядах Ф. А. Лизогуба та С. М. Гребеля Міністерство внутрішніх справ (жовтень) та Міністерство юстиції (листопад–грудень), було встановлення режиму законності, а щодо нормативного регламентування діяльності тюремної системи – підготовка та ухвалення Закону про встановлення штатів губернських тюремних інспекцій та окремих місць замкнення, що завершив нормативну регламентацію засад діяльності тюремних органів та установ та постанови Ради Міністрів про призначення збільшених пенсій колишнім працівникам Головного управління місць замкнення та їх сім'ям.

Список використаних джерел

1. Чисніков В. М. Рейнбот Віктор Євгенович. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.». Т. 5 (П-С). 2003.

С. 276; його ж. Рейнбот Віктор Євгенович. Енциклопедія історії України: В 10 т. Т. 9 (Прил.-С) (гол. ред. В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2012. С. 72; його ж. Надії виправдав сповна. *Іменем закону*. 2012. 12 вересня (№ 38).

2. Чисніков В. М. Рейнбот Віктор Євгенович. Міністерство внутрішніх справ України : події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): У 8-ми томах. Т. 1. Міністерство внутрішніх справ за доби УНР та Української держави (1917–1920 рр.) / Авт. кол. М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко, В. М. Чисніков та інші. Київ, 2012. 686 с.

3. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського : персональний вимір. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.

4. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.) : монографія. Харків, 2000. 462 с.

5. Мараєв В. «Гетьманські рептилії». Як Директорія хотіла попередників під суд віддати. URL : http://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/-getmanski-reptiliyi-yak-direktoriya-hotila-poperednikov-31012019200000.

6. Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год : Сборник документов / Отв. ред. и отв. сост. О. К. Иванцова ; сост. Е. В. Балущкина, Н. В. Григорчук и др. Москва : Политическая энциклопедия, 2014. 1087 с.

7. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 3-Ззв.

8. Скоропадський П. П. Спогади. Київ ; Філадельфія, 1995. 493 с.

9. Винниченко В. Відродження нації. У 3-х частинах. Ч. III. Київ-Відень, 1920. 542 с.

10. Незабытые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917–1997, т. 6, кн. 1 (Пос-Скр). Москва, 2005. С. 363

V. Chysnikov,

*Doctor of Law, Associate Professor, Chief
Researcher of the State Scientific-Research
Institute of the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine*

VIKTOR REINBOT – MINISTER OF THE GOVERNMENTS OF THE UKRAINIAN STATE IN THE PERIOD OF THE HETMANAT OF PAVLO SKOROPADSKYI

The life and activities of the well-known lawyer Viktor Reinbot (1869–1956) is described in the article. Since August till December of 1918 he was the member of the governments of the Ukrainian State. First, he was the Deputy Minister of Internal Affairs. In the Government of F. Lizogub he became the Minister of Internal Affairs and in the Government of S. Gerbel he was appointed the Minister of Justice, who was responsible for the reforms and legislative support of the prison system.

V. Reinbot was born on June, 13 (1) 1869 in the noble Russified German family. In 1890 he graduated from the Imperial School of Law and was appointed to serve at the Ministry of Justice. He worked at the district courts of the Poltava and Kharkiv provinces. Then he served as the deputy prosecutor of the Moscow and St. Petersburg district courts.

In summer of 1918 V. Reinbot arrived to Ukraine. The Minister of Internal Affairs I. Kistiakivskyi offered him to be the Deputy Minister. On August 12, 1918 he was officially appointed to that post. V. Reinbot was engaged in the general affairs of the Ministry and in managing the police departments.

After the resignation of I. Kistiakivsky he became the Minister of Internal Affairs in the Government of F. Lizogub. On November 14, 1918 V. Reinbot became the Minister of Justice in the Government of S. Gerbel. At the same time he was the General Prosecutor of the Ukrainian State. On November 28, 1918 the important departmental legislative act was adopted, namely the «Law on the staff list of the provincial prison inspections and the Mykolayiv prison inspection, as well as the staff list of the prison departments of Ukraine». The law approved the system and staffing of the penal establishments. It assigned to allocate the necessary funds for the prison staff's salary and for some other expenses. Besides, the Resolution of the Council of Ministers on the increased pensions to former employees and their families of the Central Department on Prisons was adopted.

In summer of 1920 V. Reinbot with his wife left the country. In exile he lived in the south of France. He died on June 6, 1956.

Keywords: *V. Reinbot; Ukrainian State; Hetman P. Skoropadskyi; Government.*

Надійшла до редакції 07.12.2018

УДК 340.15; 316.334.4; 343.811

Музика І. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

КОНЦЕПЦІЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ АКАДЕМІКА О. О. МАЛИНОВСЬКОГО: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто основні здобутки академіка О. О. Малиновського щодо застосування соціологічних методів у галузі виправно-трудового права. Висвітлено запропонований ученим соціологічний підхід до досліджень проблем правової соціалізації особистості, умов і причин злочинності та особистості злочинців, до вироблення карної політики тощо. Розкрито особливості розробленої академіком методики емпіричних соціологічних досліджень у галузі виправно-трудового права та його пропозиції щодо правової соціалізації злочинців як одного з основних завдань пенітенціарної системи.

Ключові слова: історія юридичної науки; О. О. Малиновський; соціологія права; пенітенціарна система.

В статье рассмотрены основные достижения академика И. А. Малиновского по применению социологических методов в области исправительно-трудового права. Освещен предложенный ученым социологический подход к исследованиям проблем правовой социализации личности, условий и причин преступности и личности преступников, к разработке уголовной политики и др. Раскрыты особенности разработанной академиком методики эмпирических социологических исследований в области исправительно-трудового права и его предложения по правовой социализации преступников как одной из основных задач пенитенциарной системы.

Ключевые слова: история юридической науки; И. А. Малиновский; социология права; пенитенциарная система.

Постановка проблеми. Наукова спадщина О. О. Малиновського на кілька десятиліть випередила сучасну йому науку і залишається актуальною й досі. Розглядаючи людину як головний об'єкт соціологічних досліджень, учений розробив власну систему методів емпіричних соціологічних досліджень у галузі виправно-трудового права. Особливий інтерес становлять його концепції соціологі-

чних досліджень особистості злочинця і причин злочинності, а також пропозиції щодо правової соціалізації злочинців як одного з основних завдань пенітенціарної системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Докладно використання методології соціологічних досліджень в розробці академіком О. О. Малиновським проблем виправно-трудового права та пенітенціарної системи не

досліджувалося. На окремі аспекти окресленої проблематики, висвітлені в працях ученого, звернуто увагу такими науковцями, як Т. І. Бондарук, С. В. Оверчук, І. Г. Богатирьов, І. І. Журова та деякими іншими авторами.

Постановка завдання. Дослідити висвітлені в працях академіка О. О. Малиновського в рамках соціологічного підходу до вивчення права проблеми правової соціалізації особистості та особистості злочинців, вироблення карної політики, засад виправно-трудоного права, організації пенітенціарної системи тощо. Розкрити особливості розробленої ученим методології, методик та організації емпіричних соціологічних досліджень серед правопорушників та осіб, що відбувають покарання.

Виклад основного матеріалу. Академік Всеукраїнської академії наук (ВУАН) О. О. Малиновський у нарисі «Про студії над злочинністю та злочинцями» (1927 р.) писав про позитивні наслідки вивчення злочинності та злочинців представниками соціологічної школи [1, с. 63]. Наукові установи, зазначав учений, у Бельгії, Італії, Франції, США, Аргентині та Португалії вивчають злочинність і злочинців, поміж іншим, і з соціологічного погляду. Але західні соціологічні школи переважно вивчають біопсихологічні особливості злочинців (психічні розлади, алкоголізм, наркоманію, загальні та венеричні захворювання тощо). Водночас, наголошував О. О. Малиновський, «умови суспільного життя мають більше значення, ніж особливості біопсихічного характеру [...] Основна ж причина злочинів – соціально-економічні умови [...] Отже, треба з'ясовувати, які саме соціально-економічні умови спричиняють

злочинність і доводять людей до злочинів, чи, інакше кажучи, треба, поруч з біологічним обслідуванням [...] соціологічно обслідувати злочинність і злочинців» [1, с. 64–65].

Розглядаючи злочин як наслідок соціально-економічних умов, учений уважав неприпустимим трактувати покарання як помсту злочинцю і пропонував замість кари вживати заходів соціального захисту, ліквідуючи поволі соціально-економічні умови, які спричинили злочини. Тому, наголошував він, і потрібні соціологічні дослідження, щоб правильно обрати заходи соціального захисту проти конкретних злочинців [1, с. 66].

Найдавнішим видом соціального захисту, зауважував учений, є кара – репресія щодо злочинця, щоб помститися йому за минуле. Злочинців карали за злочини, що вони вчиняли, але злочинність не зменшувалася, а навпаки, збільшувалася. Через те поряд з покаранням злочинців потрібні засоби боротьби з можливими кандидатами в злочинці або так звані засоби соціального захисту. Зокрема, наголошував учений, боротьбу зі злочинністю треба обернути на боротьбу із соціальними умовами, що її викликають.

Ця думка, підкреслював О. О. Малиновський, висловлена цілком ясно і виразно у вченнях карно-соціологічної школи. Протягом історії людства в теорії і на практиці вироблено три категорії засобів для боротьби зі злочинністю, засобів соціального захисту від злочинів: «кари, засоби соціального захисту у стислому розумінні слова, або засоби соціального захисту від небезпечного стану, й соціальні реформи. Основою вживання засобів соціального

захисту є небезпечний стан злочинця, їх суть – піклування про злочинця, створення таких умов його життя, за яких він не міг би шкодити суспільству» [2].

У зв'язку із цим учений пропонував зазначати в Кримінальному кодексі, якою саме небезпекою різні злочини і злочинці загрожують суспільству, і класифікувати злочинців та злочини з урахуванням їх суспільної небезпеки. Від рівня цієї небезпеки мають залежати класифікації заходів соціального захисту від злочинців з урахуванням впливу цих заходів на особу злочинця. Такі класифікації, наголошував учений, потребують наукового розроблення в майбутньому. Вироки суду мають виноситися на підставі наукового вивчення злочинця, а не «на підставі красномовства сторін (прокурора і адвоката)». Такі вирoki мусять передбачати вживання заходів соціального захисту судово-виправного та медичного характеру [1, с. 67–71].

Суд, зазначав О. О. Малиновський, не має змоги вивчити особу злочинця протягом короткочасного судового процесу. Таке вивчення можливе лише у виправно-трудовах установах, де злочинці перебувають тривалий час. Цей обов'язок в УСРР покладено на Розподільчі комісії та Дозорчі комісії, начальника БУПРу, завідувача робітною частиною, лікаря та на співробітників культосвітньої частини. Окремі групи в'язнів доручалися вчителю-вихователю, який вивчав особу і вдачу в'язнів, доглядав за відносинами між ними, за їх поведінкою під час примусової праці, шкільних і позашкільних робіт, а також у вільний від роботи і праці час. Наслідки своїх спостережень учителі-вихователі мали запи-

сувати в спеціальних аркушах-характеристиках і в окремих журналах. Але, за браком кадрів, скаржився учений, ці норми не можна було виконати, тому з 1926 р. стали застосовувати спрощену систему записів для ознайомлення з особою злочинця [1, с. 67–68].

Нові правила передбачали заповнення анкет чотирьох видів. У першій мали міститися дані про особу злочинця: ім'я, вік, місце проживання, родинне становище, освіта, професія, судимість, тощо, унесені на підставі власних свідчень і документів засудженого. У другій – докладні відомості про судимість, освіту, професію та соціальне становище з метою визначення ставлення до в'язня в розумінні ізоляції, примусової праці, культпросвітніх робіт. Ці дані мали вноситися на підставі ознайомлення з в'язнем під час відвідин працівниками адміністрації місць ув'язнення, доки в'язень перебував у карантині.

Третя анкета мала бути індивідуальним листом початкового обстеження й містила відповіді на 53 питання, зокрема, «про виховання, походження, родинний та матеріальний стан, професію, партійність, судимість, спадковість, стан психічного і фізичного здоров'я, уживання наркотиків, статеву сферу, інтелектуальну сферу, вольову сферу, звички за час ув'язнення – позитивні (до суспільно корисної праці, до соціально-правничого життя) і негативні (проти громадськості, дармоїдство, наркотизм, розпуста), сферу емоціональну, нахили, схильності, поведінку під час призначення ув'язнення і відношення до обслідування». Після того, як заповнено всі анкетні питання, мав робитися загальний ви-

сненок про особу в'язня і про бажані заходи виправно-трудового впливу шкільної освіти, суспільно-політичного виховання, професійного навчання.

Четверта анкета, яка була індивідуальним листом повторного обстеження, заповнювалася кожні три місяці і містила відомості про зміни, які сталися в характеристиці особистості в'язня під впливом перебування в місці ув'язнення. Вона вміщувала 26 питань, зокрема, про працю в'язня (яка саме праця, як працює, скільки заробляє), про його участь у культпросвітній роботі, про дисциплінарні провини і заходи дисциплінарного впливу, пільги, що надавалися в'язневі, про сфери – інтелектуальну, емоціональну і вольову, про те, як відбилося на в'язневі перебування в місці ув'язнення (татуювання, тюремний жаргон, з ким приятелює тощо). Питання про стан здоров'я та спадковість у листках заповнював лікар. Відповіді на всі інші питання записували вчителі-вихователі, які, крім показів в'язнів і своїх власних спостережень, мали послуговуватися свідченнями документів, а також думкою інших співробітників місць ув'язнення [1, с. 68–69].

Якби всі ці анкети заповнювалися правдивими і точними відомостями, наголошував учений, вони б містили багатющий і точний матеріал для вивчення злочинності і злочинців. Для соціологічного вивчення злочинності і злочинців, стверджував учений, «необхідно створити спеціальні наукові установи, що складаються зі спеціалістів, наукові висновки яких повинні бути ґрунтом для визначення режиму в радянсь-

ких виправно-трудовах установах» [1, с. 70–71].

Найвдалішим кроком у цьому напрямі вчений вважав створення в березні 1925 р. республіканської наукової установи – Державного інституту для вивчення злочинності і злочинців у Москві. Зокрема, у Положенні про Інститут від 1 жовтня 1925 р. визначалися такі основні його завдання: «1) з'ясувати причини та умови, що викликають злочинність або сприяють розвиткові злочинності загалом і окремих злочинців, зокрема; 2) вивчати успішність тих метод, що їх уживають, борючись проти злочинності, а так само – чи доречні певні заходи соціального захисту; 3) розробляти питання карної політики взагалі і пенітенціарної зокрема; 4) вивчати окремих осіб (злочинців), що цікаві дослідникам явищ злочинності; 5) вивчати окремі заходи поправно-трудового впливу на в'язнів. З метою виконання цих завдань Інститут поділявся на секції: соціально-економічну, пенітенціарну, біопсихологічну і криміналістичну» [1, с. 73].

Зокрема, соціально-економічна секція досліджувала злочинність як суспільно-економічне явище, а саме: з'ясовувала, які соціально-економічні умови спричиняють злочинність та сприяють її розвиткові. Такі ж завдання ставилися і перед пенітенціарною секцією, яка, крім того, розробляла питання карної і пенітенціарної політики, з'ясовувала успішність методів боротьби зі злочинністю та окремих заходів соціального захисту [1, с. 73].

О. О. Малиновський підкреслював важливість практичного застосування результатів соціологічно-наукових досліджень не лише в бо-

ротьбі зі злочинністю, а й у процесі підготовки персоналу місць ув'язнення. Проблему підготовки персоналу як важливу умову правової соціалізації в'язнів колоній учений порушував і в коментарях до проекту виправно-трудоного кодексу [3, с. 53–64]. Зокрема, наголошував, що інститут вихователів на практиці виявився мертвонародженим. Не фахівці вихователі, спеціально призначені для цієї справи, а все оточення ув'язненого здатне здійснювати на нього виховний вплив, стверджував учений. Під цим кутом зору всі службовці місць ув'язнення мусять бути вихователями: і начальник, і завідувачі окремими частинами, і завідувачі майстерень, і інструктори, і вчителі, і навіть наглядачі. Попередні помисли, на думку академіка, слід виправити у новому ВТК, зокрема відмовитися від вихователів, а завідувача навчально-виховної частини назвати завідувачем культпросвіти і дати йому помічників для шкільних і позашкільних занять. Необхідно також поновити педагогічну колегію, включивши до неї, крім вільнонайманих службовців, виборних представників від ув'язнених [3, с. 60–61].

Важливим аспектом мети покарання, на думку правознавця, є пристосування злочинця до умов співіснування шляхом виправно-трудоного впливу, що досягається примусовою працею та культпросвітньою роботою [4]. Велике значення О. О. Малиновський надавав виправно-виховному впливу праці, насамперед, праці в майстернях. Він підкреслював, що «в'язні лише у виключних випадках можуть направлятися на зовнішні роботи та роботи по господарству, оскільки затрата робочих сил по господарству не може здійс-

нювати виховного впливу» [3, с. 60]. Ув'язненим, які працюють у майстернях, на його думку, слід надати право через своїх уповноважених брати участь у розробленні такси заробітної плати за підрядні та понадурочні роботи. Одним з ефективних способів пропаганди колективної праці, на думку вченого, могли б стати періодичні збори ув'язнених. Правознавець також вважав доцільною організацію товариських судів для розгляду справ про порушення етики ув'язнених [3, с. 63].

Поряд з примусовою працею, іншим важливим засобом виправно-виховного впливу на ув'язнених, він визнавав культпросвітню роботу. Як позитивну рису проекту ВТК він відзначав закріплення в ньому завдання культпросвітньої роботи: підвищення інтелектуального рівня і «громадянського розвитку» шляхом засвоєння знань загальноосвітніх, професійних та підвищення політичної грамотності. Значним недоліком учений вважав ігнорування авторами проекту кодексу виховного значення мистецтва. О. О. Малиновський пропонував доповнити відповідні статті проекту вказівками на те, що завдання культпросвітньої роботи полягає також у розвитку художнього смаку, розвитку і задоволенні почуття витонченості шляхом долучення до музики, сценічного мистецтва, художньої літератури, образотворчого мистецтва. Одним з важливих шляхів правової соціалізації злочинців учений вбачав розвиток інституту самоврядування ув'язнених [3, с. 60–61, 63]. Саме низький рівень культури населення, на думку О. О. Малиновського, не дозволяє ефективно вирішити проблеми боротьби зі злочинністю. У своєму що-

деннику 19 січня 1921 р. він записав висновок, що «нам ще далеко до комунізму. Комунізм передбачає повну відмову від егоїстичних інтересів: один за всіх і всі за одного; не для себе, а для загального блага. Але такий настрій повинен бути всезагальним, що є можливим лише за умови високого рівня культури. Ми ще не доросли до цього. Не буде хтось сумлінно працювати, якщо бачить, що інші ухиляються від роботи. Тому необхідна відрядна оплата». Тим самим він заперечив можливість комуністичного ладу [6, с. 114].

Зокрема, він зазначав, що, крім прав особистих, які належать кожному ув'язненому, за ув'язненими слід визнати право на самоврядування. На його думку, ув'язнені лише у виключних випадках можуть розглядатися як окремі мешканці місць ув'язнення (такими можуть бути лише ізольовані від товаришів по ув'язненню). За загальним правилом ув'язнені разом працюють у майстернях і по господарству, навчаються в школі і користуються різними культурно-освітніми закладами, у них спільна доля і спільні інтереси. «І, якщо ув'язненим, після відбуття покарання, належить стати в ряди трудящих і вести життя, яке вимагає самоврядування, то не можна ставити їх в ув'язненні в штучні умови, які не відповідають умовам вільного життя» [3, с. 63].

Також О. О. Малиновський пропонував закріпити в проекті нового виправно-трудоного кодексу інститут старост, який історично утворився на практиці. На старост, які обираються ув'язненими, а не призначаються начальством, мали покладатися обов'язки нагляду за дотриманням порядку, підтриманням чистоти,

ведення обліку виданого ув'язненим речового забезпечення, розподілу продовольства, яке видається ув'язненим. Старостам має бути надане право порушувати клопотання і робити заяви від імені ув'язнених. Одним з ефективних способів пропаганди колективної праці, на думку вченого, могли б стати періодичні збори ув'язнених для заслуховування звітів про стан відповідного місця ув'язнення. Правознавець також вважав доцільним організацію товариських судів для розгляду справ про порушення етики ув'язнених.

Ці та інші думки і пропозиції академіка О. О. Малиновського розвинуті в його монографії «Радянські поправчо-трудоі установи порівнюючи з буржуазними тюрмами» [5]. Зокрема, соціологічно-правові погляди ученого покладено в основу його напрацювань у галузі теорії покарань, концепцій запобігання і зниження рівня злочинності та правової соціалізації особистості.

Як зазначає учений у вступі до монографії, однією з основних проблем роботи є розроблення концепції соціального захисту від злочинів. О. О. Малиновський пояснював існування злочинності як явища соціальними, насамперед економічними, причинами і умовами життя суспільства. Утім, виходячи з класових позицій, він вважав, що злочинність як соціальне явище зникне після заміни капіталістичного ладу на соціалістичний унаслідок поступової ліквідації соціальних чинників та умов, що її породжують (класового суспільства, приватної власності та породженої нею соціальної нерівності, корупції та бюрократизму державного апарату тощо). Зокрема, викоріненню злочинності, на думку ученого, мала

сприяти політика радянської влади – господарська, фінансова, житлова, культурно-просвітницька, а також охорона праці і здоров'я.

Допоки не знищені соціально причини злочинності, зазначав учений, радянська влада мусить боротися зі злочинами репресивними методами. Кара й інші засоби соціального захисту зберігаються, але їх характер, системи й умови застосування змінюються.

Також у вступі до монографії О. О. Малиновський торкається соціальної мети покарання, яке він вважає оборонним засобом, спрямованим на захист республіки від злочинів та запобігання їм. Мета загально-запобіжних заходів, хоч і межує з метою залякування, усе ж, наголошує учений, суттєво відрізняється від неї. Зокрема, у соціалістичному суспільстві головною метою кари й інших заходів соціального захисту стає виправлення злочинця. Таке виправлення, на думку О. О. Малиновського, слід розуміти не як цілковите моральне переродження злочинця, а як перетворення його з суспільного ворога на корисного або, принаймні, нешкідливого громадянина. Досягти цього можна шляхом викорінення рис характеру, що призвели до злочину, та розвитку таких звичок і властивостей, які мають силу утримувати від злочину. Після виходу на волю колишній злочинець залишається, з огляду суворой моралі, людиною лихою, він не співчуває сучасному суспільному й політичному ладові, але він вже нездатен заподіювати злочини, а здатен поважати сучасні порядки суспільного життя, не порушувати їх. У цьому разі можна вважати, що злочинець соціально переродився, його виправлено, він уже не

являє собою соціально небезпечного елементу.

Оскільки виправлення злочинця вимагає трудового й культурно-освітнього впливу на ув'язненого, О. О. Малиновський, з метою ефективного перевиховання злочинця, радить запровадити практику вивчення соціологічних характеристик особистості злочинця, без чого неможливо правильно визначити засоби соціального захисту. Причому слід ураховувати не лише яким був злочинець, якою небезпекою загрожував він суспільству під час заподіяння злочину, яким способом пристосувати його до умов трудового спільного життя й усунути небезпеку скоєння злочинів у майбутньому, а також те, яким він став під впливом застосованих засобів соціального захисту.

Учений пропонував закріпити ці нові в пенітенціарній справі віяння в Конституції, Земельному, Карному (Кримінальному) та Поправчо-Трудовому (Виправно-трудоному) кодексах.

Одним з важливих засобів соціального впливу на особу злочинця О. О. Малиновський вважав поділ місць ув'язнення на види. Зокрема, він пропонував утримувати окремо осіб, що перебувають під слідством, і засуджених злочинців; повнолітніх і неповнолітніх; неповнолітніх злочинців та дітей-безпритульних; дорослих і здорових та слабких, хворих або психічно невірноважених осіб; чоловіків та жінок.

Учений надавав великого значення соціологічним аспектам характеристики особистості злочинців у своїй оцінці систем ув'язнення. Зокрема, стверджував він, самотнє ув'язнення або ж заборона в'язням

розмовляти між собою суперечить соціальній природі людини, яка є творінням суспільним. Загальне ув'язнення також має свої позитивні та негативні риси. Позитивні – задоволення соціальних потреб людини, практика колективної праці й колективних розваг. Негативні – «отарне, хлівне життя зграї, а не общини з його грубими розвагами та неминучим впливом злих на добрих». Тому, робив висновок О. О. Малиновський, треба відмовитися від системи повного спільного ув'язнення й перейти до неповного, тобто надати в'язням окремі камери для сну, відпочинку та для вільного від примусових та інших занять часу.

Окремий розділ монографії «Підготовка службовців по місцях ув'язнення» був присвячений, зокрема, проблемам наукової і теоретичної підготовки службовців пенітенціарної системи з використанням досвіду західноєвропейських країн, а також проблемам створення системи пенітенціарної освіти та розроблення концепції пенітенціарної етики.

На думку вченого, надбання соціологічної школи кримінального права, що зародилася в надрах буржуазного суспільства, мали бути розвинені радянською школою кримінального права, яка стояла на принципі, що злочин є наслідком соціально-економічних умов. А тому

ув'язнений вважався громадянином, тимчасово позбавленим деяких прав, що з часом повертається до суспільства трудящих. Через це завданням позбавлення волі він вважав пристосування ув'язненого до умов трудового спільного життя. Таке завдання передбачало розвиток його самодіяльності й ініціативи.

Таким чином, виступаючи прихильником соціологічного підходу до вивчення права, О. О. Малиновський обґрунтував необхідність проведення соціологічних досліджень проблем правової соціалізації особистості, умов і причин злочинності та особистості злочинців, у виробленні карної політики та засад виправно-трудоного права тощо. Він був одним з піонерів серед вітчизняних науковців щодо розроблення методології, методик та організації емпіричних соціологічних досліджень серед правопорушників та осіб, що відбувають покарання. Зокрема, запропонував конкретні методики спостереження, документування, збору та обробки первинної індивідуальної інформації, зупинитися на яких більш докладно не дозволив обсяг цієї публікації. Більшість його ідей і пропозицій, як видається, є значним внеском у розвиток вітчизняної соціології права і пенітенціаристики та залишаються актуальними і в наш час.

Список використаних джерел

1. Малиновський О. О. Про студії над злочинністю та злочинцями. *Збірник Соціально-Економічного Відділу ВУАН*. Т. V–VI. Київ, 1927. С. 63.
2. Малиновський О. О. Кара й засоби соціального захисту. *Збірник Соціально-Економічного Відділу ВУАН*. 1926. Т.14. С. 97–104.
3. Малиновський О. О. Проект Исправительно-Трудового Кодекса. *Право и жизнь*. 1924. Т. 5–6. С. 53–64.

4. Малиновский О. О. Карательная политика Советской власти и «исправительно-трудовой кодекс». *Право и жизнь*. 1925. №1. С. 62–70.
5. Малиновський О. О. Радянські поправчо-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами. Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1928. 229 с.
6. Оверчук С. В. Пенитенциарная система сквозь призму взглядов И. А. Малиновского. *Наукова, просвітницька, громадська та політична спадщина академіка І. Малиновського і сьогодення* : матеріали І Міжнародного науково-практичного семінару : [м. Острог, 16 березня 2012 р.]. Острог : Видавництво Острозького Національного університету, 2012. С. 113–116.

I. Muzyka,
*Candidate of Law, Associate Professor,
Senior Research Fellow of the Institute of
State and Law them V. Koretsky of the
National Academy of Sciences of Ukraine*

O. MALINOVSKY'S CONCEPT OF THE PENITENTIAL SYSTEM: SOCIOLOGICAL ASPECT

The article deals with the main achievements of academician O. Malinovsky concerning the application of sociological methods in the field of penitentiary law. The proposed sociological approach to researches of the problems of legal socialization of the personality, the conditions and causes of crime and the identity of criminals, to the development of criminal policy and the principles of penitentiary law, etc., is presented. The peculiarities of the methodology developed by the academician of empirical sociological research in the field of penitentiary law and its proposals on the legal socialization of criminals as one of the main tasks of the penitentiary system are revealed.

O. Malinovsky substantiated the necessity of carrying out sociological research on the problems of legal socialization of the individual, the conditions and causes of crime and the identity of criminals, the criminal policy and the principles of penitentiary law, etc. He was one of the pioneers among domestic scientists to develop methodologies, techniques and organization of empirical sociological research among offenders and persons serving sentences.

O. Malinovsky, considering the person as the main object of sociological research, developed his own system of methods of empirical sociological research in the field of penitentiary law.

O. Malinovsky's scientific heritage in the field of penitentiary law has, for several decades, outpaced his contemporary science and remains relevant to this day.

Keywords: *history of legal science; O. Malinovsky; sociology of law; penal law; penitentiary system.*

Надійшла до редакції 16.12.2018

УДК 340.15:351.746.1(477)

Окіпнюк В. Т.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Національної академії
Служби безпеки України

ЮРИДИЧНИЙ СТАТУС МІСЦЬ УТРИМАННЯ ЗААРЕШТОВАНИХ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УРСР (1929–1953 РОКИ): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті характеризуються юридичні акти, які регулювали діяльність місць утримання заарештованих в органах державної безпеки УРСР у період тоталітарного режиму. Визначено основні організаційні форми їх функціонування, зміни у відомчій підпорядкованості. Проаналізовано внутрішній розпорядок і тюремний режим, установлений для заарештованих.

Ключові слова: внутрішні тюрми; внутрішні тюремні камери; органи державної безпеки; затримані; заарештовані; підслідні.

В статті характеризуються юридические акты, которые регулируют деятельность мест содержания арестованных в органах государственной безопасности УССР в период тоталитарного режима. Определены основные организационные формы их функционирования, изменения в ведомственном подчинении. Проанализировано внутренний распорядок и тюремный режим, установленный для арестованных.

Ключевые слова: внутренние тюрьмы; внутренние тюремные камеры; органы государственной безопасности; задержанные; арестованные; подследственные.

Постановка проблеми. У період панування в Україні упродовж 1929–1953 рр. радянської тоталітарної системи органи державної безпеки були наділені широкими повноваженнями щодо реалізації створеного партійно-державною верхівкою СРСР механізму масових політичних репресій. У цьому механізмі важливу роль відігравали установи з утримання заарештованих осіб, які існували в органах державної безпеки. Їх юридичний статус та особливості функціонування залишаються малодослідженими в історико-правовій літературі. З огляду на це зазначена

проблема є актуальною для сучасної вітчизняної історико-правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика механізму масових політичних репресій в Україні у період тоталітаризму розглядалася в працях І. Б. Усенка, О. М. Мироненка, О. П. Бенька, І. Г. Біласа, О. М. Шармар, В. В. Россіхіна, Г. Я. Савчин та інших. Однак у них юридичний статус та особливості функціонування місць утримання заарештованих в органах державної безпеки як окрема наукова проблема не висвітлювалися.

Постановка завдання. Метою статті є юридичний аналіз нормативних актів, які визначали юридичний статус і регулювали функціонування місць утримання заарештованих в органах державної безпеки УРСР у період тоталітарного режиму (1929–1953 рр.).

Виклад основного матеріалу. Органи державної безпеки УСРР як органи, що проводили дізнання та попереднє слідство, мали право застосовувати до підозрюваних осіб арешт як запобіжний захід. У 1920-ті рр. організація утримання заарештованих здійснювалася комендатурами та спеціальними тюремними підвідділами місцевих органів ДПУ. З початком масових репресій у 1930-ті рр. кількість осіб, заарештованих органами державної безпеки, значно збільшилася. Тому для забезпечення потреб оперативно-слідчої діяльності виникла необхідність детального врегулювання юридичного статусу місць утримання заарештованих осіб, які перебували під слідством в органах державної безпеки. Наказом НКВС СРСР № 00112 від 15 березня 1937 р. введено в дію Положення про тюрми ГУДБ НКВС СРСР для утримання підслідних і Правила внутрішнього розпорядку в тюрмах ГУДБ НКВС СРСР для підслідних [1, арк. 164–172].

Ці тюрми створювалися при НКВС СРСР і УНКВС республік, країв і областей для утримання осіб, які перебували під слідством і судом у справах ГУДБ (УДБ УНКВС), з метою створення режиму повної ізоляції їх від зовнішнього світу. Тюрми перебували в централізованому підпорядкуванні 10-го відділу ГУДБ НКВС СРСР. Прийняття заарештованих відбувалося цілодобово на підставі ордера органу НКВС, який мав право

здійснювати арешти, або письмового розпорядження керівництва НКВС СРСР, ГУДБ НКВС СРСР, УНКВС республік, країв і областей. На кожному заарештовану особу заводилася особова тюремна справа та заповнювалася облікова картка. Здійснювався особистий обшук і обшук речей заарештованого, проводилася санітарна обробка осіб. Допити заарештованих осіб та очні ставки проводилися в приміщенні тюрми у спеціально обладнаних для цього ізольованих кімнатах або в приміщеннях відділів ГУДБ-УДБ, які вели справу заарештованого. Після винесення судового вироку або рішення особливої наради при НКВС СРСР заарештованих осіб переводили в місця позбавлення волі або звільняли.

Режим утримання заарештованих у тюрмах був дуже суворим. Заарештовані були позбавлені можливості реалізації більшості конституційних прав. За порушення правил внутрішнього розпорядку тюрми до них згідно з Положенням могли бути застосовані такі дисциплінарні стягнення, як позбавлення прогулянок, переведення в одиночну камеру або в карцер на строк до 5 днів, заборона користування грошима, які є на рахунку заарештованого, та книгами з тюремної бібліотеки на строк до 15 днів. Зазначені покарання в разі «образливої словесної або письмової заяви» чи інших «образливих витівок» заарештованого дозволялося збільшувати до 20 днів – щодо позбавлення прогулянок і переведення у карцер, а щодо інших стягнень – до двох місяців. До заарештованих, які «бешкетували», допускалося застосування гамівної сорочки.

Згідно з наказом НКВС СРСР № 00839 від 28 липня 1939 р. введе-

но в дію нове Положення про тюрми НКВС для утримання підслідних [2, арк. 154–182]. Внутрішній режим для заарештованих осіб став ще більш жорстким. Зокрема, відповідно до наказу НКВС СРСР № 001453 від 21 листопада 1940 р. розширено перелік дисциплінарних покарань за порушення тюремного режиму. До них додавалися такі види, як позачергове чергування з прибирання камери на строк до 7 діб, позбавлення права листування, побачень з рідними та отримання продуктових передач на строк до одного місяця та деякі інші. При накладенні дисциплінарного стягнення дозволялося застосування принципу колективної відповідальності, коли співкамерники відмовлялися назвати порушника режиму [3, арк. 164–165].

Хоча Положення називалося про тюрми для утримання підслідних, але воно застосовувалося також до тимчасово затриманих осіб, щодо яких не було санкції прокурора про обрання арешту як запобіжного заходу та, відповідно, порушеної кримінальної справи. Особливості юридичного оформлення перебування у внутрішніх тюрмах органів державної безпеки осіб цієї категорії визначено набагато пізніше, у 1944 р., з прийняттям Положення про внутрішні тюрми та ВТК НКДБ СРСР.

Крім того, на додаток до Положення про тюрми НКВС для утримання підслідних і для внесення до них змін було прийнято окремі акти, які стосувалися як загальних питань внутрішнього режиму, так і особливостей його застосування для підслідних певних категорій. Це, насамперед, наказ НКВС СРСР № 0411 від 14 грудня 1939 р., який регулював режим утримання ув'язнених і охо-

рони тюрем [3, арк. 110–151], інструкція по санітарній службі тюрем НКВС Союзу РСР, оголошена наказом НКВС СРСР № 0457 від 23 жовтня 1940 р. [3, арк. 50–100], та інструкція про режим утримання неповнолітніх правопорушників у тюрмах НКВС для підслідних, уведена в дію наказом НКВС СРСР № 0284 від 9 липня 1940 р. [3, арк. 37–40]

Так, тюремний режим для неповнолітніх осіб, які потрапляли в тюрми НКВС для підслідних, мав бути «частково пом'якшеним» порівняно з дорослими ув'язненими, а також передбачати проведення «культурно-виховної роботи». Для цього вводилися посади штатних вихователів, які підпорядковувалися начальнику та політруку тюрми, і мали бути, насамперед, «політично підготовленими» і володіти основами «марксизму-ленінізму».

«Пом'якшений» режим для неповнолітніх осіб виявлявся в тому, що вони розміщувалися в найбільш пристосованих для утримання камерах, як правило в окремих корпусах тюрми, не більше 10–15 осіб у кожній, з розрахунку не менше ніж 2,5 м² площі на особу.

Неповнолітні підслідні, порівняно з дорослими, мали додаткові права щодо листування, зустрічей з рідними, отримання продуктових, речових і грошових передач, побачень з адвокатом. У камерах, де утримувалися більше ніж 5 неповнолітніх, дозволялось обирати старосту, який затверджувався адміністрацією і мав допомагати тюремному персоналу в підтриманні тюремного режиму та сприяти вихователям у проведенні «культурно-виховної» роботи. Остання включала проведення навчальних занять, масову

виховну роботу та організоване проведення ігор і фізкультурних заходів. Навчальні заняття були спрямовані на ліквідацію безграмотності серед неповнолітніх заарештованих та вивчення окремих дисциплін за програмою неповної середньої школи (географії, історії, арифметики та інших). Масова виховна робота зводилася переважно до бесід на політичні теми та колективного читання в камерах газет, журналів і художньої літератури. Основними формами фізкультурної роботи інструкція вважала проведення зарядки в камерах, турнірів з шахів і шашок, організацію різноманітних спортивних ігор у дворі для прогулянок під керівництвом вихователя.

Утім, у випадках злісного порушення неповнолітніми тюремного режиму та встановленого внутрішнього розпорядку владою начальника тюрми до них могли бути застосовані досить суворі стягнення – позбавлення листування, побачень і передач строком до одного місяця, переведення в камеру-ізолятор на строк до 5 діб, а в разі камерного бунту – застосування води з пожежного гідранта. Разом з тим неповнолітніх не могли карати карцером та використовувати щодо них гамівні сорочки.

Особливий юридичний статус, дещо відмінний від внутрішніх тюрем і ВТК, мали слідчі ізолятори, які були створені відповідно до наказу НКВС СРСР № 001167 від 2 жовтня 1939 р. у виправно-трудових таборах НКВС СРСР [4, арк. 216–219]. Слідчі ізолятори підпорядковувалися 3-м відділам таборів НКВС. У них мали утримуватися ув'язнені особи, які перебували під слідством, а також ті із засуджених, хто оскаржив свій вирок у касаційному порядку. Внутріш-

ній режим у слідчих ізоляторах був подібним до режиму, який установлювався для внутрішніх тюрем і ВТК.

Разом з тим 14 грудня 1939 р. наказом НКВС СРСР № 001477 оголошено Положення про тюрми ГУДБ НКВС СРСР для утримання засуджених [2, арк. 298–312]. Ці тюрми, на відміну від внутрішніх тюрем ГУДБ, були установами відбування покарання тюремного типу для осіб, обвинувальні вирoki стосовно яких уже набрали законної сили.

Зміни в підпорядкованості тюрем органів державної безпеки для утримання підслідних відбулися на початку 1941 р., після створення НКДБ СРСР і НКДБ УРСР. Відповідно до спільного наказу НКДБ СРСР і НКВС СРСР № 03/0115 від 6 березня 1941 р. з відання Тюремного управління НКВС СРСР і тюремних управлінь, відділів і відділень НКВС-УНКВС, окружних, міських і районних відділів НКВС внутрішні тюрми і внутрішні тюремні камери (далі – ВТК) передано в підпорядкування 2-го відділу НКДБ СРСР і 2-х відділів НКДБ-УНКДБ [3, арк. 176].

Наступним спільним наказом НКВС СРСР і НКДБ СРСР № 108/25 від 20 травня 1941 р. врегульовано взаємовідносини органів НКВС і НКДБ на місцях у питаннях утримання ув'язнених у тюрмах. У тих містах, де органи НКДБ не мали внутрішніх тюрем або ВТК, заарештовані, які проходили у справах НКДБ, мали безперешкодно прийматися в тюрми НКВС з дотриманням для них умов ізоляції, передбачених наказом НКВС СРСР № 00839 від 28 липня 1939 р. Тюрми НКВС були зобов'язані приймати заарештованих органами НКДБ осіб і в тих містах, де функціонували внутрішні тюрми і ВТК НКДБ, якщо

останні були переповнені і не могли вмістити всіх затриманих. Водночас із тюрем НКВС до внутрішніх тюрем і ВТК НКДБ могли передаватись особи, засуджені до вищої міри покарання, якщо для їх утримання в загальних тюрмах не було створено належних умов. Порядок конвоювання заарештованих на допити, судові засідання, відправлення в табори після засудження встановлювався за погодженням керівництва органів НКВС і НКДБ. Продовольче та речове забезпечення осіб, які утримувались у внутрішніх тюрмах і ВТК НКДБ, тимчасово здійснювалося через тюремні управління, відділи, відділення НКВС-УНКВС. Зазначена процедура утримання заарештованих у тюрмах НКВС поширювалася також на осіб, які були затримані органами військової контррозвідки [3, арк.177–178].

Багато уваги було звернуто на питання охорони тюрем, запобігання втечам заарештованих як з тюремних приміщень, так і з-під варти під час конвоювання до судових установ. Заступником наркома внутрішніх справ СРСР затверджено циркуляр Головного тюремного управління НКВС СРСР № 109 від 21 квітня 1940 р. щодо посилення заходів, спрямованих на припинення втеч ув'язнених з тюрем НКВС-УНКВС. Зокрема, у ньому наголошувалося на необхідності дотримання вимог наказів НКВС СРСР № 0411 від 14 грудня 1939 р. про організацію служби тюремного нагляду та зовнішньої охорони тюрем і № 001288 від 26 жовтня 1939 р. – про розслідування випадку кожної втечі та віддання винних осіб до суду військового трибуналу. Наказувалося посилити тюремний режим, вимагати від

ув'язнених «беззаперечної покорності волі наглядача», провести повне комплектування штатного складу тюрем, активізувати агентурну роботу серед тюремного персоналу та ув'язнених з метою попередження запланованих втеч, використовувати технічні заходи для охорони тюрем тощо [3, арк. 8–10].

Дуже близьким за змістом до згаданого циркуляру був наказ НКДБ СРСР № 00215 від 31 травня 1941 р. «Про заходи по боротьбі з втечами ув'язнених з внутрішніх тюрем і внутрішніх тюремних камер і будівель НКДБ-УНКДБ» [3, арк.191–192]. У ньому також пропонувалося здійснити перевірку тюрем, зміцнити дисципліну серед особового складу наглядачів, проводити ретельне розслідування втеч ув'язнених і притягати до суворої відповідальності винних осіб. Водночас заборонялося залишати в приміщеннях НКДБ-УНКДБ заарештованих під охороною вахтерів і співробітників, а після завершення допиту повертати їх у встановленому порядку до тюрми за місцем утримання.

З метою посилення контролю та централізації обліку в загально-союзному масштабі заарештованих і ув'язнених осіб відповідно до наказу НКДБ СРСР № 00204 від 28 травня 1941 р. вводилися єдині форми реєстрації та обліку осіб, які були піддані арешту: особова справа, анкета, облікова картка для централізованого обліку злочинців, дактилоскопічна картка, «сигналітична фотографія». За новими формами мала бути проведена перереєстрація заарештованих осіб, які утримувались у внутрішніх тюрмах і ВТК НКДБ-УНКДБ. Загальне керівництво цією роботою покладалося на 1-й спецвідділ НКВС

СРСР і 1-ші спецвідділи НКВС-УНКВС. Наказом № 00204 затверджено такі документи: інструкцію з проведення перереєстрації ув'язнених, які утримуються у внутрішніх тюрмах і ВТК НКДБ СРСР; форми обліку; настановлення 1-го спецвідділу НКВС СРСР зі складання облікових документів на злочинців, які реєструються [3, арк. 179–190]. Цей наказ повністю ігнорував принцип презумпції невинуватості, об'єднуючи в єдину систему реєстрацію різні категорії учасників кримінального процесу – як підозрюваних у вчиненні злочину, так і вже засуджених осіб.

Відновлення діяльності на території України радянських органів державної безпеки в період Другої світової війни супроводжувалося поновленням у їх системі місць утримання заарештованих і відповідними змінами в юридичному регулюванні функціонування останніх. Наказ НКДБ СРСР № 00299 від 16 жовтня 1943 р. нагадував, що на всіх осіб, які були тимчасово затримані за підозрою в учиненні злочину та перебували у внутрішніх тюрмах НКДБ СРСР і його місцевих органів, відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства протягом 48 годин із санкції відповідного прокурора мало бути оформлено арешт або проведено звільнення таких осіб. Зазначалося, що на майбутнє прийняття тимчасово затриманих осіб до внутрішніх тюрем НКДБ СРСР, НКДБ союзних республік, УНКДБ, транспортних і водних відділів НКДБ дозволялося тільки за наказами наркомів внутрішніх справ і державної безпеки СРСР, за письмовим розпорядженням їх заступників, начальників ГУКР «Смерш» НКО і НКВМФ, наркомів державної безпеки

союзних республік, начальників УНКДБ і їх заступників, а також начальників транспортних і водних відділів НКДБ та їх заступників [3, арк. 197].

Відповідно до наказу НКДБ СРСР № 00101 від 22 березня 1944 р. затверджено Положення про внутрішні тюрми та ВТК НКДБ СРСР і Правила внутрішнього розпорядку для ув'язнених, які утримуються у тюрмах НКДБ [3, арк. 198–207]. Нове Положення в питаннях, що стосувалися порядку прийняття, режиму утримання ув'язнених, охорони тюрем принципово не відрізнялося від попереднього, але водночас мало певну новизну. Зокрема, було чітко виписано категорії осіб, які могли перебувати у внутрішніх тюрмах і ВТК НКДБ – підслідні ув'язнені органів НКДБ і засуджені особи, які були викликані з місць позбавлення волі для проведення слідства в новій справі, додаткового розслідування або для оперативних потреб. Утримання у внутрішніх тюрмах НКДБ осіб, заарештованих органами НКВС, прокуратури та суду, дозволялося в кожному окремому випадку з дозволу начальника органу НКДБ, при якому знаходилася внутрішня тюрма.

Серед інших новел Положення можна назвати окремий розділ, присвячений утриманню тимчасово затриманих осіб, норми якого ґрунтувалися на вимогах кримінально-процесуального законодавства та згаданого раніше наказу НКДБ СРСР № 00299 від 16 жовтня 1943 р. Це, напевно, було пов'язано з тим, що в питаннях обрання запобіжних заходів щодо підозрюваних, як правильно зазначає Г. Я. Савчин, залишення на волі під заставу чи підписку про

невийзд органами слідства практично не застосовувалося [5, арк. 11].

Крім того, у рамках відповідного розділу Положення визначено також статус ВТК, які створювалися винятково для утримання підслідних осіб при окружних, міських і великих районних відділах НКДБ, при деяких транспортних і водних відділах НКДБ за умови відсутності в цій місцевості внутрішньої тюрми НКДБ або загальної тюрми НКВС.

Зазнала змін підпорядкованість внутрішніх тюрем і ВТК. Вони вважалися самостійними структурними частинами органів НКДБ, які перебували під керівництвом начальника органу НКДБ і начальника відділу «А» НКДБ-УНКДБ. ВТК транспортних і водних відділів НКДБ підпорядковувалися 3-му управлінню НКДБ СРСР. Загальне керівництво всіма тюрмами і ВТК у системі органів державної безпеки здійснював відділ «А» НКДБ СРСР, який розробляв інструкції з тюремної роботи та контролював їх застосування на місцях. Внутрішні тюрми поділялися залежно від місця розташування на три категорії, а ВТК – на дві.

У повоєнний час уведено нові норми харчування ув'язнених у внутрішніх тюрмах НКДБ-УНКДБ. Це затвердив наказ НКДБ СРСР № 00476 від 29 листопада 1945 р., яким скасовано попередній наказ НКВС СРСР № 00660–1943 р. із цих питань. Окремі норми забезпечення визначалися для звичайних ув'язнених, хворих, неповнолітніх і дітей ясельного віку. Установлювалися також норми пайка, який видавався на час слідкування звільненим з тюрем [3, арк. 227–229а].

Висновки. Таким чином, у період тоталітарного режиму місця

утримання заарештованих осіб в органах державної безпеки перебували в підпорядкуванні спочатку комендатур органів ДПУ, згодом – Тюремного управління, відділів і відділень НКВС-УНКВС, а після створення НКДБ – у віданні спочатку 2-го відділу НКДБ СРСР і 2-х відділів НКДБ-УНКДБ, а згодом відділу «А» НКДБ СРСР і його місцевих органів. Основними організаційними формами місць утримання заарештованих із середини 1930-х рр. стали внутрішні тюрми та ВТК. Юридичний статус місць утримання підслідних в органах державної безпеки був урегульований низкою відомчих підзаконних актів, які приймалися на зміну один одному. Насамперед, це Положення, затверджені наказами НКВС-НКДБ СРСР 1937 р, 1939 р. і 1944 р., а також прийняті на додаток до них правила та інструкції щодо внутрішнього розпорядку, тюремного режиму, системи охорони тюрем, норм харчування та санітарного забезпечення тощо.

Окрему категорію місць утримання осіб, які перебували під слідством в органах державної безпеки, становили слідчі ізолятори, створені з 1939 р. у виправно-трудових таборах НКВС. Останні призначалися для засуджених осіб, стосовно яких велося слідство або які подали касаційні скарги на вироки судових чи позасудових установ. Слідчі ізолятори за внутрішнім режимом перебування підслідних не мали принципових відмінностей від внутрішніх тюрем і ВТК.

У внутрішніх тюрмах і ВТК нехтувався принцип презумпції невинуватості, оскільки особи, заарештовані органами державної безпеки, уже з моменту затримання розглядалися як злочинці. Внутрішній режим

утримання осіб, які перебували під слідством і вина яких ще не була доведена і встановлена судом, суттєво не відрізнявся від режиму в місцях позбавлення волі, встановленого для засуджених.

Список використаних джерел

1. ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 7 (СРСР).
2. ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 201 (СРСР).
3. ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 16 (СРСР).
4. ГДА СБ України. Ф. 9. Спр. 5 (СРСР).
5. Савчин Г. Я. Радянська система виконання покарань у західних областях України (1944–1953 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 20 с.

V. Okipniuk,
*Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of Theory
and History of State and Law of the National
Academy of the Security Service of Ukraine*

LEGAL STATUS OF RECOVERY OF PROCEEDINGS IN THE STATE SECURITY BODIES OF THE USSR (1929-1953 YEARS): HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article describes the legal acts regulating the activity of places of detention of arrested in the organs of state security of the Ukrainian SSR during the totalitarian regime. In particular, it was approved during 1937–1944 by the orders of the NKVD and the NKGB of the USSR on the provisions of the internal prisons and adopted in their development and supplements other regulations that regulate the organization of the internal regime, external security, sanitary, food and property provision of the arrested and the investigators. It was found that since the mid-1930s, the main organizational forms of functioning of the places of those arrested in the state security organs were internal prisons and internal prison cameras.

During the investigated period there were changes in the subordination of these institutions. As part of the NKVD, they were subject to the Chief Prison Department and the prison departments and the NKVD-UNKVD branch, and after the establishment of the NKDB of the USSR – the 2nd departments of the NKDB-UNKDB, and subsequently the Division «А» of the NKDB of the USSR and its local authorities. Internal disposition and prison regime in places of detention were strict and violated the constitutional rights and freedoms of citizens.

Keyword: *internal prisons; internal prison cells; state security bodies; detainees; arrested persons; persons under investigation.*

Надійшла до редакції 11.12.2018

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.81(091)

Бараш Є. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
начальник Інституту кримінально-
виконавчої служби

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ СИСТЕМИ ХАРКІВЩИНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано засади організації діяльності та шляхи реформування виправно-трудоної системи у 50–60-х роках ХХ століття, простежено реалізацію новел виправно-трудоного законодавства на прикладі органів та установ виконання покарань Харківської області УРСР.

Ключові слова: виправно-трудова система; Харківська область УРСР; виправно-трудова колонія, виправлення та перевиховання злочинців.

В статтє проанализированы принципы организации деятельности и пути реформирования исправительно-трудоной системы в 50–60-х годах ХХ века, исследована практика их реализации на примере органов и учреждений исполнения наказаний Харьковской области УССР.

Ключевые слова: исправительно-трудова система; Харьковская область УССР; исправительно-трудова колония, исправление и перевоспитание преступников.

Постановка проблеми. У процесі реформування системи виконання покарань вивчення будь-якого досвіду, зокрема й історичного, набуває не лише теоретичного, а й практичного значення. Карколомні зміни, що відбулись у радянській виправно-трудої системі у повоєнний період у 50–60-х роках ХХ століття, дають ключ до розуміння вихідних засад, які надалі стали основою діяльності органів та установ виконання покарань УРСР.

Науковий аналіз засад діяльності радянської виправно-трудої

системи вимагає виваженого підходу задля визначення витоків, першоджерел, тенденцій і перспектив розвитку кримінально-виконавчої системи України. Це особливо важливо в умовах її реформування і докорінної зміни.

Вихідні засади побудови кримінально-виконавчої системи були сформовані за радянських часів, тому концепція та структура діяльності відповідних органів і установ були спрямовані на реалізацію завдань тогочасної держави і мали виправно-трудоу спрямованість [1, с. 302].

Дотепер окремі елементи такої побудови залишилися в діяльності органів і установ і сучасний стан розбудови демократичної, правової держави, основною цінністю якої є людина, її права та свободи [2, с. 329, 380], вимагає об'єктивного вивчення й оцінки засад діяльності виправно-трудової системи УРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблематика широко представлена радянською історіографією. Класикою стали праці О. Л. Ременсона, Є. Г. Ширвіндта, Б. С. Утевського, М. О. Стручкова, які побачили світ у досліджуваній період і були першими фаховими науковими розвідками в царині радянського виправно-трудового права. Загально-союзні тенденції реформування виправно-трудової системи залишаються предметом уваги російських теоретиків та істориків кримінально-виконавчої системи (М. Г. Деткова, О. І. Зубкова, В. О. Уткіна та ін.). В Україні останніми роками поновлено науковий інтерес до вивчення виправно-трудової системи УРСР. Так, варто відмітити дисертаційне дослідження В. В. Россіхіна [3], окремі статті А. Х. Степанюка [4], Ю. В. Биби [5] та ін.

Постановка завдання. Проаналізувати засади організації діяльності та шляхи реформування радянської виправно-трудової системи у 50–60-х роках ХХ століття, нормативно-правове забезпечення реформ, простежити, як вони реалізовувалися на прикладі органів та установ виконання покарань Харківської області УРСР.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до повоєнного періоду, фактично, формування радянської виправно-трудової системи, оскільки до

цього часу її виправна складова була витіснена каральною, зумовлений новаціями, що були запроваджені й визначили вектор розвитку органів та установ виконання покарань наступні 50 років. Завершення війни зумовило певну гуманізацію покарання, в результаті чого відбулося переосмислення засад і пріоритетних напрямів кримінальної політики та її кримінально-виконавчої складової, зокрема і засад діяльності органів та установ виконання покарань.

У період 20–30-х років основною ідеєю у процесі виконання покарань було використання праці засуджених. Важка каторжна праця – була ключовим елементом кари. У повоєнні ж роки зміни мали бути направлені на посилення виховного впливу на засуджених під час відбування покарання. І праця, професійне навчання, опанування робітничою професією повинні були стати складовою виправно-виховного впливу та подальшої адаптації до соціально-корисного життя. Зміна парадигми трудової зайнятості засуджених у СРСР цілком відповідала основним загальноєвропейським тенденціям [6, с. 141].

З огляду на формування нових пріоритетних цілей покарання, урядом було визначено цілий комплекс першочергових заходів, направлених на перебудову діяльності місць позбавлення волі. Процес реформування супроводжувався значною за обсягом законотворчою роботою, в результаті чого було ухвалено низку загальносоюзних нормативно-правових актів, що визначали нові засади діяльності виправно-трудової системи.

24 березня 1947 року видано Інструкцію про режим утримання

ув'язнених у виправно-трудових таборах СРСР. Один із пунктів Інструкції визначав мету покарання – перевиховання засуджених. При цьому основним методом перевиховання мала стати суспільно корисна праця. 23 вересня 1948 року ухвалено Положення про дитячі виправно-трудові колонії, 11 вересня 1950 року – Інструкцію про режим утримання ув'язнених у тюрмах.

15 березня 1953 року ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР, Президія Верховної Ради СРСР видали спільну постанову про заходи з реалізації партійного і державного управління в країні. При цьому виправно-трудові табори та колонії було передано у відання Мін'юсту, а МВС підпорядковано тюрми, слідчі ізолятори і трудові колонії для неповнолітніх. Однак експеримент було визнано невдалим і з січня 1954 року всі наявні на той час установи виконання покарань знову повністю підпорядковано МВС.

Після амністії 1953 року (що проілюструвала неготовність держави, суспільства, амністованих колишніх засуджених до адаптації їх в умовах вільного життя та вказала на вади системи виконання покарань – Є. Б.) виникла необхідність додаткового законодавчого регулювання діяльності установ виконання покарань, у зв'язку з чим Радою Міністрів СРСР 10 липня 1954 року затверджено Положення про виправно-трудові табори і колонії Міністерства внутрішніх справ СРСР.

Указами Президії Верховної Ради СРСР від 24 квітня та 14 липня 1954 року відновлено дострокове та умовно-дострокове звільнення. Що пізніше було закріплено і в республіканських Кримінальних кодексах, зокрема Кримінальному кодексі

УРСР 1960 року [7, с. 36]. У цей же період поновлено прокурорський нагляд за дотриманням законності в місцях позбавлення волі.

Восени 1956 року визнано за недоцільне подальше існування виправно-трудових таборів. У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо поліпшення роботи Міністерства внутрішніх справ СРСР» передбачено ліквідацію виправно-трудових таборів як таких, що нездатні забезпечити вирішення завдань щодо виправлення і перевиховання ув'язнених. Їх реорганізовано у виправно-трудові колонії [8, с. 345].

Ця постанова окреслила основні проблеми кримінально-виконавчої політики та шляхи їх вирішення, зокрема:

- виправлення та перевиховання злочинців і повернення їх до чесного трудового життя;

- облік спеціальності засуджених при залученні до робіт, надання можливості кожному ув'язненому в період перебування його в колонії отримати кваліфікацію для швидкого залучення до трудової діяльності після відбуття покарання;

- спрямованість політико-виховної роботи з ув'язненими на виховання їх у дусі неухильного дотримання радянських законів і правил соціалістичного співжиття, чесного ставлення до праці, державної та суспільної власності; підвищення свідомості та трудової активності ув'язнених, розвиток їх ініціативи в культурній та виробничо-масовій роботі; проведення відповідної культурно-масової роботи з ув'язненими для виправлення і перевиховання;

- визначення місця відбування покарання засудженими в межах області, краю, республіки за місцем їх

проживання або за місцем засудження;

- пропозиція про створення виправно-трудових колоній на базі промислових і сільськогосподарських підприємств, а також зміцнення матеріально-технічної бази існуючих колоній;

- утримання у в'язницях або виправно-трудових колоніях суворого режиму активних учасників кримінальних угруповань, а також осіб, які були неодноразово засуджені за бандітизм, розбій, злодіїв-рецидивістів, які ухиляються від роботи у виправно-трудових колоніях і ведуть паразитичний спосіб життя;

- недопущення спільного утримання осіб, засуджених вперше і за малозначні злочини, та осіб, неодноразово судимих і засуджених за особливо небезпечні злочини, оскільки це призводить до деградації осіб першої категорії;

- наведення суворого порядку щодо режиму утримання і охорони ув'язнених – забезпечення неухильного дотримання закону, що допускає дострокове звільнення з місць позбавлення волі лише тих в'язнів, які твердо стали на шлях виправлення, а також осіб, які страждають тяжкою невиліковною недугою і перестали бути суспільно небезпечними;

- з метою посилення громадського контролю за діяльністю виправно-трудових установ – створення при виконавчих комітетах місцевих рад депутатів трудящих спостережних комісій у складі представників радянських, профспілкових і комсомольських організацій та затвердження положення про їх діяльність;

- покладання на місцеві органи обов'язків з працевлаштування засуджених у двотижневий строк з дня

прибуття до місця проживання з урахуванням наявних у них спеціальностей, за необхідності, надання житлової площі, а також піклування про те, щоб вони швидше включалися в суспільно-трудове життя;

- зміцнення кадрів міліції та виправно-трудових колоній, підбір та направлення на роботу в ці установи політично підготовлених комуністів і комсомольців. Забезпечення особового складу пільгами і привілеями нарівні з військовослужбовцями внутрішньої та конвойної охорони МВС СРСР.

Зміну системи установ виконання покарань відображено в Положенні про виправно-трудові колонії і тюрми МВС СРСР, затвердженому Радою Міністрів СРСР у грудні 1958 року. Тепер у цю систему увійшли:

- місця позбавлення волі для утримання засуджених до позбавлення волі після того, як вирок набрав законної сили (виправно-трудові колонії, в'язниці, трудові колонії для неповнолітніх);

- місця позбавлення волі для обвинувачених, до яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, у тому числі засуджених осіб, вирок стосовно яких ще не набрав законної сили (в'язниці для підслідних);

- місця позбавлення волі для осіб, підозрюваних у вчиненні злочину і затриманих відповідно до ст. 32 Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (камери або будинки попереднього ув'язнення);

- транзитно-пересильні відділення для ув'язнених, що переводяться з однієї місцевості в іншу;

- спеціальні психіатричні лікарні МВС.

Одним з найважливіших заходів щодо викоринення злочинності стала організація структури виправно-трудових колоній (ВТК) у вигляді загонів [9, с. 64]. Наприкінці 1957 року в усіх колоніях засуджених було поділено на загони по 85–120 осіб залежно від виду режиму у виправно-трудовій установі. Начальником загону призначався офіцер-вихователь, який мав спеціальну юридичну або педагогічну підготовку.

Структура ВТК набула такого вигляду: колонія – загін – бригада – ланка. Колонію очолював начальник, у якого було два заступники: з режиму та оперативної роботи і з політико-виховної роботи серед ув'язнених. Безпосередньо начальникові колонії підпорядковувалися канцелярія, бухгалтерія, частина інтендантського постачання і комунально-експлуатаційна частина.

На території СРСР створення широкої мережі виправно-трудових колоній з власним виробництвом почалося з 1961 року відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 3 квітня 1961 року «Про заходи щодо поліпшення діяльності виправно-трудових установ МВС СРСР». Зазначеною постановою затверджено нове Положення про виправно-трудова установи і тюрми МВС СРСР.

На основі цієї постанови вирішувалися такі важливі питання, як надання республікам права самостійно регулювати карально-виховний процес із урахуванням національних особливостей, введення нової системи виправно-трудових установ, націленої на більш поглиблену диференціацію засуджених, ліквідацію необґрунтованих надмірностей в умовах тримання правопорушників та інші.

У вказаному документі закріплено систему установ, що виконують таке кримінальне покарання, як позбавлення волі, практично в її сучасному вигляді. Положення передбачало існування виправно-трудових колоній чотирьох видів режиму, трудових колоній для неповнолітніх та в'язниць. У 1963 р. ця система доповнилася колоніями-поселеннями. Упродовж 1963–1964 рр. вони було організовані в 13 союзних республіках [10, с. 31].

Щодо компетенції союзних республік у питаннях регламентації діяльності установ виконання покарань, то слід зазначити, що після ліквідації 13 січня 1960 р. МВС СРСР, МВС УРСР довелося перебудовувати свою структуру з огляду на формування нових підрозділів, які б здійснювали керівництво місцями ув'язнення. Самостійні управління (відділи), що відали місцями ув'язнення, були об'єднані в один орган – Управління виправно-трудових установ.

26 липня 1961 року Указом Президії Верховної Ради України затверджено Положення про виправно-трудова колонії і тюрми МВС Української РСР. Виправно-трудова колонії передбачалися чотирьох видів: загального, посиленого, суворого й особливого режимів. Республіканське Положення 1961 року діяло до липня 1969 року, тобто до прийняття Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік [11, с. 109].

З 1966 р. система виконання покарань доповнена ще однією важливою складовою – внутрішніми військами МВС, на які було покладено функції з забезпечення охорони місць ув'язнення [3, с. 326].

Окресливши загальнодержавні зміни в системі установ виконання покарань та регламентації їх діяльності, перейдемо до практики їх реалізації на Харківщині.

Після визволення Харкова від німецько-фашистських окупантів було відновлено діяльність харківських виправно-трудових установ. Слід зазначити, що в післявоєнний період більшість ув'язнених, засуджених судами до тривалих строків позбавлення волі, відправлялися для відбування покарань у віддалені місцевості Сибіру і Далекого Сходу. При цьому в тюремних установах Харківщини утримувалися жінки, неповнолітні правопорушники, чоловіки, засуджені за незначні злочини, і пересильні ув'язнені. Особливу категорію ув'язнених складали німецькі та японські військовополонені, які перебували на території СРСР у післявоєнний період.

Найбільші міські в'язниці були переобладнані й використовувалися для розміщення слідчо-заарештованих, ув'язнених, військовополонених та інтернованих осіб. Згідно з наказом НКВС СРСР від 5 вересня 1943 року створено перевірконо-фільтраційний табір № 258 для розміщення полонених німецьких солдатів. Їх залучали до будівництва дороги Москва – Сімферополь та виконання інших робіт.

У квітні 1947 року цей табір перепрофільовано в окремий табірний пункт № 8, пристосований для транзитних засуджених (чоловіків і жінок). 3 грудня 1950 року цей підрозділ реорганізовано в колонію суворого режиму для чоловіків, яка тривалий час мала назву «ЮЖ 313/43». Засуджені, які утримувалися в установі, зробили вагомий внесок у буді-

вництво багатьох промислових і житлових об'єктів міста Харкова.

На території Холодногірського тюремного комплексу в післявоєнний період функціонувало слідчий ізолятор. У 1949 році його територію розділили на СІЗО й промислову колонію. У промисловій колонії було налагоджено виробництво різних побутових предметів, комплектуючих для сільгоспмашин, різного устаткування. Найважливішим напрямом виробничої діяльності колонії стало виробництво корпусів мін і снарядів.

У 1949 році колонію було реформовано: частину в'язнів переведено в табори, розташовані у віддалених місцевостях СРСР, а решту засуджених – в інші виправно-трудові колонії Харківщини. Промислову колонію реорганізовано у виправно-трудову колонію для неповнолітніх та структурно підпорядковано Курязькій колонії.

Особливою установою на території області став табір, який підпорядковувався Головному управлінню шосейних доріг МВС СРСР, із позначенням «п/с ДК-412». У цьому таборі (з лімітом наповнення до 5100 осіб) перебували засуджені, які залучалися до будівництва доріг Харків – Сімферополь і Полтава – Харків. Серед осіб, які утримувалися в таборі, досить велику частину складали японські військовополонені, інтерновані в СРСР після капітуляції Квантунської армії.

Виправно-трудові установи Харківщини після закінчення війни переживали складний період відновлення і подальшого розвитку. З огляду на важливість розвитку народного господарства в той час діяльність виправно-трудових установ спрямовувалася на використання

робочої сили ув'язнених у виробничій сфері. При цьому проблеми управління вирішувалися шляхом залучення засуджених до суспільно корисної праці. Найважливішим коригуючим чинником також стало відкриття і діяльність при виправно-трудових установах Харківщини шкіл і курсів, на яких навчали різним професіям.

Керівництво системою виконання покарань у Харківській області зосереджувалося у відділі виправно-трудових колоній Управління внутрішніх справ виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих. Спочатку штат відділу включав 15 працівників, а зі збільшенням кількості колоній і чисельності засуджених його розширено до 40 осіб.

Відділ розташовувався в приміщенні Управління внутрішніх справ. Загальне керівництво діяльністю системи виконання покарань було покладено на начальника відділу, який структурно підпорядковувався керівництву УВС області.

Слід зазначити, що серед працівників виправно-трудових установ значну частину складали люди, що пройшли суворі випробування в роки війни, мали великий життєвий досвід і досвід служби. Це дозволяло їм на високому рівні виконувати поставлені службові завдання. На жаль, інформація про керівників пенітенціарної системи Харківщини післявоєнного періоду обмежена. Проте відомо, що одним з перших керівників виправно-трудої системи області був І. М. Кулішов. Він керував виправно-трудовами установами області протягом 1943–1951 років.

Народився Іван Миколайович у 1897 році в місті Умань. Замолоду

закінчив два курси Гірничого інституту. Службу почав у губернській надзвичайній комісії в 1929 році. З 1930 року працював в органах НКВС міст Чугуєва та Вовчанська, а з 1938 – у системі каральних установ. У 1939 році призначений начальником тюремного відділу. У роки війни керував партизанським загonom, який діяв на території Харківської області.

У 1951–1955 роках посаду начальника відділу виправно-трудових колоній УВС Харківського обласного виконавчого комітету обіймав Микола Олексійович Канатчиков. Він починав службу в органах НКВС і НКДБ в 1936 році, а в 1948 році перейшов працювати в систему органів виконання покарань, яку очолював протягом 1951–1955 років.

Протягом 1955–1967 років начальником відділу виправно-трудових установ був К. В. Зотов.

Зміни суспільно-політичної обстановки в СРСР у 50-х – на початку 60-х років XX століття безпосередньо впливали на діяльність установ виконання покарань. Цей період на державному рівні характеризувався суттєвим пом'якшенням ставлення до засуджених. Систему ГУЛАГу було реформовано, при цьому в європейській частині СРСР почався процес створення ряду колоній, орієнтованих на організацію промислового і сільськогосподарського виробництва.

Однією з перших у післявоєнний період почали відновлювати виправну колонію, розташовану на території колишнього маєтку поміщика Качанова. У 1943 році тут було вирішено створити промислову колонію, а вже в лютому 1944 року прийнято перший етап в'язнів.

У 1948 році цю колонію реорганізовано в колонію для підлітків, і

подальша її діяльність мала яскраво виражений виховний характер. Для формування навичок у виробничому середовищі при колонії було відкрито середню школу, у якій учні здобували освіту і навчалися декількох професій. У 1954 році були відкриті курси обліковців, що дозволило вихованцям отримати ще одну необхідну для життя професію. У 1957 році заклад перепрофільовано в жіночу трудову колонію.

Відповідно до наказів МВС СРСР від 14 червня 1951 року та МВС УРСР від 22 січня 1957 року в Харкові, у районі селища Помірки-П'ятихатки, створено виправно-трудова колонію суворого режиму. З 1958 року до сьогодні вона працює в районі Олексіївки.

Спочатку колонія розташовувалася в чистому полі, ув'язнені та співробітники, які здійснювали нагляд за ними, розміщувалися в брезентових наметах. Але вже в 1959 році було розпочато будівництво житлових приміщень для засуджених, а в 1960 – виробничих приміщень.

До розширення виробничої діяльності чимало зусиль доклав начальник колонії А. П. Табаков. Завдяки його вмілому керівництву в колонії почали виготовляти деталі до тракторів Т-150, комплектуючі до побутових пилососів, платформи і кузови до тракторів, різне електротехнічне обладнання, розширили виробництво деталей для заводу ФЕД.

Одним із найважливіших чинників перевиховання засуджених є навчання, тому керівництво колонії звертало на це першочергову увагу та ініціювало відкриття при колонії школи робітничої молоді.

На виконання наказу МВС УРСР від 23 червня 1961 року № 165 на базі

радгоспу «Балаклійський» почала роботу виправно-трудова колонія № 17. З вересня 1961 року вона набула сільськогосподарського ухилу і отримала назву «Сільськогосподарська виправна колонія № 17 УВС Харківської облвиконкому». У колонії створили чотири загони засуджених загальною чисельністю 450 осіб. Було організовано велике сільськогосподарське виробництво, засуджені під наглядом контролерів працювали в полі, де вирощували різноманітні культури. Крім того, вони залучалися до робіт на тваринницьких фермах. Керівництво виробничою сферою здійснювалося цивільними особами, при цьому в колонії було введено нову посаду – заступник начальника з виробництва.

27 грудня 1961 року в колонії організовано роботу групи з підготовки фахівців-будівельників у складі 25 осіб. Це рішення сприяло збільшенню виробничих можливостей колонії і дозволило власними силами приступити до розширення її матеріальної бази. У колонію направляли осіб, які вчинили нетяжкі злочини і до засудження проживали в сільській місцевості. Такий підхід дозволяв залучати до сільгоспробіт досвідчених працівників, сприяв зменшенню кількості втеч та інших порушень у колонії.

Стабільне економічне становище колонії створило можливості для побудови нових приміщень для утримання великої рогатої худоби, закуповували нові автомобілі й іншу техніку.

У післявоєнний період відновлено діяльність Курязької виправної колонії. Під час війни установу було евакуйовано до Томська, і тільки після звільнення Харкова 2 грудня 1943 року повернуто в Куряж. Серед

перших її 50 вихованців більшість становили безпритульні діти, підібрані на вулицях Харкова. Місцеве населення активно допомагало з облаштуванням установи, мешканці навколишніх сіл збирали посуд, побутові предмети, соломою і сіном набивали матраци й подушки, приносили речі та господарський інвентар. Колонії було повернуто ім'я Максима Горького.

Влітку 1943 року під приводом ремонту вихованців колонії вивезено в Донецьку та Дніпропетровську області, а в Куряж почали направляти неповнолітніх засуджених. З 1945 року колонія стала функціонувати в повному обсязі. Близькість до Харкова і його машинобудівних заводів дозволила налагодити нескладне виробництво. У колонії виготовляли меблі, більярдні столи, шили шинелі й інший одяг для потреб Радянської Армії. У 1953 році в колонії споруджено будинок професійного училища, у якому вихованці в оснащених аудиторіях навчалися за спеціальностями, пов'язаними з обробкою металу. Для уродженців із сільської місцевості створили спеціальні групи підготовки столярів і каменярів.

З метою поліпшення діяльності колонії було створено спеціалізовані секції (санітарна, шкільна, виробнича, господарська, бібліотечна, продовольча, фізичного виховання, клубна, шефська, а пізніше – комісія внутрішнього порядку), які відповідали за основні напрями життєдіяльності закладу.

З 1948 року стали регулярно проводитися батьківські дні, конференції передовиків виробництва з обов'язковим запрошенням батьків, збори та звіти перед шефами. У колонії побудували школу, клуб, ідаль-

ню, бібліотеку, приміщення санітарної частини і карантину, новий цех.

У 1960 році колонію для неповнолітніх правопорушників, розташовану на Холодній Горі, було розформовано. Вихованців перевели в Курязьку, Прилуцьку та Дубенську виховні колонії, а установу перетворили в колонію загального режиму для утримання вперше засуджених чоловіків, які вчинили нетяжкі злочини, «ЮЖ 313/18».

У 1963 році її реорганізовано у виправно-трудова колонію посиленого режиму. Нові завдання, поставлені перед службовцями колонії, вимагали проведення ряду режимних заходів і більш суворого виконання службових правил і приписів. У колонії було введено формений одяг для засуджених, носіння іменного знака на одязі праворуч у ділянці грудей, а також максимально коротку стрижку. Охорону зовнішнього периметра установи здійснювали військовослужбовці військової частини № 7454 внутрішніх військ МВС СРСР.

Виробнича база цієї колонії створювалася за рахунок коштів великих промислових підприємств Харкова: заводів «Електроважмаш», «ХЕМЗ», «ХТЗ», «Протон». Розміщення у виробничих цехах ВТК-18 значного обсягу замовлень вимагало і поліпшення якості продукції, що випускається, удосконалення професійних навичок працівників-засуджених. У 1964 році в колонії, крім школи, відкрито професійно-технічне училище для підготовки кваліфікованих кадрів, а також освоєно виробництво складних промислових виробів – редукторів РМ-50 і РМ-200, атестованих як вироби вищої категорії.

Влітку 1956 року в передмісті Харкова з історичною назвою Дика-

нівка створено табірний пункт № 12, який у лютому наступного року перетворено у виправно-трудова колонію посиленого режиму. У перші роки існування за допомогою заводів ім. В. А. Малишева і «Електростанок» в установі створено потужну виробничу базу, що дозволило почати випуск різноманітної продукції.

Велику увагу було звернуто на виховну роботу із засудженими, тому керівництво колонії залучало до виховних заходів практично кожного працівника.

Виправна колонія № 54 у 1957 році була переобладнана для утримання жінок з дітьми. Важливою зміною її внутрішнього життя стало введення системи загонів. Кожен загін мав керівника, який знав практично все про своїх підопічних, допомагав як міг у лікуванні їхніх хворих душ. Серед засуджених, які прибували до колонію, були вагітні жінки. З метою створення більш сприятливих умов для народження і виховання ними дітей при установі було створено Будинок дитини.

Висновки. Як бачимо, діяльність виправно-трудова установ Харківщини у 50–60-х роках реформувалась у контексті загальнодержавних змін кримінально-виконавчої політики. У цей період відбулися значні структурні та функціональні перетворення системи виконання покарань.

Зміни суспільно-політичної обстановки в СРСР у 50-х – на початку

60-х років XX століття позначилися значною гуманізацією процесу виконання покарань. В УРСР розпочато процес створення виправно-трудова колоній, орієнтованих на організацію промислового і сільськогосподарського виробництва. З огляду на важливість розвитку народного господарства діяльність виправно-трудова установ спрямовувалася на використання робочої сили ув'язнених у виробничій сфері. При цьому проблеми виправлення вирішувалися шляхом залучення засуджених до суспільно корисної праці. Важливою складовою виправного впливу стало навчання засуджених, відкриття і діяльність при виправно-трудова установах шкіл і професійних курсів.

Однак, варто звернути увагу, що діяльність виправно-трудова установ регіону та загалом республіки та країни регламентувалася переважно підзаконними нормативно-правовими актами, що видавалися як загальносоюзними органами влади, так і відомчими, і республіканськими. Загальносоюзного чи республіканського закону, який би визначав основи діяльності виправно-трудова системи не було. Вищезазначені акти стали базою для проведення масштабної кодифікаційної роботи, в результаті чого 1969 року було розроблено та ухвалено Основи виправно-трудова законодавства Союзу РСР та союзних республік.

Список використаних джерел

1. Бараш Є. Ю. Управління державною кримінально-виконавчою службою України: адміністративно-правове дослідження : монографія. Харків : Ніка Нова, 2012. 458 с.

2. Бараш Є. Ю. Адміністративно-правові засади управління Державною кримінально-виконавчою службою України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2012. 474 с.
3. Россіхін В. В. Роль та місце пенітенціарних установ в радянській моделі державності України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 436 с.
4. Степанюк А. Х. Історичний досвід становлення в Україні установ виконання покарань закритого типу. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2 (4). С. 148–159.
5. Биба Ю. В. Виконання покарання у виді позбавлення волі за Виправно-трудохим кодексом УРСР 1970 року: історико-правовий аналіз. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3 (5). С. 27–34.
6. Сокальська О. В., Ісевич О. І. В'язнична система Королівства Швеція: етапи становлення та сучасний стан. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2 (4). С. 138–147. DOI : <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2018.2.01>
7. Інститут помилування в Україні та світі: монографія / за ред. Є. Бараша, М. Рудницьких. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2018. 173 с.
8. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века : Учебник для вузов / под ред. д. ю. н., проф. А. И. Зубкова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2006. 720 с.
9. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2006. 189 с.
10. Крахмальник Л. Г. Кодификация исправительно-трудового законодательства. Москва : Юридическая литература, 1978. 200 с.
11. Кримінально-виконавче право України: підручник: Том I (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О., Сокальська О. В. та ін]; за заг. ред. Є. Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. 2018. 364 с.

Ye. Barash,
*Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and
Technology of Ukraine,
Head of the Institute of Criminal-Executive
Service*

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THE CORRECTIONAL-LABOR SYSTEM OF THE KHARKIV REGION IN THE POST-WAR PERIOD

The article analyzes the principles of organizing the activities and implementation of the reforms of the correctional-labor system in the 50s - 60s of the XX century. They are analyzed on examples of the penal bodies and institutions of the Kharkiv region of the Ukrainian SSR.

In the process of implementation of the reforms of the punishment system any experience, in particular the historical one, acquires not only the theoretical but also the practical value. The considerable changes, which took place in the Soviet correctional-labor system in the post-war period (the 50s - 60s of the XX century) give the key to better understanding of the baselines, which became the basis of further activities of the penal bodies and institutions of the Ukrainian SSR.

The end of the Second World War brought certain humanization to the sphere of punishment. It resulted in rethinking of the principles and priorities of the criminal policy and its criminal-executive component, in particular, the principles of the activities of the penal bodies and institutions. In the post-war period the relevant changes were aimed at strengthening the educational impact on the sentenced persons. Labor, vocational training and mastery of the labor profession should be the elements of the correctional and educational influence, as well as further adaptation to the socially useful life.

In the 50s - 60s there were the following criminal-executive institutions in the Kharkiv region: pretrial prison, correctional-labor establishments and labor establishments for juveniles. After the end of the war the correctional-labor establishments of the Kharkiv region experienced the difficult period of recovery and further development. Given the importance of the national economy development at that time, the activities of the correctional-labor establishments were aimed at using the inmates as the labor force in the industrial sector. At the same time, the correction problems were solved by involving convicts into the socially useful work. The secondary schools and training courses constituted the most important correctional factor at the correctional-labor establishments of the Kharkiv region. Different professions were obtained by the convicts there.

Keywords: *correctional-labor system; Kharkiv region of the Ukrainian SSR; correctional-labor establishment, correction and education of criminals.*

Надійшла до редакції 16.12.2018

УДК 343.8

Колб О. Г.,

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінального права
та процесу НУ «Львівська політехніка»

Колб І. О.,

кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду за дотриманням
законів при виконанні кримінальних
покарань прокуратури Київської області

ПРО ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті здійснено науковий аналіз історичних етапів реформування сфери виконання покарань України, починаючи з 1917 р. до сьогодні, а також визначено головні тенденції, що склалися за цей період та обумовлюють необхідність видозміни змісту кримінально-виконавчої діяльності на сучасному етапі.

Ключові слова: виконання-відбування покарання; реформування; засуджений; кримінально-виконавча діяльність; місце позбавлення волі.

В статье осуществлен научный анализ исторических этапов реформирования сферы исполнения наказаний Украины, начиная с 1917 г. по настоящее время, а также определены главные тенденции, сложившиеся за этот период и обуславливающие необходимость видоизменения содержания уголовно-исполнительной деятельности на современном этапе.

Ключевые слова: исполнение-отбывание наказаний, реформирование; осужденный; уголовно-исполнительная деятельность; места лишения свободы.

Постановка проблеми. 3 вересня 2017 р. в Україні на нормативно-правовому рівні започатковано нову реформу у сфері виконання покарань [1], організаційні засади закладено у травні 2016 р. [2]. При цьому, як свідчить суспільна практика в зазначеній галузі діяльності, без урахування попередніх результатів проведення аналогічних реформ, а також тенденцій розвитку кримінально-виконавчої діяльності протягом відповідного історичного періоду, ефективно їх здійснити вкрай

проблематично. Хоча в цій ситуації варто зазначити й те, що в науці і практиці склався на сьогодні й інший підхід, відповідно до якого теперішні реформи мають розпочинатися з нуля та не пов'язуватися з історичним минулим [3, с. 28].

Постановка завдання. Таким чином, слід визнати, що існує складна теоретико-прикладна проблема, яка має бути вирішена в тому числі й на теоретичному рівні. Саме вона й обумовила вибір теми цієї наукової статті, мету і завдання, головними з

яких є обґрунтування необхідності видозміни змісту сучасної кримінально-виконавчої діяльності України з урахуванням як загалом історії становлення та розвитку сфери виконання покарань у 1917–2018 рр., так і, зокрема, тих позитивних тенденцій, які сформувалися за означений період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури засвідчили, що історичними аспектами функціонування сфери виконання покарань України займаються як фахівці кримінально-виконавчого права, так і, власне, історики права. У цьому контексті можна виокремити розробки тих вітчизняних авторів, які останнім часом найбільш активно займаються дослідженням питань історії становлення й розвитку системи органів та установ виконання покарань (УВП), а також організації їх діяльності на сучасному етапі: О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, В. К. Муравйов, Є. С. Назимко, В. Г. Неділько, С. І. Нежурбіда, М. Б. Панасюк, М. С. Пузирьов, В. В. Россіхін, О. В. Сокальська, А. Х. Степанюк, С. О. Стефанов, В. М. Трубніков, П. Л. Фріс, С. Є. Фаренюк, Ю. В. Чабукаш, В. О. Човган, Д. В. Ягунов, О. М. Ярмиш, М. М. Яцишин та ін.

Виклад основного матеріалу. Питання діяльності органів та установ виконання покарань як суб'єкта виконання покарань діалектично взаємопов'язані як з періодами реформування кримінально-виконавчої системи, так і з науковим супроводом цих процесів у той час. Зокрема, у ході спеціального вивчення цієї проблематики [4, с. 9–37] виведено вісім періодів створення та розвитку системи виконання пока-

рань з 1917 до 1991 рр. (до проголошення незалежності України), а саме:

1. З 1 жовтня 1917 р. по жовтень 1922 р. органи та установи виконання покарань перебували в підпорядкуванні Наркомату юстиції та Наркомату внутрішніх справ Української Соціалістичної Радянської Республіки, у квітні 1919 р. створено табори примусових робіт, які належали до системи Наркомату внутрішніх справ.

2. З 12 жовтня 1922 р. постановою Наркомату юстиції та Наркомату внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки підрозділи кримінально-виконавчої системи передано в підпорядкування Наркомату внутрішніх справ, який здійснював управління ними до грудня 1930 р.

3. Постановою Центрального виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 15 грудня 1930 р., у зв'язку зі скасуванням Наркомату внутрішніх справ, органи та установи виконання покарань підпорядковано Наркомату юстиції СРСР.

4. У липні 1934 р., після утворення Наркомату внутрішніх справ СРСР та відповідно до його аналізу на території УРСР, підрозділи кримінально-виконавчої системи знову переведено в підпорядкування зазначеного відомства.

5. 15 березня 1953 р. Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу, Рада Міністрів СРСР, а також Президія Верховної Ради СРСР прийняли спільну постанову про заходи щодо реалізації партійного і державного керівництва в СРСР. При цьому виправно-трудові

табори і колонії передано у відання Мін'юсту, а МВС – тюрми, СІЗО та трудові колонії для неповнолітніх.

6. Із січня 1954 р. всі існуючі на той час органи та установи виконання покарань знову повністю підпорядковано МВС СРСР (в Україні – МВС УРСР).

7. Восени 1956 р. визнано за недоцільне подальше існування виправно-трудових таборів. Їх реорганізовано у виправно-трудові колонії та передано у відання Мін'юсту СРСР (УРСР).

8. 3 квітня 1957 р. органи та установи виконання покарань знову повернуто в систему МВС, де вони перебували до створення незалежної Української держави [5, с. 8–9].

Як з'ясовано в ході цього дослідження, з 1991 р. до сьогодні органи та УВП також пережили декілька періодів реформування сфери виконання покарань в Україні.

Перший період припадає на 1991–1998 рр., коли органи та УВП перебували у віданні МВС України та який завершився створенням у цій системі Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) (квітень 1998 р.). При цьому важливе значення для прийняття такого рішення в Україні мала постанова Кабінету Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. № 88 «Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР».

Другий період (1999–2010 рр.) розпочався із затвердження Положення про ДДУПВП (липень 1998 р.) – із повного виведення ДДУПВП з підпорядкування МВС України (березень 1999 р.), прийняття КВК України (липень 2003 р.), базового спеціального Закону України

«Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (червень 2005 р.) та інших важливих для сфери виконання покарань нормативно-правових актів, зокрема Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) у червні 2000 р. та грудні 2003 р.; Положення про здійснення помилювання (липень 2005 р.); Програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр. та ін.

Третій період (2010–2012 рр.) мав спірний характер, позаяк був пов'язаний з узурпацією організаційно-правових засад управління органами та установами виконання покарань міністром юстиції України у зв'язку з прийняттям Указу Президента України від 9 грудня 2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», відповідно до якого на міністра покладалася функція координації діяльності ДДУПВП з Кабінетом Міністрів України, а не, власне, управління ДКВС України, що суперечило вимогам ч. 2 ст. 19 та п. 14 ст. 92 Конституції України, які закріпили положення про те, що виключно законами України (а до таких Укази Президента не належать) [6, с. 197–200] визначається діяльність органів та установ виконання покарань.

При цьому (і це є ще однією правовою особливістю того періоду) організаційно-управлінською діяльністю у сфері виконання покарань займалася створена замість ДДУПВП Державна пенітенціарна служба України, яка діяла на підставі відповідного Положення про ДПтСУ та на яку (а не на Міністерство юстиції України) було покладено завдання щодо реалізації Концепції державної

політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. Цей період завершився визнанням у жовтні 2012 р. на законодавчому рівні Міністерства юстиції України як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань.

Четвертий період (2012–2016 рр.) характеризувався подальшим посиленням, з одного боку, впливу на організаційно-управлінські процеси в системі ДКВС Міністерства юстиції України, а з іншого – безперервним проведенням різноманітних реформістських заходів у сфері виконання покарань. У цей час прийнято новий КПК України (квітень 2012 р.), яким суттєво змінено порядок розслідування злочинів, учинених у системі ДКВС України, унесено зміни і доповнення до чинного КВК України з питань приведення умов відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі до європейських стандартів (квітень 2014 р.), затверджено нові ПВР УВП та інші нормативно-правові акти у сфері виконання покарань.

П'ятий період реформування органів та установ виконання покарань розпочався з прийняття у травні 2016 р. постанови Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію територіальних управлінь Державної пенітенціарної служби України та створення територіальних управлінь Міністерства юстиції України» [2] і триває сьогодні. Знову ж таки, реформування ДКВС України триває в цей період в особливих умовах, а саме: при наявному Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу

службу України», КВК України, Положенні про Державну пенітенціарну службу, ПВР УВП та інших правових джерелах у сфері кримінально-виконавчої діяльності вчиняються безсистемні та нелогічні, з огляду на правові реалії та вимоги Конституції України з цих питань (ч. 2 ст. 19, п. 14 ст. 92 та ін.), заходи щодо створення в Україні паралельної пенітенціарної системи.

У цьому контексті заслуговують на увагу такі нормативно-правові акти, що стосуються проблем регулювання кримінально-виконавчих правовідносин: Закон України «Про пробацію» (зі змінами, унесеними в грудні 2016 року); Закон України «Про вищу раду правосуддя», відповідно до якого в системі ДКВС створено слідчі підрозділи, а також відомчі нормативно-правові акти, прийняті Міністерством юстиції України з метою закріплення організаційно-управлінських засад реформування органів та УВП. При цьому слід зазначити, що кожен період реформування сфери виконання покарань України відбувався внаслідок реалізації на законодавчому та практичному рівнях відповідної правової політики у зазначеній сфері суспільної діяльності (репресивної, виправно-трудової та кримінально-виконавчої) [7, с. 67–68], а також супроводжувався науковими розробками з цієї проблематики.

Зокрема, діяльність владних структур, включаючи органи та УВП, у перших восьми періодах радянської доби (1917–1991 рр.), як встановив О. М. Джужа, базувалася на ідеологічних засадах комуністичної партії та відповідних змістовних наукових розвідках у сфері виконання пока-

рань [8, с. 33]. Так, М. Ю. Козловський був переконаний, що в цій сфері слід діяти рішучими хірургічними засобами терору та ізоляції [9, с. 26]. Аналогічну позицію займав Л. М. Саврасов, який вважав, що стосовно класових ворогів принцип перевиховання є неприпустимим, а до інших слід керуватися принципом, нехай і застарілим та архаїчним – кари і відплати [10, с. 21–22]. Цікавим у зв'язку з цим був і підхід, запропонований Н. В. Криленко, відповідно до якого перед загальною карною і карно-виконавчою політикою має постати завдання щодо охорони цілого, охорони колективу, а не впливу на особистість, не охорона особи, а тому в цій ситуації варто діяти шляхом ізоляції та інших засобів впливу, і лише вторинним має бути завдання виправно-трудового впливу [11, с. 13–14]. Загалом у період з 1917 по 1922 рр. основними правовими та навчально-методичними джерелами, у яких відображався зміст політики у сфері виконання покарань, були рішення відповідних державних репресивних органів (типу Всеросійської (в Україні – Всеукраїнської) надзвичайної комісії), а також політичних діячів того часу (Ф. Е. Дзержинського, В. І. Леніна, Л. Д. Троцького та ін.) [8, с. 29].

З 1922 по 1930 рр. (другий період) реформування сфери виконання покарань, незважаючи на прийняття основоположних нормативно-правових актів із цих питань (Конституції СРСР 1922 р., КК УРСР 1927 р., КК УРСР 1929 р., ВТК УРСР 1925 р.), репресивний характер та вплив на формування змісту виправно-трудової політики керівництва СРСР та УРСР, а також політичних рішень і окремих діячів не зменшив-

ся, а роль науковців значно знизилася через страх бути репресованим та фізично знищеним. Як з цього приводу влучно зауважив І. Й. Бойко, формулюючи, зокрема, досить широко й невиразно склади контрреволюційних злочинів, держава намагалася повністю ліквідувати не лише інакодумство, а й будь-яку критику своїх дій [12, с. 350].

Ще більш репресивною була політика у сфері виконання покарань у період 1930–1941 рр., ідеологічні та нормативно-правові засади якої визначили керівники СРСР та державних органів юстиції і Народного комісаріату внутрішніх справ [369, с. 32–34], а також Спеціальна комісія безпеки політбюро Комуністичної партії СРСР, яка була створена Й. В. Сталіним 1935 р. для здійснення «Великої чистки» (1936–1938 рр.) [13, с. 376].

Цей період, за даними спеціальних наукових досліджень, завершився тим, що станом на 1 січня 1941 р. в СРСР у всіх місцях позбавлення волі перебувало: у таборах – 1 млн 500 тис. 524 особи, а в колоніях – 429 тис. 205 осіб [14, с. 54]. При цьому в державі функціонували 53 виправно-трудова табори, 425 виправно-трудова колонії та 392 загальні тюрми [15, с. 75].

Непростим був і інший період у розвитку сфери виконання покарань, який припав на повоєнні часи (1941–1945 рр.) та пору завершення епохи сталінізму (1946–1953 рр.). Як з цього приводу зауважив І. Й. Бойко, нові завдання, що постали перед СРСР у роки війни, істотно змінили співвідношення функцій держави, викликали необхідність перебудови форм і методів діяльності [12, с. 358]. Зокрема, згідно з таємною директи-

вою Наркома внутрішніх справ СРСР № 240 від 23 червня 1941 р., у місцях позбавлення волі затримували до особливого розпорядження всіх засуджених, що звільнялися (політичних і деяких рецидивістів) [8, с. 34], а розпочинаючи з 1947 року багатьом політв'язням та кримінальним рецидивістам, які відбули строк покарання, «особлива порада» визначила пожиттєве заслання (не передбачене, до речі, жодним КК союзних республік СРСР) [13, с. 159].

Певні зрушення на нормативно-правовому та науковому рівнях відбулися в наступному періоді реформування сфери виконання покарань, який розпочався з 1953 року (масового звільнення засуджених з місця позбавлення волі) [16, с. 341] та завершився прийняттям ВТК УРСР 1970 р.

Цікавим у контексті з'ясування змісту предмета даного дослідження є такий факт того часу: для вжиття заходів щодо посилення кадрового складу місця позбавлення волі МВС СРСР наказом від 2 липня 1951 р. затверджено План підготовки та перепідготовки офіцерів для системи МВС на 1952–1954 рр. Згідно із цим Планом підлягали навчанню 950 політпрацівників, 600 начальників установ виконання покарань та їх заступників, 1100 оперативних працівників, 1250 працівників культурно-виховних частин, 600 осіб відділів спецчастин УВП, 100 осіб з офіцерського складу наглядової служби, ін. [16, с. 341].

Своєрідний розквіт та позитивний розвиток сфери виконання покарань спостерігався в період з 1971 до 1991 рр. При цьому активна та результативна реалізація змісту виправно-трудової політики України

відбулася як на нормативно-правовому, так і на науковому рівнях. Цьому, насамперед, сприяли низка демократичних перетворень в СРСР, а також закінчення «холодної війни» у світі та прийняття Конституції СРСР 1977 р. та Конституції УРСР 1978 р. [12, с. 374–377]. Як з цього приводу зауважив В. А. Уткін, власне, виправно-трудова проблематика змогла стати самостійним предметом дослідження лише після викриття культу особи та відновлення законності у сфері виконання кримінальних покарань [16, с. 458]. У 1970–1991 рр. у науковому обігу з'явилася низка доктринальних видань, що стосуються сфери виконання покарань та є актуальними і сьогодні.

Висновки. За результатами узагальнення інформації про зміст політики у сфері виконання покарань України в радянський період (1917–1991 рр.) можна виокремити такі етапи її формування, а також реалізації на нормативно-правовому та науковому (доктринальному) рівнях:

а) перший із них (карально-репресивний) припадає на 1917–1953 рр., за формою і змістом його слід визнати репресивним, позаяк правові джерела, що його супроводжували та відображали, а також практичні аспекти діяльності сфери виконання покарань того часу свідчать про грубе порушення принципів виконання та відбування покарань, насамперед принципу законності, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження із засудженими, особливо в місцях позбавлення волі;

б) другий (каральний) охоплює 1953–1971 рр., його умовно мо-

жна назвати часом часткового відновлення принципів справедливості та законності, а також більш активного залучення до реформування сфери виконання покарань відповідних фахівців та науковців;

в) третій (карально-виправний) припадає на 1971–1991 рр., його

можна назвати часом наукового «розквіту» доктринальних засад правно-трудового права, а також створення наукових перспективних ліній для вдосконалення правового механізму діяльності сфери виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2401.
2. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348. *Офіційний вісник України*. 2016. № 44. Ст. 1620.
3. Куценко С. І. Перспективи розвитку національної політики у сфері виконання покарань в контексті реформування системи органів юстиції України. *Актуальні проблеми захисту прав людини, що перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*: зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 жовтня 2018 р.). Київ: Ін-т кримін.-викон. служби, ФОРМ Кандиба Т. П. 2018. С. 126–129.
4. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань : монографія / А. В. Савченко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрУ Коваленка В. В. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2017. 526 с.
5. Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. № 2. С. 5–10.
6. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право. 2014. 368 с.
7. Сучасна кримінально-виконавча політика України : моногр. 2-ге вид. випр. і переробл. / Колб О. Г., Захаров В. П., Кондратішина В. В. та ін. ; за заг. ред. О. Г. Колба. Луцьк : ПП В.П. Іванюк, 2008. 210 с.
8. Кримінально-виконавче право України: підруч. / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2010. 752 с.
9. Козловский М. Ю. Пролетарская революция и уголовное право. *Пролетарская революция и право*. 1918. № 1. С. 21–26.
10. Саврасов Л. М. Преступник и наказание в текущий переходной период. *Пролетарская революция и право*. 1918. № 2. С. 21–22.
11. Крыленко Н. В. Выступление на I Всероссийском съезде работников пенитенциарного дела (18–24 октября 1923 г.): Стенографический отчет. Москва: Всероссийская юстиция, 1923. С. 13–14.
12. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.) : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 408 с.
13. Росси Ж. Справочник по ГУЛАГУ в 2-х частях. Москва : Просвет, 1991. Ч. 1: изд. 2-е, доп. 726 с.

14. Зубков А. И., Калинин Ю. И., Сысоев В. Д. Пенитенциарные учреждения в системе Министерства юстиции России : История и современность. Москва : Норма, 1998. 322 с.

15. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

16. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века: учеб. для вузов / под ред. А. И. Зубкова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2005. 720 с.

O. Kolb,

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law
and Process of the Lviv Polytechnic National
University*

I. Kolb,

*PhD in Law,
Deputy Head of the Department for
supervision of the law observance during
the enforcement of criminal sentences of
the Prosecutor's Office of the Kyiv region*

ABOUT SOME HISTORICAL ASPECTS OF REFORMING THE SPHERE OF ENFORCEMENT OF SENTENCES

The article provides a brief scientific analysis of the historical stages of the reform of the sphere of enforcement of sentences in Ukraine since 1917 to date, as well as identifying the main trends, which developed during that period and made it necessary to change the content of the criminal-executive activity at present.

As a result of generalization of the policy content on enforcement of sentences in Ukraine during the Soviet period (1917–1991), the following stages of its formation and implementation on the normative-legal and scientific (doctrinal) levels are introduced:

a) the first stage (punitive and repressive) was during 1917–1953, which both in form and content should be recognized as the repressive, since the legal sources, which accompany and reflect it, as well as the practical aspects of enforcement of sentences at that time, indicate the flagrant violation of the humane principles of the execution and serving the sentences (first of all, the principle of legality, justice and avoiding the inhumane and degrading treatment of convicts, especially in the places of deprivation of liberty);

b) the second stage (punitive) was during 1953–1971, which can be characterized as the partial restoration of the principles of justice and legality, as well as more active involvement of relevant specialists and scientists in reforming the sphere of enforcement of sentences;

c) the third stage (punitive and corrective) was during 1971–1991, which was the time of scientific «prosperity» of the doctrinal principles of the correctional labor law, as well as creation of the scientific perspective concerning the improvement of the legal mechanism of the sphere of execution of punishment.

Keywords: *execution-serving of punishment; scope of punishment; reforming; condemned; criminal-executive activity; places of deprivation of liberty.*

Надійшла до редакції 03.12.2018

УДК 343.8

Супрун М. О.,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психокорекційної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Пахомов І. В.,

начальник циклу психолого-педагогічних дисциплін Білоцерківського центру підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена основним етапам розвитку соціально-виховної роботи із засудженими в пенітенціарних установах України з Х ст. до наших днів. Проаналізовано історичну роль соціально-виховної роботи в реалізації пенітенціарної функції держави. Визначено, що в умовах реформування пенітенціарної системи України соціально-виховна робота із засудженими відіграє провідну роль у становленні пенітенціарної ідеї. З'ясовано, що історичний досвід соціально-виховної роботи із засудженими може бути використаний при реформуванні пенітенціарної системи України.

Ключові слова: соціально-виховна робота із засудженими; Товариство з нагляду за в'язницями; тюремні комітети.

Статья посвящена основным этапам развития социально-воспитательной работы с осужденными в пенитенциарных учреждениях Украины с X века до наших дней. Проанализирована историческая роль социально-воспитательной работы в реализации пенитенциарной функции государства. Определено, что в нынешних условиях реформирование пенитенциарной системы Украины социально-воспитательная работа с осужденными играет ведущую роль в становлении пенитенциарной идеи. Выяснено, что исторический опыт социально-воспитательной работы с осужденными может быть использован при реформировании современной пенитенциарной системы Украины.

Ключевые слова: социально-воспитательная работа с осужденными; Общество надзора за тюрьмами; тюремные комитеты.

Постановка проблеми. Головна мета кримінального покарання повинна мати виховний зміст, бути спрямована на особистість злочинця,

що полягає в запобіганні вчиненню ним повторних злочинів. З урахуванням цього особливої актуальності набуває соціально-виховна робота в

процесі досягнення виправлення та ресоціалізації засудженого. При проведенні цієї роботи персонал Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України може спиратися на багатовіковий досвід соціально-виховної роботи в пенітенціарних установах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз спеціальної літератури свідчить про те, що питання історії пенітенціарної системи України цікавили як пенітенціарних практиків, так і науковців. Про це писали вчені-пенітенціаристи Г. О. Радов, І. Г. Богатирьов, О. А. Дука, І. В. Іванков та інші. Разом із тим на питання історії соціально-виховної роботи із засудженими звернуто недостатньо уваги.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз основних етапів історії соціально-виховної роботи із засудженими в пенітенціарних установах України з Х ст. до наших днів.

Виклад основного матеріалу. Передумови соціально-виховної роботи із засудженими в пенітенціарних установах України почали створюватися ще в Київській Русі після її християнізації. Про це свідчить залучення християнської церкви до духовного піклування про засуджених.

Участь громадськості в соціально-виховній роботі із засудженими в пенітенціарних установах України розпочинається з кінця XVIII сторіччя з процесу відвідування українських в'язниць іноземними пенітенціаристами (У. Кокс, Д. Говард, В. Венінг). У 1781 році українські в'язниці відвідав британський юрист та філантроп Джон Говард. 1789 року він побував у Херсонському тюремному замку.

До XIX ст. соціально-виховна робота із засудженими, хоча й мала

статус благочестивої традиції, але здійснювалася за рахунок особистої ініціативи деяких пастирів та мирян. З початку XIX ст. ця ініціатива отримала державний статус. У 1816 році імператор Олександр I створив Імператорську людинолюбну спілку, до якої входили різні люди, які надавали як духовну, так і матеріальну допомогу засудженим.

У 1817 році до Російської імперії прибув член Англійського тюремного товариства В. Венінг. Він запропонував створити в Російській імперії Тюремне товариство на зразок англійського, на що отримав дозвіл 19 липня 1819 року. Так створено Піклувальне про тюрми товариство. Члени Товариства не мали права керувати тюремною адміністрацією, їх відносини повинні були ґрунтуватися на співпраці. Вони могли відвідувати місця позбавлення волі в будь-який час.

У 1819 році видано Правила для Спілки піклування про в'язниці, згідно з якими головною метою Спілки є «моральне виправлення злочинців на правилах християнського благочестя» (правило 2).

За статутом на Товариство було покладено цілий ряд завдань суто філантропічного характеру, а саме: морального виправлення злочинців та покращення стану місць ув'язнення. Засобами для досягнення поставленої мети мали стати наставляння засуджених у правилах благочинності та добропорядності на релігійних засадах, заняття порядними вправами (включаючи працю і навчання).

Товариству було надано право розвивати тюремно-філантропічну діяльність у якнайширших межах. Спочатку в 1820 році в розпорядження Товариства були передані

кошти від благодійних внесків. Згодом у 1825 році воно отримало у своє розпорядження кошти з міських та земських податків. У 1844 році, відповідно до указу Правлячого Сенату, Тюремний комітет складався з 8 відділень, кожне з них відповідало за окремий напрям, у т. ч. нагляд моральністю арештантів (до його складу входив священик).

До середини XIX ст. Товариство поступово поширило свою діяльність на всю територію України. І хоча регіональні осередки очолювали офіційні особи, їх членами були абсолютно різні представники суспільства: підприємці, письменники, священнослужителі, громадські діячі. Прагнення представників Товариства проводити духовне виховання та навчання засуджених було настільки велике, що його представники стали за власні кошти будувати й облаштовувати в'язничні церкви та школи. Грошове утримання тюремного духовенства і вчителів здійснювалося також за кошти Товариства. Представники Товариства уважно стежили за своєчасним відправленням богослужінь, проведенням занять у школах, забезпеченням духовною та навчальною літературою.

Також було організовано Дамський Комітет Товариства. У в'язницях створювалися початкові школи, у яких викладали священики або миряни. Навчання у в'язниці має на меті не тільки отримання засудженими необхідних знань, а й прищеплення їм християнської віри. Майже кожному засудженому надавалася духовна та навчальна література. Для цього були створені в'язничні бібліотеки при храмах.

Новий статут Товариства піклування про тюрми був затвер-

джений Державною радою у 1851 році. Компетенція органів Товариства охоплювала не лише весь спектр послуг щодо тюремного господарства, а й включала низку суто адміністративних функцій, які в нього були відібрані після організації Головного тюремного управління

Статут про тих, хто тримається під вартою (Звід Законів Т. XIV, 1890 рік), визначав, що виправлення моральності ув'язнених є одним з головних предметів піклування Тюремних комітетів (ст. 226), для цього вони повинні дбати про спорудження церков при тюрмах (ст. 227) [6].

Тюремні комітети розробляли програми духовно-морального розвитку ув'язнених, основою яких були бесіди на духовну тематику. Ці бесіди могли стосуватися предметів не лише релігійних, а й духовних, моральних, історичних. Лектори допускалися до засуджених за поданням Тюремного комітету лише з дозволу єпископа. Зміст бесід записувався в спеціальну книгу.

Але Тюремні комітети стикнулися з великими труднощами в пошуку благонадійних і здатних до викладання осіб, які взяли би працювати з ув'язненими безоплатно або за малу винагороду. Тому вони змушені були обмежитися лише послугами деяких духовних осіб та благочестивих мирян. За умови нестачі коштів для поповнення маленької тюремної бібліотеки творами, цілком придатними для засуджених, Тюремний комітет обмежувався складанням каталогу бібліотеки.

Відомим членом Московського тюремного комітету був лікар Ф. П. Гааз (1780–1853), який усе життя присвятив полегшенню долі засуджених. З його ініціативи відкрито

в'язничну лікарню та школу для дітей засуджених. Він постійно лікував засуджених, на що витратив усі свої статки.

Також вітчизняні пенітенціаристи та духовенство брали активну участь у міжнародних тюремних конгресах, які були не лише з'їздами науковців-теоретиків і філантропів, які обговорювали нові теорії. Здебільшого це були зібрання практиків, у т.ч. духовенства, які доповідали про власний досвід і приймали рішення, яким випала доля стати наріжним каменем майбутньої пенітенціарної науки та практики. Виступаючи експертами з теоретичних висновків і пропозицій, узагальнюючи багатий практичний досвід, вони констатували те, що пройшло випробування життям і було закономірним.

У 1879 році затверджено Закон про організацію Головного тюремного управління. Важливою його функцією була організація тюремного патронату, яка регламентувалася Нормальним Статутом товариств заступництва особам, які звільняються з місць позбавлення волі, складеним інспектором управління М. Ф. Лучинським. Начальник управління одночасно був президентом Товариства піклувального про тюрми.

Значну увагу Головне тюремне управління звертало на виховні установи для неповнолітніх засуджених. Перші такі заклади відкрито в 1870-і роки: це були як ремісницькі притулки (Київський), так і землеробські колонії (Чернігівська і Полтавська). Вони використовували сімейну систему виховання, яка базувалася на особистому авторитеті вихователя.

Реформування Товариства піклувального про тюрми відображено

в Статуті Товариства, затвердженому в 1851 році і суттєво оновленому в 1890 році. Згідно з новим Статутом, Товариство перетворювалося в офіційну установу. Протягом 1856–1887 років Товариство поетапно позбувалося своїх повноважень: спочатку стосовно комунально-побутового забезпечення засуджених, потім – стосовно їх працевикористання. Ці питання взяли на себе тюремні інспекції. Тобто тюремні комітети на початок ХХ сторіччя знову перетворилися на громадські організації філантропічного профілю. З метою забезпечення організаційних засад роботи тюремних комітетів у місцях ув'язнення в їх звіти вводиться спеціальний розділ про релігійне виховання та навчання засуджених. Церква бере на себе функції організації бібліотечної справи в тюрмах та навчання ув'язнених.

Завдання виховного впливу на засуджених визначалися Загальною тюремною інструкцією 1916 року. Згідно зі ст. 244 Інструкції, духовно-моральний вплив на арештантів має на меті формування в них правильних понять про релігію і про загальні громадянські обов'язки, які вимагають відданості Вітчизні та шанування законів і влади.

У першому Циркулярі Головного тюремного управління, надісланому в березні 1917 року на місця, підкреслювалося, що головною метою покарання є виправлення і що для належного виконання цієї мети слід, насамперед, виявляти гуманізм до в'язнів.

На жаль, у 1917 році діяльність церкви та тюремних комітетів у місцях позбавлення волі на державному рівні було припинено. Переважна більшість їх представників самі були

ув'язнені або розстріляні новою владою. Але соціально-виховна робота із засудженими продовжилася на нових засадах.

16 травня 1919 року місця позбавлення волі передано до Тюремно-карального відділу Народного комісаріату юстиції УРСР. Виправно-трудова кодекс УРСР 1925 року в главі 13 узагальнив усі вказівки та рекомендації щодо культурно-просвітницької роботи із засудженими. Згідно зі ст. 137 Кодексу, завдання цієї роботи полягало в «піднятті розумового рівня і політичного розвитку ув'язнених шляхом викладання їм загальноосвітніх і професійних знань, а також ознайомлення з правами та обов'язками громадянина». Кодекс установив обов'язковість відвідування школи всіма малограмотними засудженими віком до 50 років.

Також глава 18 Виправно-трудова кодекс УРСР 1925 року визначала організацію допомоги засудженим, які звільняються з місць позбавлення волі. Згідно зі ст. 117 Кодексу, мета такої допомоги – надання засудженим матеріальної підтримки при поверненні додому, звільненням – на перший час приміщення, харчування, позик, юридичної та медичної допомоги, забезпечення їх працевлаштування.

У виправних установах УРСР 1925 року культурно-просвітницька робота із засудженими розглядалася як важливий засіб їх виправлення та ресоціалізації. Головною її метою була організація корисної зайнятості засуджених та ліквідація безграмотності серед них. За архівними даними, до 1926 року безграмотність серед засуджених у країні була ліквідована на 43 %. У багатьох місцях поз-

бавлення волі працювали, крім шкіл грамоти, загальноосвітні школи 1 та 2-го ступенів, професійно-технічні школи, юридичні гуртки, інститути камерних читців та камерних кореспондентів. Наприклад, у Харківському БПР № 1 виходив бюлетень «Голос виправлення», в Одеському губернському БПР – бюлетень «Голос в'язня». Усього за 1925–1926 роки вийшло 570 газет, які готувалися засудженими під контролем культурно-просвітницької частини виправної установи [2].

Різнопланова культурно-просвітницька робота вимагала постійного і чіткого керівництва, тому виправно-трудова відділ Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР циркуляром від 12 листопада 1925 року затвердив інструкцію «Про обов'язки і права вихователя у виправно-трудовах установах». Згідно з вимогами цієї Інструкції за кожним вихователем закріплювалася певна кількість камер чи засуджених. Вихователі вели індивідуальну роботу із засудженими, проводили читання книг і газет, бесіди, давали оцінку ступеня їх виправлення при вирішенні питань зміни умов тримання.

Серед самодіяльних організацій засуджених у місцях позбавлення волі країни виділялися створені в 1925 році товариські суди, які організовувалися та діяли на підставі інструкції виправно-трудова відділу Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР «Про товариські суди у виправно-трудовах установах» від 7 липня 1925 року з метою здійснення морально-виховного впливу на засуджених, які вчинили дисциплінарні правопорушення та з метою боротьби з негативними явищами серед засуджених, особливо кримі-

нальними традиціями, а також розвитку в них почуття відповідальності перед колективом.

Таким чином, у 1925–1926 роках виправно-трудовим відділом Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР, керівництвом місць позбавлення волі проведено суттєві організаційні заходи щодо підвищення рівня культурно-просвітницької роботи, що дозволило їй стати дійовим інструментом ідеологічного впливу на засуджених, активним засобом їх виправлення та перевиховання.

На початку 20-х років ХХ ст. в Україні відбулися певні зміни в пенітенціарній системі, зокрема і створення перших колоній. Так, у 1920 році видатний радянський педагог Антон Семенович Макаренко прийняв пропозицію Полтавського відділу народної освіти організувати й очолити колонію для безпритульних і неповнолітніх правопорушників у селі Ковалівка неподалік Полтави, а в 1921 році цій колонії присвоєно ім'я Максима Горького (у 1925 році в колонії було 140 вихованців – 130 хлопчиків і 10 дівчаток). У 1926 році колонію переведено в село Куряж поблизу Харкова. З жовтня 1927 року А. С. Макаренко керував трудовою дитячою комунуою імені Фелікса Дзержинського в передмісті Харкова. У цих закладах він на практиці застосовував розроблену ним педагогічну систему.

У 1932 році побачила світ перша книга А. С. Макаренка «Марш 30-го року», а у 1935 році – «Педагогічна поема». 1 липня 1935 року його призначено на посаду помічника начальника відділу трудових колоній та трудових комун Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР – підрозді-

лу, що створений відповідно до наказу Народного комісаріату внутрішніх справ від 7 червня 1935 року «Про організацію роботи щодо ліквідації дитячої безпритульності та безнадзорності». Відділ керував 42 дитячими виправними установами, у тому числі 10 трудовими колоніями та 2 трудовими комунами. У жовтні 1936 року він залишив роботу у відділі та працював консультантом на громадських засадах у колонії в Броварах (поблизу Києва). У 1937 році вийшла його «Книга для батьків», а у 1938 році – книга «Прапори на баштах».

7 квітня 1930 року постановою Ради народних комісарів СРСР затверджено Положення про виправно-трудова табори Державного політичного управління СРСР, яке започаткувало період діяльності Головного управління виправно-трудова таборів.

Водночас велику увагу було звернуто на культурно-просвітницьку роботу й навчання засуджених у виправно-трудова колоніях. У кожній з них обладнувалися клуби, діяли гуртки та секції, демонструвалися кінофільми, видавалися стінгазети, функціонували радіоточки, загальноосвітні школи та професійні курси.

У середині 1931 року Народний комісаріат юстиції УРСР ухвалив рішення про перетворення реформаторіумів у трудові будинки для неповнолітніх засуджених типу фабрично-заводських училищ. За кожним таким закладом закріплювався колектив заводу чи фабрики для надання шефської допомоги та виховного впливу. Так, колектив Київського заводу ім. Артема в липні 1931 року здійснював шефство над Київським

трудовим будинком. Працівники заводу зобов'язувалися допомагати його вихованцям упродовж відбування покарання та після звільнення. Шефом Одеського трудового будинку був Одеський завод верстатобудування ім. Леніна.

У 1954 році відновлено дострокове й умовно-дострокове звільнення засуджених. Інститут заліку робочих днів, що існував до цього, скасували. Постановою Ради Міністрів УРСР 1957 року затверджено Положення про спостережні комісії. Пожвавилася діяльність комісій у справах неповнолітніх при місцевих радах. У 1957 році до штатів виправно-трудових колоній увели посади начальників загонів, а з 1958 в них організували загальноосвітні школи і почали створювати професійно-технічні училища. 20 березня 1964 року Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про умовне звільнення з місць позбавлення волі засуджених, що стали на шлях виправлення, для роботи на будівництві підприємств народного господарства».

Новий Виправно-трудовий кодекс УРСР затверджено 23 грудня 1970 року. 23 березня 1977 року Виправно-трудовий кодекс України доповнено новим розділом – «Порядок і умови виконання умовного осуду до позбавлення волі й умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці». У січні 2001 року внесено суттєві зміни до цілого ряду статей Виправно-трудового кодексу України, які значно покращили умови тримання засуджених. Уведено обов'язкову середню освіту в установах виконання покарань.

Важливим кроком у розвитку кримінально-виконавчої системи

стало прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України, який набрав чинності 1 січня 2004 року. У кодексі реалізуються загальновизнані концептуальні положення про демократизацію, гуманізацію, індивідуалізацію кримінальних покарань з урахуванням сучасних досягнень психології і педагогіки.

18 травня 2016 року згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції ДКВС України» ДПтС України ліквідовано, завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації покладено на Міністерство юстиції України.

У 2017 році Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, яка визначила основні напрями реформування ДКВС України, у тому числі системи соціально-виховної роботи із засудженими та ув'язненими особами, які тримаються під вартою.

Висновки. Соціально-виховна робота у місцях несвободи витоками сягає періоду утвердження християнської опіки над засудженими в XI ст. Лише у XIX ст. до неї приєдналася громадськість у вигляді Товариства піклування про в'язниці. На жаль, з 1917 року їх діяльність у пенітенціарних установах України припинено. Досвід А. С. Макаренка не набув розвитку. Лише у 1957 році у виправно-трудових установах уведено посаду начальника загону, а з 1958 року – організовано загальноосвітні школи і професійно-технічні училища. Соціально-виховну роботу із засудженими закріплено Виправ-

но-трудовим кодексом 1970 року та Кримінально-виконавчим кодексом України 2004 року. Перспективи подальших досліджень полягають у

підвищенні ефективності соціально-виховної роботи із засудженими різних категорій.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г., Богунов С. О., Дука О. А., Зінченко С. А., Копотун І. М., Фрейман Г. О. Пенітенціарна система України: історія та сучасність : Видання до 15-ої річниці утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань / за заг. ред. О. В. Лісідкова. Київ : Державна пенітенціарна служба України, 2013. 268 с.
2. Іваньков І. В. Розвиток норм виправно-трудового кодексу 1925 року у національному законодавстві УРСР (1925–1926 рр.). *Україна між минулим і майбутнім: історико-правові та соціально-економічні аспекти розвитку країни* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Чернігів, 8 червня 2011 року). Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2011. С. 48–54.
3. Особливості духовного виховання засуджених та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України : навчальний посібник / Білоцерківське училище професійної підготовки персоналу ДКВС України; за заг. ред. М. О. Супруна, 2016. 123 с.
4. Взаємодія персоналу пенітенціарних установ з Українською Православною Церквою у реалізації душпастирської (духовно-просвітницької роботи) : навчальний посібник / Білоцерківське училище професійної підготовки персоналу ДКВС України; за заг. ред. М. О. Супруна, 2016. 129 с.
5. Дело об учреждении Комитета Общества попечительного о тюрьмах. РГИА. 1819. Ф. 1287. Оп. 11. Д. 1858.
6. Коковцов В. Н., Рухлов С. В. Систематический сборник узаконений и распоряжений по тюремной части. Санкт-Петербург, 1894. С. 324–329.
7. Радов Г. О. Пенітенціарна ідея: думки на тему ; вступ. ст. В. Синьов. Київ : МП «Леся», 1997. 211 с.

N. Suprun,

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Psycho-Correction Pedagogics
Chair of the National Pedagogical University
named after M. P. Dragomanov*

I. Pahomov,

*Head of the Psychological and Pedagogical
Disciplines Department of the Bila Tserkva
Training Center for the Personnel of the Criminal-Executive Service of Ukraine*

MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF THE SOCIAL-EDUCATIONAL WORK WITH CONVICTS AT THE PENITENTIARY ESTABLISHMENTS OF UKRAINE

The article is devoted to the main stages of the development of the social-educational work with convicts at the penal establishments of Ukraine from the X

century till now. The historical role of the social-educational work in the implementation of the penitentiary function of the state is analyzed. It is proved that in the current conditions of reforming the penitentiary system of Ukraine, social-educational work with convicts plays the leading role in the formation of the penitentiary idea. It was revealed that the historical experience of the social-educational work with convicts can be used in reforming the modern penitentiary system of Ukraine.

The social-educational work in places of deprivation of liberty reaches the period of the establishment of Christian care of convicts in the XI century. Only in the XIX century the public joined such activities in the form of the Prison Care Society. Unfortunately, in 1917 their activities at the penitentiary establishments of Ukraine were stopped. The relevant experience of A. S. Makarenko was not developed. Only in 1957 the post «Head of detachment» (with the social work elements) was introduced at the correctional labor penal establishments. Since 1958 the secondary and vocational schools were created for inmates. The social-educational work with convicts was envisaged by the Correctional-Labor Code of Ukraine of 1970 and the Criminal-Executive Code of Ukraine of 2004. The prospects for further research are aimed at increasing the effectiveness of the social-educational work with various categories of convicts.

Keywords: *social-educational work with convicts; Prison Care Society; prison committees.*

Надійшла до редакції 12.12.2018

УДК 343.8

Скоков С. І.,
заслужений юрист України,
заступник голови правління
ВГО «Асоціація ветеранів Державної
кримінально-виконавчої служби України»,
член правління ГО «Пенітенціарна
асоціація України»

РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

У статті здійснено ретроспективний огляд етапів реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи, визначено та проаналізовано законодавче забезпечення змін і трансформацій виправно-трудової системи УСРР та формування кримінально-виконавчої системи незалежної України. З огляду на надбання та прорахунки попередніх років окреслено основні напрями розвитку (модернізації) вітчизняної кримінально-виконавчої системи на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: кримінально-виконавча система; Кримінально-виконавчий кодекс; Державна кримінально-виконавча служба України; концепція реформування; установи виконання покарань.

В статье осуществлен ретроспективный обзор этапов реформирования отечественной уголовно-исполнительной системы, проанализировано законодательное обеспечение трансформации исправительно-трудовой системы УССР и формирования уголовно-исполнительной системы в годы независимости. Учитывая достижения и просчеты предыдущих лет, определены основные направления развития (модернизации) отечественной уголовно-исполнительной системы на современном этапе развития государства.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система; Уголовно-исполнительный кодекс; Государственная уголовно-исполнительная служба Украины; концепция реформирования; учреждения исполнения наказаний.

Постановка проблеми. Дискусія, що триває в урядових і наукових колах щодо реформування кримінально-виконавчої системи України, зумовлює необхідність визначення концептуальних засад майбутньої кримінально-виконавчої моделі з урахуванням не лише зарубіжного, а й набутого досвіду та вітчизняних реалій.

Постановка завдання. Тому вкрай важливо здійснити ретроспективний аналіз реформ кримінально-виконавчої системи, які проведено в останні десятиліття, оцінивши їх здобутки і прорахунки з наукової та практичної точок зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження історичних витоків та еволюції вітчизняної кри-

мінально-виконавчої системи, як правило, зосереджені на імперському періоді виникнення тюремної системи Російської імперії та українських земель у її складі (О. П. Неалов, О. М. Григор'єв, І. В. Іваньков, В. М. Пальченкова). Без ідеологічних нашарувань, але дещо однобічно, розглянуто радянську виправно-трудова систему В. В. Россіхіним, М. М. Яцишиним. Натомість історико-теоретичний аналіз змін і реформ, що відбулися в системі органів та установ виконання покарань у добу незалежної Української держави, у вітчизняній історіографії не проводився.

Виклад основного матеріалу.

Система органів і установ виконання покарань є важливою складовою державного механізму та сектору національної безпеки, що забезпечує безпеку суспільства шляхом ізоляції громадян, які підозрюються у вчиненні злочину або засуджені до покарання.

Зобов'язання щодо приведення вітчизняної системи виконання покарань та попереднього ув'язнення у відповідність до міжнародних стандартів (Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН, Європейські пенітенціарні правила) було однією з умов інтеграції України до Ради Європи 1995 року.

У лютому 2016 року на засіданні Уряду Міністерством юстиції України презентовано нову Концепцію реформування кримінально-виконавчої служби. Наслідком цього стала ліквідація Державної пенітенціарної служби України як центрального органу виконавчої влади та її територіальних (обласних) органів управління (відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 та 348).

Одним з основних аргументів такої реорганізації системи управління органами й установами виконання покарань ініціатори «реформи» визначають відсутність будь-яких прогресивних змін у цій сфері за роки незалежності України.

Підтримуючи необхідність радикальних змін у системі виконання та відбування кримінальних покарань, не можна погодитися з останньою тезою.

Вітчизняна кримінально-виконавча система завжди відрізнялася у кращий бік на теренах колишнього СРСР, насамперед, у питаннях створення належних побутових умов та організації виправного процесу, викоренення так званих «гулагівських» традицій.

Можна нагадати, що у 1979 році колегією МВС СРСР схвалено та рекомендовано для поширення досвід установ виконання покарань Харківської області щодо залучення громадськості до виправлення та перевиховання засуджених.

Досить активні кроки за напрямом обґрунтування змін у системі виконання кримінальних покарань здійснено в період так званої «перебудови» наприкінці 80-х років минулого сторіччя, найбільш активні – з набуттям Україною незалежності.

Рішенням колегії МВС УРСР від 29 жовтня 1990 р. № 11КМ/4 схвалено документ під назвою «Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» та план заходів з його реалізації.

Цей документ, спираючись на положення Декларації про державний суверенітет України, критично оцінював наявний стан справ у вітчизняній виправно-трудова системі та

визначав основні напрями її реформування. Зокрема, акцентувалась увага на необхідності розробити, з урахуванням міжнародних стандартів, республіканські нормативи умов виконання кримінальних покарань, що гарантують нормальне забезпечення життєдіяльності засуджених, переглянути архітектурне планування існуючих колоній та в перспективі відмовитися від так званого «казарменого» розміщення засуджених.

До найбільш прогресивних слід віднести рішення щодо необхідності утворення в місцях позбавлення волі психолого-педагогічної служби, запровадження методики психолого-психіатричної та соціальної діагностики особистості засуджених.

З метою підвищення рівня наукового забезпечення кримінально-виконавчої системи прийнято рішення про необхідність утворення Республіканського інституту підготовки та перепідготовки кадрів з науково-дослідним центром з проблем виконання кримінальних покарань.

Рішення колегії дало поштовх для розвитку в Україні пенітенціарної науки, насамперед у галузі педагогіки, психології та соціальної роботи.

Найбільш прогресивні ідеї знайшли відображення в доктринальній моделі Закону України «Про пенітенціарну систему України», підготовленому в 1997 році творчим колективом науковців Київського інституту внутрішніх справ на чолі з Георгієм Опанасовичем Радовим.

Відповідно до зобов'язань, узятих Україною під час вступу до Ради Європи, у 1998 році систему органів і установ виконання покарань виведено зі складу силового відомства – Міністерства внутрішніх справ – та утворено Державний департамент

України з питань виконання покарань як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом.

11 липня 2003 року прийнято Кримінально-виконавчий кодекс України, який містить багато прогресивних норм, притаманних відповідним актам європейських країн.

23 червня 2005 року прийнято Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», який уперше на законодавчому рівні визначив завдання і функції служби, правові підстави діяльності її персоналу.

Водночас слід визнати, що прогресивні зміни відбувалися переважно в соціальній сфері, тоді як матеріальні умови відбування покарання змінювалися повільно.

Насамперед, це стосується матеріально-побутових умов установ виконання покарань, які переважно зберігають архітектуру виправно-трудових колоній, що передбачала групові («казармені») умови утримання, які не дозволяють забезпечити необхідне санітарне та епідемічне благополуччя, а також індивідуальну безпеку засуджених.

Незадовільний стан інженерно-технічних засобів охорони та спеціальної техніки, що експлуатуються понад 50 років, негативно впливає на надійність охорони установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. Значна частина режимних корпусів слідчих ізоляторів розміщена в будівлях, які споруджені сто й більше років тому і фактично не є придатними для тримання осіб, узятих під варту, та реконструкції.

Створення сучасних пенітенціарних закладів потребує значних фінансових ресурсів та неможливе без державної підтримки.

Саме на це були спрямовані державні програми реформування та розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи, ухвалені з початку 90-х років, серед яких:

- Першочергові заходи щодо забезпечення життєдіяльності виправно-трудоустанов і лікувально-трудоустанов профілакторіїв в умовах переходу до ринкових відносин, затверджені постановою Ради Міністрів УРСР від 5 лютого 1991 р. № 22;

- Основні напрямки реформування кримінально-виконавчої системи в Українській РСР, затверджені постановою Ради Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. № 88;

- Програма приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудоустанов профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1994 р. № 31;

- Першочергові заходи щодо забезпечення діяльності кримінально-виконавчої системи та державну підтримку її подальшого реформування, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2000 р. № 73;

- Програма зміцнення матеріальної бази органів і установ кримінально-виконавчої системи на 2000–2004 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 986;

- Програма подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 167;

- Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (схвалена Указом Президента України від 25 квітня 2008 р. № 401);

- Державна програма покращення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, на 2006–2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р. № 1090.

Але ж усі ці програмні документи не були підкріплені економічно, унаслідок чого реалізовані лише частково, переважно за рахунок внутрішніх резервів кримінально-виконавчої системи, або залишилися невиконаними.

Зокрема, за висновком Рахункової палати, останню зі згаданих державних програм профінансовано лише на 6 % від потреби.

На виконання Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631) постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. № 345 затверджено Державну цільову програму реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки з прогнозним обсягом фінансування 6 млрд грн.

Але виконання цієї програми достроково припинено Урядом України з огляду на необхідність економії бюджетних коштів (постанова Кабінету Міністрів України від 05 березня 2014 р. № 71).

Можна стверджувати, що, незважаючи на декларування принципу гуманізації політики у сфері виконання кримінальних покарань, зберігається «гулагівський» підхід ви-

щих органів державної влади до фінансування кримінально-виконавчої системи за «залишковим» принципом, коли на в'язничне відомство покладається завдання вирішувати більшість проблемних питань матеріального характеру за рахунок внутрішніх ресурсів.

При цьому взагалі не передбачалися видатки на поточні ремонти та реконструкцію установ виконання покарань, оснащення їх сучасними інженерно-технічними засобами охорони і нагляду, не кажучи про будівництво нових сучасних пенітенціарних закладів.

Починаючи з 2013 року, Міністерством юстиції України ініційовано внесення до Кримінально-виконавчого кодексу України численних змін, спрямованих на подальшу гуманізацію відбування покарання, але не підкріплених реальним фінансовим ресурсом для їх реалізації (створення блочних умов проживання, надання права користування мобільним зв'язком, інтернет-послугами тощо).

Усупереч принципам Європейських пенітенціарних правил унесено зміни до статті 118 Кримінально-виконавчого кодексу України, які визначають, що залучення засуджених до суспільно корисної праці здійснюється лише за їх бажанням.

Прийняття законодавчих змін стосовно правового статусу засуджених переважно на підставі пропозицій правозахисних організацій фактично призвело до порушення балансу між правами та обов'язками засуджених та, відповідно, до загострення взаємовідносин між персоналом і засудженими.

Унаслідок унесених у 2016 році змін до Закону України «Про Держа-

ву кримінально-виконавчу службу України» «головним тюремником» у країні фактично став за посадою Міністр юстиції України. Структурні підрозділи, які здійснювали управління та забезпечення діяльності органів і установ виконання покарань «розчинилися» в центральному апараті Міністерства, що фактично призвело до розбалансування системи управління відомством.

Виходячи з цього Міністерством юстиції України ініційовано підготовку нової Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р (але при цьому залишається чинною Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631).

Відповідно до змісту цієї концепції постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 709 прийнято рішення про утворення Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України як міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції вищого рівня, у якій знову сконцентровано повноваження щодо організації охорони та режиму, оперативно-розшукової діяльності органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів тощо.

Проектом Закону України «Про пенітенціарну систему України», підготовку якого ініційовано Міністерством юстиції України (законопроект № 7337) передбачено утворення окремого центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань, що фактично є визнанням

невдалого «соціального експерименту» стосовно кримінально-виконавчої системи (у тому числі провалу намірів щодо будівництва нових слідчих ізоляторів у рамках приватно-державного партнерства).

Висновки. З огляду на зазначене вважаємо за доцільне визначити основні напрями розвитку (модернізації) вітчизняної кримінально-виконавчої системи на сучасному етапі розвитку держави:

- удосконалення організаційно-функціональної структури та системи управління кримінально-виконавчою службою шляхом відновлення системи централізованого управління та структури її територіальних органів на обласному рівні;

- законодавче закріплення підстав для створення пенітенціарних установ муніципальної та приватної форм власності, а також упровадження децентралізації управління та перехід до змішаного типу управління органами і установами виконання покарань, слідчими ізоляторами (центрального та територіального);

- оптимізація організаційно-штатної структури установ виконання покарань шляхом закріплення як основних видів кримінально-виконавчих установ виправних колоній мінімального рівня безпеки (напіввідкритих) та установ виконання покарань закритого типу (відповідно із секторами різних рівнів безпеки та ділянками слідчих ізоляторів);

- унесення змін до статті 61 Кримінального кодексу України щодо зміни порядку відбування покарання у виді обмеження волі, що передбачає заміну тримання засудже-

ного в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства (виправних центрах) на перебування під наглядом на умовах домашнього арешту із застосуванням електронних засобів моніторингу;

- реорганізація підприємств установ виконання покарань у майстерні, погашення (реструктуризація) безперспективної заборгованості цих підприємств;

- унесення законодавчих змін щодо мотивації засуджених до суспільно корисної праці та відшкодування збитків, заподіяних злочином (обов'язкове врахування при прийнятті рішення про дострокове звільнення та наданні інших передбачених законом заохочувальних норм);

- законодавче врегулювання заходів щодо надання преференцій у реалізації продукції, яка безпосередньо виробляється підприємствами (насамперед сільськогосподарського профілю), майстернями та підсобними господарствами установ виконання покарань та слідчих ізоляторів;

- підвищення рівня правової та соціальної захищеності персоналу органів і установ виконання покарань та пробації шляхом забезпечення належного рівня оплати праці персоналу, що робить службу конкурентною з іншими правоохоронними структурами, законодавчого закріплення соціальних гарантій персоналу органів та установ виконання покарань і пробації;

- прийняття на державному рівні рішення про стовідсоткове фінансування витрат на утримання кримінально-виконавчої служби з бюджету.

S. Skokov,
*Honored Lawyer of Ukraine,
Deputy Chairman of the Board of the
Public Organization «Association of
veterans of the State Criminal-Executive
Service of Ukraine», member of the Board*

REFORMING THE CRIMINAL-EXECUTIVE SYSTEM OF UKRAINE: RETROSPECTIVE REVIEW

The article provides the retrospective review of the process of reforming the Ukrainian criminal-executive system. It defines and analyzes the legislative provisions related to the changes and transformations of the correctional labor system of the Ukrainian SSR and the formation of the criminal-executive system during the last period of independence.

Taking into consideration the achievements and disadvantages of the previous years, the main directions of the development (modernization) of the national criminal-executive system at the present stage of developing the State are outlined, namely: the improvement of the organizational and functional structure and the system of managing the Criminal-Executive Service by restoring the central management system and its territorial bodies structure at the regional level; legislative consolidation of the grounds for the creation of the municipal and private penitentiary institutions; introduction of the management decentralization and the combined type (central and territorial) of managing the penal establishments and pre-trial institutions; optimization of the organizational and staff structure of the penitentiary bodies and institutions by securing the penal establishments of the minimum security level (semi-open) and the penal establishments of the closed type (according to the penal sectors of different security levels and the sectors of pre-trial institutions) as the main types of the criminal-executive institutions; making changes to the article 61 of the Criminal Code of Ukraine for changing the order of serving sentences in the form of restraint of liberty, which would envisage the replacement of holding convicts at the penal establishments (open type correctional centers) without isolation from the open society by the supervision with the use of the electronic monitoring (home arrest); reorganization of penal establishments' enterprises into the workshops and repayment (restructuring) of the hopeless debts of those enterprises; making the legislative changes, which would motivate the convicts to be involved in the socially useful work and to compensate the losses and damages caused by their crimes; legislative regulation of the preferences in selling the products, which are produced by the enterprises of the penitentiary institutions; increasing the level of legal and social protection of the penitentiary personnel; making the decision at the state level concerning one hundred percent budget financing of the costs of functioning of the Criminal-Executive Service and Probation.

Keywords: *criminal-executive system; Criminal-Executive Code; State Criminal-Executive Service of Ukraine; the concept of reforming; penitentiary institution.*

Надійшла до редакції 12.12.2018

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА ТА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ДУМКИ

Малишев О. О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

АВСТРО-УГОРСЬКІ ЗАКОНИ ВІД 24 ТРАВНЯ 1885 РОКУ ЩОДО УСТАНОВ ДЛЯ ПРИМУСОВИХ І ВИПРАВНИХ РОБІТ

Увазі читача пропонується переклад двох затверджених імператором Францом Йосипом законів, якими в Австро-Угорській імперії було регламентовано створення системи спеціальних закладів утримання неповнолітніх правопорушників, а також різного роду маргінальних суспільних елементів.

Переклад відповідних текстів нами було зроблено ще три роки тому, щоб допомогти одній колезі в її дослідницькій роботі. Утім, наразі, враховуючи довгоочікуваний вихід у світ спеціалізованого історичного номера наукового журналу «Вісник пенітенціарної асоціації України», видається доцільним опублікувати ці тексти для їх повноцінного введення у вітчизняний науковий обіг.

Акти від 24 травня 1885 р. становлять інтерес для сучасних вітчизняних дослідників з огляду на те, що вони у свій час діяли й на території

підвладних Австро-Угорщині українських земель, а отже виправлення і перевиховання правопорушників з числа наших пращурів здійснювалося у річищі передових європейських тенденцій розвитку пенітенціарного права, де метою покарання визначалася не лише кара, а насамперед виправлення засудженого. Як зазначає О. В. Сокальська, за цих умов покарання мало супроводжуватись шкільним навчанням, релігійним вихованням та примусовою працею¹. В'язнична система Австро-Угорщини включала повітові судові тюрми, окружні тюрми та кримінальні тюрми. Потреба у спеціалізованих виправних закладах з'явилася після прийняття 10 травня 1873 р. Закону про боротьбу з ледарями та волоцюгами. На цій підставі згодом 24 травня 1885 р. і було ухвалено два закони щодо установ для примусових і виправних робіт².

¹ Кримінально-виконавче право України: підручник: Том I (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О., Сокальська О. В. та ін]; за заг. ред. Є. Ю. Бараша. К., 2018. С. 83–84.

² Шуп'яна М. Система додаткових покарань за австрійським кримінальним законодавством другої половини XIX ст. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2014. Вип. 59. С. 164, 166; Кравченко Я. П. Еволюція правових засобів протидії правопорушності неповнолітніх на теренах України (X – початок XX століття) [Текст]: дис. канд. юр. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 150–151.

Закони в Австро-Угорській державі друкувалися у газеті «Reichsgesetzblatt» (Імперський вісник законів), яка виходила в період з 1849 по 1918 рр. З 1870 р. газета мала назву «Імперський вісник законів для представлених у Райхсраті королівської держави та земель». Газета друкувалася не лише німецькою, а й місцевими мовами – польською, румунською, чеською, хорватською, угорською, італійською, словенською. Окремі офіційні тексти могли друкуватися також русинською та українською мовами. Весь оцифрований архів газети, супроводжений зручним пошуковим апаратом, наразі у відкритому доступі можна знайти на сайті Австрійської національної бібліотеки³.

Представлені закони мають низку специфічних ознак юридичного стилю та юридичної техніки. Багато положень, що регулюють управлінські відносини, пов'язані зі складністю системи державного устрою та системи правління Австро-Угорщини. Так, у законах згадуються так звані політичні органи земель і округ, що вказує на складність політичної системи держави. Не лише класичні управлінські відносини, а й координація органів різних територіальних утворень була необхідною для ефективного адміністрування кримінально-виконавчої сфери.

Коли в аналізованих законах говориться про органи безпеки (нім. – «Sicherheitsbehörde»), то тут ідеться, імовірно, насамперед не про держав-

ну безпеку в сучасному розумінні, а саме про безпеку в широкому значенні, або про поліцейську чи громадську безпеку.

Замість звичного нам розмежування кримінальних та адміністративних правопорушень у тодішній системі застосовувалася класична континентальна тріада: злочин – проступок – переступ (Verbrechen – Vergehen – Uebertretung), яка брала початок з французького Code pénal imperial 1810 р. (crime – délit – contravention). Переступ (Uebertretung) визнавався найлегшою формою правопорушення. Видається, що на відміну від французького Кодексу 1810 р. розмежування проступків і переступів в австрійському Кримінальному кодексі 1852 р. було менш чітким. У поданих нижче законах слово «проступок» (Vergehen) ніде не згадується, утім неодноразово говориться, що передбачені відповідними законами заходи застосовуються як щодо злочинів, так і щодо переступів, тобто ці закони охоплювали собою всю сферу правопорушень.

Відмежовувалися за правовим статусом неповнолітні правопорушники, яких закон називає коригентами. Часто йшлося про бездоглядних дітей. Їх поміщення до відповідних установ розглядалося передусім не як покарання, а як форма соціальної турботи.

Далі подаються тексти Законів від 24 травня 1885 року в перекладі з німецької мови.

³ Reichs-, Staats- und Bundesgesetzblätter. ALEX Historische Rechts- und Gesetzestexte Online. Österreichische Nationalbibliothek. URL : http://alex.onb.ac.at/tab_rgb.htm

ЗАКОН ВІД 24 ТРАВНЯ 1885 р.,¹

*у якому встановлюються кримінально-правові положення стосовно
припустимості тримання в установах для примусових робіт чи виправних
установах²*

З огляду на схвалення обох палат Райхсрату, Я вважаю за потрібне постановити таке:

§1

Хто тиняється, не маючи своєї справи і роботи, і не зміг надати доказів, що він володіє засобами для життя або [доказів, що він] шукає чесний заробіток, підлягає покаранню як волоцюга. Покаранням є суворий арешт від двох до трьох місяців; також може бути присуджено одне чи більше з обтяжень покарання, що визначені в пунктах від а) до е) § 253 Карного закону від 27 травня 1852 р.

§2

Карається за жебрацтво:

1. Той, хто в публічному місці чи від будинку до будинку жебракує або з причини свого ледарства обтяжує суспільну добродичність.

2. Той, хто неповнолітніх до жебрацтва підбурює, скеровує або іншим передає.

Покаранням є суворий арешт від восьми днів до трьох місяців.

§3

Працездатним особам, які не мають доходу й допустимого заняття та становлять загрозу для безпеки особи чи власності, органом безпеки може бути доручено, у межах визначеного для цього строку, надати докази, що вони утримують себе на законних підставах³. Якщо вони, через своє ледарство, не встигнуть виконати це доручення, то караються суворим арештом на строк від восьми днів до трьох місяців; також може бути присуджено одне чи більше з обтяжень покарання, що визначені в пунктах від а) до е) § 253 Карного закону від 27 травня 1852 р.

§4

У кожній громаді, на території якої перебуває або буде спіймана працездатна особа, яка не має ні засобів для свого утримання, ні допустимого заробітку, є справедливим призначити такій особі відповідну їй здібностям роботу за грошову оплату чи натуральне продовольче забезпечення. Коли ця особа ухиляється від виконання призначеної їй роботи, то це карається суворим арештом від восьми днів до одного місяця.

¹ Gesetz, womit strafrechtliche Bestimmungen in Betreff der Zulässigkeit der Anhaltung in Zwangsarbeits- oder Besserungsanstalten getroffen werden // Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. № XXVIII. Stück. 89. Gesetz vom 24. Mai 1885. S. 208–210. Переклад з німецької мови здійснив старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького, кандидатом юридичних наук О. О. Малишев.

² Варіант: «установ для примусових чи виправних робіт». Тут і далі – примітки перекладача.

³ Дослівно «годуються в допустимий спосіб».

§5

Покарання осіб жіночої статі, які займаються розпусним ремеслом, з використанням свого тіла, доручається органу безпеки.

Коли такі особи жіночої статі

1. продовжують своє розпусне ремесло, не дивлячись на поліцейське стягнення чи
2. діють усупереч поліцейським приписам, або
3. займаються своїм розпусним ремеслом, знаючи, що вже підхопили венеричну хворобу, або
4. дають підстави для осуду з боку суспільства, або
5. розбещують неповнолітніх осіб, то караються вони суворим арештом, у випадках, зазначених у пунктах 1 і 2 – на період від восьми днів до трьох місяців, але у випадках, зазначених в пунктах 3, 4 і 5 – від одного до шести місяців.

Персони обох статей, які, окрім випадків § 512 Карного закону від 27 травня 1852 року, зі своєї професійної розпусти іншим чином заробляють на життя, караються суворим арештом від восьми днів до трьох місяців.

У випадках, зазначених у пп. 1 і 2, кримінально-процесуальне переслідування порушується на вимогу органу безпеки.

§6

Той, хто перебуває під поліцейським наглядом, і діє всупереч обтяженням і зобов'язанням, які накладаються на нього у відповідності до §9 літ. від а) до е) Закону від 10 травня 1873 р. (R. G. Bl.⁴ № 108), буде покараний суворим арештом від восьми днів до трьох місяців; також може бути присуджено одне чи більше з обтяжень покарання, що визначені в пунктах від а) до е) § 253 Карного закону від 27 травня 1852 р.

§7

Слідство і покарання за переступи, що передбачені в §§ 1–6 цього закону, як і слідство та покарання переступу, передбаченого § 3 Закону від 10 травня 1873 (R. G. Bl. № 108), здійснюється через суд.

Суд може, у випадку постановлення обвинувального вироку, обумовити в ньому допустимість тримання [засудженого] в установі для примусових робіт.

Стосовно застереження про допустимість тримання в установі для примусових робіт може бути прийнята скарга на користь обвинуваченого⁵, якщо допустимість такого утримання була визнана [у вироку] і [скарга] на шкоду обвинуваченому⁶, якщо відповідна допустимість не була визнана [у вироку].

§8

Допустимість передання до виправної установи може бути визнана судом також стосовно неповнолітніх, які винні у здійсненні караної діяльності,

⁴ Reichsgesetzblatt – Імперський вісник законів (офіційне австрійське видання).

⁵ Йдеться про подання скарги зі сторони захисту або про якусь скаргу на користь обвинуваченого в широкому розумінні (наприклад, від третьої особи)

⁶ Аналогічно: скарга зі сторони обвинувачення чи скарга на шкоду обвинуваченому в широкому розумінні.

яка відповідно до положень Карного закону, з огляду на неповноліття порушника, не розглядається як злочин, а підлягає покаранню як переступ (§§ 2, літ. d) 237 і 269–272 Карного закону).

§9

У випадках, у яких § 273 Карного закону доручає органів безпеки покарання та запобіжні заходи щодо неповнолітнього, який здійснив карану діяльність, [цей орган] може здійснити передання неповнолітнього до виправної установи, якщо він [неповнолітній] повністю бездоглядний, а іншого способу досягнення його належного порядку виховання і нагляду не вбачається.

§10

§§ 509, 510, 511, 517, 518, 519, 520, 521 загального Кримінального закону від 27 травня 1852 р. (R. G. Bl. № 117), як і §§ 1, 2, 10, 12, 13 та 18 Закону від 10 травня 1873 р. (R. G. Bl. № 108), якими передбачені поліцейсько-кримінально-правові⁷ положення проти ледарів та волоцюг – скасовуються.

§11

Приведення цього закону до виконання доручається Моїм Міністрові внутрішніх справ та Міністру юстиції.

Шенбрунн, 24 травня 1885 р.

Франц Йосип т. р.⁸

Тааффе [Едуард] т. р.

Празак [Алоїзій] т. р.

ЗАКОН ВІД 24 ТРАВНЯ 1885 р.,⁹

стосовно установ для примусових і виправних робіт

З огляду на схвалення обох палат Райхсрату, Я вважаю за потрібне постановити як далі слідує:

§1

У представлених у Райхсраті королівствах і землях слід встановити відповідне вимогам публічної безпеки число установ примусових робіт.

Піклування про ці установи є справою землі. Можливе також об'єднання [зусиль] кількох земель задля заснування спільної установи примусових робіт.

Законодавством землі може обумовлюватись¹⁰, чи можуть такі установи засновуватись округами чи громадами.

⁷ Polizeistrafrechtliche можливо, за змістом точніший переклад «адміністративно- та кримінально- правові».

⁸ «*manu propria*» – лат. власноруч.

⁹ Gesetz, betreffend die Zwangsarbeits- und Besserungsanstalten // Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. № XXVIII. Stück. 90. Gesetz vom 24. Mai 1885. S. 210–214. Переклад з німецької мови здійснив старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького, кандидатом юридичних наук О. О. Малишев.

¹⁰ «За законодавством землі лишається визначити, чи...».

§2

В міру необхідності та доцільності в оплаті на заснування таких установ здійснюватиметься сприяння з боку держави.

§3

Не покриті на підставі § 2 кошти на заснування, підтримання та управління установ примусових робіт, а також на утримання ув'язнених, якщо ці кошти не будуть передані округами чи громадами, які на підставі законодавства земель створюють відповідні установи, мають бути виділені землею.

Законодавством землі може обумовлюватись, чи можуть, і якою мірою, компенсуватися коштом округу чи громади гроші на забезпечення, якщо вони не можуть бути повернені від утримуваних або від осіб, відповідальних за їх утримання.

Як кошти на забезпечення розглядаються видатки на їжу, постіль, опалення, світло, які приблизно необхідно забезпечити, а також кошти на чищення білизни й одягу, лікування хвороб чи можливі пологи.

§4

Прийняття до установ примусових робіт проводиться без огляду на батьківщину походження особи, яку приймають.

Щодо не приналежних до даної землі в'язнів, та земля, до якої в'язень за своїм походженням належить, після схвалення політичним органом землі¹¹ розміру плати за день утримання, має компенсувати кошти на забезпечення; при цьому земля, що відповідальна за відшкодування, має власним коштом прийняти в'язня до установи примусових робіт, яка перебуває в даній землі.

За землею, яка компенсує кошти на забезпечення, залишається право надолужити сплачене відшкодування в міру положення абзацу другого § 3.

§5

Доки в певній землі не запроваджені установи примусових робіт, або коли існуючі не задовольняють наявних потреб, особи, що підлягають поміщенню до установ примусових робіт, за кошт землі їх рідної громади припроваджуються до установи в іншій землі. Оскільки таке припровадження має здійснюватись не до установи рідної землі арештанта, воно може відбуватися лише за погодженням відповідного Представництва землі¹².

§6

Придатними для прийняття до установи примусових робіт є ті особи, щодо яких перед судом, на підставі встановлених законом положень, була визнана допустимість їх передання до установи примусових робіт.

До установи примусових робіт не мають права прийматися:

1. Особи, які не здатні навіть до легкої праці.
2. Душевнохворі (безумні та божевільні¹³).
3. Особи, які були затримані, маючи заразну недугу чи хворобу, до того часу, поки вони не одужають.

¹¹ З аналізу тексту неможливо встановити, яка з земель встановлюватиме ці розцінки. Мабуть, це земля, де утримується в'язень, а не його батьківщина.

¹² Лишається двозначність, чи йдеться тут про приймаючу чи направляючу землю.

¹³ Йдеться про хворих від народження і таких, що збожеволіли згодом. Таке розмежування на «безумных и умалишенных» було й у тогочасній Російській імперії.

4. Вагітні особи та матері, що годують немовля.

Особи до досягнення 18-річного віку можуть прийматися до установ примусових робіт, чи радше до виправних установ, про що буде зазначено у §§ 13, 14, 16.

§7

Політичним органам землі належить призначити й привести до виконання визнане перед судом допустимим утримання в установі примусових робіт.

Питання щодо розпорядження про утримання вирішується комісією, створюваною при політичному органі землі із залученням щонайменше одного представника земельної колегії як члена з правом обов'язкового голосу¹⁴.

Якщо установи створені для округи чи громади, політичний орган землі вправі делегувати винесення ухвали стосовно розпорядження про утримання в установі примусових робіт підлеглому окружному політичному органі, при якому в цьому випадку подібним чином створюється змішана комісія, із залученням щонайменше одного автономного органу¹⁵.

На підзаконному рівні¹⁶ будуть встановлені докладніші положення щодо складу та повноважень політичних органів землі та політичних органів округи щодо створюваних комісій.

§8

Якщо в певній землі відбулося передання особи під нагляд до установи примусових робіт, особа, стосовно якої перед судом було визнано допустимість поміщення до установи примусових робіт, може, до спливу чотирьох тижнів з моменту завершення строку покарання, заявити перед судом скаргу, коли політичний орган землі не розпоряджається про звільнення [такої особи на волю].

Розпорядження щодо передання до установи примусових робіт виноситься без затримки, але в усякому разі до спливу чотирьох тижнів¹⁷.

§9

Безперервне утримання в установі примусових робіт можливе упродовж строку трьох років.

Якщо виправлення станеться раніше, то ув'язненого може бути звільнено до спливу цього часу.

Питання про часовий момент звільнення вирішує комісія, зазначена в § 7.

Якщо в'язень був звільнений до спливу двох років і демонструє зі своєї поведінки, що його виправлення не відбулося, то зазначена в § 7 комісія може визнати, що він ще має бути поміщений до установи виправних робіт на весь строк, який, у межах трьох років, ще не сплив на час його звільнення¹⁸.

¹⁴ stimmführende Mitglieder.

¹⁵ Перекладено дослівно.

¹⁶ im Verordnungswege

¹⁷ Теж дуже складний для розуміння параграф. Як міг переклав, але міг помилитись десь.

¹⁸ Перекладено дослівно.

§10

Проти ухвали комісії, яка створена при політичному органі землі (§7), скарга подаватись не може.

Ця комісія постановляє рішення по скаргах на ухвали, винесені комісією, створеною при окружному політичному органі.

§11

Дисциплінарна влада в установі примусових робіт має управляти на підставі чинних настанов.

Статути та правила внутрішнього розпорядку установи примусових робіт потребують схвалення державною владою.

Статути мають містити, зокрема, особливі положення стосовно манери й способу залучення арештантів до роботи, їх розподілу, а також про те, за умови дотримання яких заходів безпеки в'язні можуть залучатися до робіт за межами установи.

§12

Визначення положень про призначення керуючих та решти персоналу установ примусових робіт віддається на розсуд законодавства земель¹⁹.

Якщо кілька земель об'єдналися для заснування спільної установи примусових робіт (§1), право призначення належить колегії тієї землі, у якій перебуває установа.

Призначення керуючого в усіх випадках потребує схвалення державної влади.

§13

Для осіб, які ще не досягли 18-річного віку, для яких настають законодавчі умови передання до установи примусових робіт, мають засновуватись особливі виправні установи.

Ці установи мають влаштовуватись таким чином, щоб у них заздалегідь піклувалися про моральне та релігійне виховання коригентів²⁰, а також про інструктування відповідне їх можливостям і вид роботи, корисний для їх майбутньої кар'єри.

§14

Особи, які ще не досягли 18-річного віку, коли для них настають законодавчі умови передання до установи примусових робіт, можуть передаватися лише до виправних установ для юних коригентів (§ 13).

Тримання у виправній установі має тривати до того часу, коли буде досягнуто його мету, однак не може продовжуватись після настання 20-річного віку особи.

Якщо не вдається досягти заснування особливих виправних установ, особи, які не досягли 18-річного віку можуть передаватися виключно до спеціальних для юних коригентів підрозділів установ примусових робіт.

¹⁹ Дослівно – «лишається за законодавством земель»

²⁰ *Corrigende* – ті, хто підлягає корекції (від лат. герундиву). Це слово можна перекласти як «арештанти», але в цьому законі термін «*Corrigende*» вживається саме до дітей, щоб підкреслити особливість їх статусу та кінцеву мету їх утримання в пенітенціарних установах.

За погодженням державної влади такі коригенти можуть, коли немає спеціальної виправної установи, також передаватися до приватних виправних установ для юних осіб.

§15

Положення цього закону стосовно установ примусових робіт знаходять застосування до виправних установ для юних осіб, якщо немає особливих настанов у §§ 13, 14, 16.

§16

Інакше, ніж у законодавчо визначених випадках, ніхто не може бути переданий до установи примусових робіт чи виправної установи.

Це положення, однак, не виключає того, що на прохання законного представника, за погодженням опікунського органу, юні особи також, поза межами законодавчо визначених випадків, передаватимуться до виправної установи для юних коригентів.

§17

Верховний поліцейський нагляд та контроль за установами примусових робіт і виправними установами залишається за державною владою.

Цей [контроль і нагляд] здійснюється насамперед щодо політичного органу землі, й, відповідно, у випадку окружних та громадських установ, – щодо окружного політичного органу за місцем перебування установи.

§18

§§ 15, 16, 17, 19 та 21 Закону від 10 травня 1873 р. (R. G. Bl. № 108), якими запроваджено положення проти ледарів і волоцюг, скасовуються.

§19

Приведення цього закону до виконання доручається Міністрові внутрішніх справ та Міністру юстиції.

Їм також слід видати необхідні керівні настанови стосовно Королівства Галичини і Лодомерії, разом з Великим герцогством Краківським та герцогством Буковинським, якими з урахуванням наданої можливості передання засуджених до установ примусових робіт і виправних установ, слід визначити момент часу, з якого кримінальні суди мають право визнавати допустимість передання до таких установ.

Шенбрунн, 24 травня 1885 р.

Франц Йосип т. р.²¹

Тааффе [Едуард] т. р.

Пражак [Алоїзій] т. р.

²¹ manu propria – лат. Власноруч.

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮВІЛЕЙ ВЕТЕРАНА ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИКА ВНУТРІШНЬОЇ СЛУЖБИ ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА ШТАНЬКА (до 80-річчя від дня народження)

24 грудня 2018 року виповнилося 80 років з дня народження ветерана органів внутрішніх справ та кримінально-виконавчої служби України, заслуженого працівника МВС України, заслуженого працівника Державного департаменту України з питань виконання покарань генерал-полковника внутрішньої служби у відставці Івана Васильовича Штанька.

І. В. Штанько – перший очільник кримінально-виконавчої системи незалежної України. У період з 1988 по 2001 роки у складні часи кардинальних політичних змін та перетворень Іван Васильович очолював Головне управління виконання покарань МВС України та Держа-

вний департамент України з питань виконання покарань.

Народився Іван Васильович Штанько 24 грудня 1938 року в с. Мала Токмачка Оріхівського району Запорізької області в сім'ї робітника. Середню освіту отримав у місцевій середній школі. У 1956 році поступив до Оріхівського технікуму механізації сільського господарства, після закінчення якого в 1959 році був направлений працювати техніком-механіком в Мало-Токмачанську МТС.

У 1960 році І. В. Штанько вступив на вечірнє відділення Запорізького машинобудівельного інституту, який закінчив в 1966 році за спе-

ціальністю технологія машинобудування.

З лютого 1962 року, з моменту організації виправно-трудової колонії № 88 Управління охорони громадського порядку Запорізького облвиконкому, І. В. Штанько був призначений старшим технологом установи. У жовтні 1965 року Іван Васильович за направленням заводу розпочав службу в органах внутрішніх справ на посаді інженера-технолога виробничого відділу Управління виправно-трудових установ Управління охорони громадського порядку Запорізького облвиконкому.

У січні 1967 року І. В. Штанька призначено заступником начальника колонії по виробництву – головним інженером ВТК №88 УОГП Запорізького облвиконкому, у березні 1968 року – директором підприємства установи, а у травні 1970 року – начальником колонії.

У 1974 році І. В. Штанька переведено до центрального апарату Головного управління виправно-трудових установ МВС УРСР. З 1974 по 1984 роки він обіймав посади від начальника відділу сільськогосподарського машинобудування виробничо-технічного управління та головного інженера до заступника начальника УВС Київського облвиконкому.

У 1977 І. В. Штанько призначений на посаду заступника начальника Управління внутрішніх справ Київського облвиконкому, яку обіймав до 1988 року.

У 1981 році закінчив Київську вищу школу МВС СРСР.

1986 року І. В. Штанько брав безпосередню участь в організації та проведенні заходів з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

У липні 1988 року Івана Васильовича призначено начальником Головного управління виконання покарань МВС УРСР. Посада цілком відповідала його авторитетові. Він завжди вважав своїм першочерговим завданням турботу про людей. Кожен працівник мусив відчувати себе не простим виконавцем, а ініціатором та організатором корисної справи.

З утворенням 1998 року центрального органу виконавчої влади – Державного департаменту України з питань виконання покарань першим його очільником став Іван Васильович Штанько, який перебував на посаді голови Департаменту до 24 лютого 2001 року. Талановитий наставник та управлінець, він виховав цілу плеяду нових керівників, фахівців високого ґатунку, які й надалі продовжують і розвивають його починання та добрі традиції.

Після виходу на пенсію діяльність І. В. Штанька також пов'язана з кримінально-виконавчою службою. Упродовж 2006–2013 років він був радником Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань, входив до складу колегії відомства, тривалий час очолював Громадську раду.

Генерал-полковник внутрішньої служби у відставці І. В. Штанько доклав багато зусиль задля утворення всеукраїнської громадської організації «Асоціація ветеранів Державної кримінально-виконавчої служби України», яку очолює нині та спрямовує її діяльність на підвищення рівня соціальної і правової захищеності ветеранів та пенсіонерів відомства, зміцнення професійних традицій правоохоронних органів та виховання молодих працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.

За працелюбність, досягнення високих показників у розкритті злочинів, успіхи в оперативно-службовій діяльності, за вагомий особистий внесок у забезпечення додержання законодавства у сфері виконання покарань, зразкове вико-

нання службового обов'язку, за мужність і відвагу, проявлені при ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, Іван Васильович Штанько неодноразово заохочувався і нагороджувався. Але довіра людей – найцінніший скарб, який здобув він за прожиті роки.

Правління громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та Редакційна колегія наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» щиро вітають шановного Івана Васильовича Штанька з ювілеєм та бажають міцного здоров'я, добробуту, життєдайних сил та всіляких гараздів на багаті літа!

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, за можливості – електронна адреса для листування та погодження деталей публікації.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Research Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author is responsible.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Кириченко В. Є., ПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ДОСВІД ЯПОНІЇ – ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС	6
Сокальська О. В., ВИТОКИ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЮРЕМНОЇ РЕФОРМИ (XVI–XVIII СТОЛІТТЯ)	16
Колодяжний М. М., ГРОМАДСЬКИЙ ВПЛИВ НА ПЕНІТЕНЦІАРНУ СИСТЕМУ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНСИЛЬВАНСЬКОГО ТЮРЕМНОГО ТОВАРИСТВА)	30
Берлінська К. О., РЕФОРМУВАННЯ ТЮРЕМНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ	41
Яцишин М. М., КРИМІНАЛЬНА СПРАВА ПРО ПОГРАБУВАННЯ ЦЕРКВИ ЧЕСНОГО ХРЕСТА В ЛУЦЬКУ (1621 РІК)	49
Пальченкова В. М., ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ ТЮРЕМНИЙ ЗАМОК: ДАТА ЗАСНУВАННЯ	55
Самойленко О. О., З ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ В'ЯЗНИЦІ	63
Бернадський Б. В., МІСЦЕ УСТАНОВ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В КОНТРОЗВІДУВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	77
Берзін П. С., ЗАБУТИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ АБРАШКЕВИЧ. АНАЛІЗ НОВИХ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО ПРИВАТ-ДОЦЕНТА В ОДЕСІ ТА КИЄВІ, ЩО ПОРОДЖУЮТЬ ЩЕ БІЛЬШЕ ЗАПИТАНЬ	85
Чисніков В. М., ВІКТОР РЕЙНБОТ – МІНІСТР УРЯДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО	99
Музика І. В., КОНЦЕПЦІЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ АКАДЕМІКА О. О. МАЛИНОВСЬКОГО: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	108
Окіпнюк В. Т., ЮРИДИЧНИЙ СТАТУС МІСЦЬ УТРИМАННЯ ЗААРЕШТОВАНИХ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УРСР (1929–1953 РОКИ): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	117

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Бараш Є. Ю., ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ВИПРАВНО- ТРУДОВОЇ СИСТЕМИ ХАРКІВЩИНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	125
Колб О. Г., Колб І. О., ПРО ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ	137
Супрун М. О., Пахомов І. В., ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ	146
Скоков С. І., РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД	155

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА ТА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ДУМКИ

АВСТРО-УГОРСЬКІ ЗАКОНИ ВІД 24 ТРАВНЯ 1885 РОКУ ЩОДО УСТАНОВ ДЛЯ ПРИМУСОВИХ І ВИПРАВНИХ РОБІТ	162
---	------------

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮВІЛЕЙ І. В. ШТАНЬКА	171
----------------------	------------

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

V. Kyrychenko, PENITENTIARY EXPERIENCE OF JAPAN – HISTORICAL AND LEGAL DISCOURSE	15
O. Sokalska, ORIGINS OF ENGLISH PRISON REFORM (XVI–XVIII CENTURIES)	28
M. Kolodiazhnyi, PUBLIC INFLUENCE ON THE PENITENTIARY SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES OF THE PENNSYLVANIA PRISON SOCIETY)	39
K. Berlinska, REFORMS OF THE FRENCH PRISON SYSTEM AT THE END OF THE 18th – FIRST HALF OF THE 19th CENTURIES	47
M. Yatsyshyn, CRIMINAL PROCEEDINGS ON THE HOLY CROSS CHURCH IN LUTSK (1621)	54
V. Palchenkova, ALEXANDER'S PRISON CASTLE: FOUNDATION DATE	62
O. Samoilenko, FROM THE HISTORY OF THE KYIV PROVINCE PRISON	75
B. Bernadsky, OF THE INSTITUTIONS OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITIES	83
P. Berzin, FORGOTTEN MIKHAYLO MIKHAILOVICH ABRASHKEVICH. ANALYSIS OF NEW ARCHIVAL MATERIALS ABOUT PRIVATE-DOCTOR IN ODESA AND KYIV, WHICH MAKE MORE QUESTIONS	98
V. Chysnikov, VIKTOR REINBOT – MINISTER OF THE GOVERNMENTS OF THE UKRAINIAN STATE IN THE PERIOD OF THE HETMANAT OF PAVLO SKOROPADSKYI	106
I. Muzyka, O. MALINOVSKY'S CONCEPT OF THE PENITENTIAL SYSTEM: SOCIOLOGICAL ASPECT	116
V. Okipniuk, LEGAL STATUS OF RECOVERY OF PROCEEDINGS IN THE STATE SECURITY BODIES OF THE USSR (1929–1953 YEARS): HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS	124

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

Ye. Barash, ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THE CORRECTIONAL-LABOR SYSTEM OF THE KHARKIV REGION IN THE POST-WAR PERIOD	135
O. Kolb, I. Kolb, ABOUT SOME HISTORICAL ASPECTS OF REFORMING THE SPHERE OF ENFORCEMENT OF SENTENCE	144
N. Suprun, I. Pahomov, MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF THE SOCIAL-EDUCATIONAL WORK WITH CONVICTS AT THE PENITENTIARY ESTABLISHMENTS OF UKRAINE	153
S. Skokov, REFORMING THE CRIMINAL-EXECUTIVE SYSTEM OF UKRAINE: RETROSPECTIVE REVIEW	161

SOURCES OF THE LAW AND PENOLOGICAL IDEAS

AUSTRO-HUNGARIAN ACTS OF MAY 24, 1885 CONCERNING THE ESTABLISHMENTS FOR THE FORCED AND CORRECTIONAL LABOR	162
--	------------

OUTSTANDING PERSONS

JUBILEE OF I. SHTANKO	171
-----------------------	------------

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 4(6)/ 2018

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 4(6)/ 2018

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових, редагованих макетів в друкарні ФОП «Кандиба Т. П.»	Підписано до друку 30.12.2018. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 22,5 Наклад. 120 прим. Зам. № 00437
--	--

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24